

C. van der Leest, Het spreekt niet vanzelf

Uitgeverij De Vuurbaak, Groningen 1991

Voor: Guido Joost en Ernst Louis

Woord vooraf

Deze bundel bevat beschouwelijke en speelse teksten. In de openingstekst heb ik het motief van m'n schrijven verwoord. Laat ik het kort zo zeggen: als mens, als christen sta je vaak verrast over wat bestaat en gebeurt; die ervaring wil ik niet voor me houden, in de hoop dat u zich met mij verwondert over God en zijn wereld.

De meeste columns uit deze bundel hebben oorspronkelijk, onder het pseudoniem 'Boomker', gestaan in het weekblad *De Reformatie*. Voor deze uitgave heb ik de columns, meestal ingrijpend, bewerkt. Een deel van de bundel is helemaal nieuw.

Na de openingstekst volgen er 44 columns, naar onderwerp verdeeld over negen hoofdstukken.

C. van der Leest

Harlingen

Inhoud

<i>Woord vooraf</i>	1	<i>5 Omgang met jezelf</i>	17
<i>In verwondering delen</i>	2	Zelfaanvaarding	
<i>1 God</i>	2	Veertig	
In het begin...		Lichamelijkheid	
Gods bestaan		Huilende mannen	
Toch vertrouwen		Onvermengde vreugde	
Christus		<i>6 Leven</i>	21
Omgaan met God		Kijken	
<i>2 De toekomst</i>	6	Namen geven	
Onderbroken lijn		Diepgang	
Artistieke continuïteit?		Dagdromen	
Gehecht aan het nu		Vliegen	
Onvoorstelbaar		<i>7 Geschreven woord</i>	24
Oog in oog		Boeken	
<i>3 Kinderen en ouders</i>	10	Gelijktijdig	
Kinderwereld		Verzamelde Werken	
Vaderschap		Snuf	
Groene opvoeding		Taal	
Ouders		<i>8 Kunst</i>	28
Ouderdom		Kunst = franje?	
<i>4 De ander</i>	13	Het vanzelfsprekende van kunst	
Vriendschap		Gereformeerde ideeënromans	
Wierook of modder?		Rouwmuziek	
Geloof en persoon		Landschapschilderkunst	
Joodse gevoeligheid		<i>9 Beperkingen</i>	32
Joden en christenen		Contactlenzen	
		Plakplastic	
		Orde	
		Alzijdig	

In verwondering delen

In 1938 verscheen van de hand van Huizinga een boek met de titel *Homo ludens*. In dat werk maakt hij duidelijk hoe essentieel het spel is in het menselijk bestaan. Om wezenlijke aspecten van de mens aan te geven worden wel meer korte typeringen gebruikt. 'Homo sapiens' geeft aan dat de mens, in onderscheid van de dieren, het vermogen heeft na te denken. 'Homo faber' typeert hem als een wezen met ambachtelijke vaardigheden. De sociale kant van de mens wordt erkend door de karakterisering van hem als 'homo sociologus'. In dit verband zou ik de term 'homo communicans' willen introduceren: een mens wil over het algemeen graag met een ander delen wat hem na aan het hart ligt. En waarom willen we dit bij de ander kwijt? In de hoop dat we bij die ander meelevens, bewondering, herkenning losmaken.

Een hardloper vertelt graag hoe ver en hoe snel hij gelopen heeft, waarbij hij zich dan baadt in de geïnteresseerde reacties van z'n familie of vrienden. Natuurlijk, daar is het hem niet om begonnen, maar die gehoopte reacties op z'n prestaties maken z'n sportbeoefening wel aantrekkelijker. Een ander voorbeeld. Je kunt als ouders grote problemen hebben met een kind van je. Wat is het dan bemoedigend ervaringen uit te wisselen met ouders die in een soortgelijke situatie verkeren! Er wordt wel eens schamper gedaan over de veelheid van praatgroepen, maar voor iemand met kritiek komt, moet hij eerst in rekening brengen dat de mens een communicerend wezen is.

Wat we vooral met de ander willen delen, is verwondering. Wie bewust leeft, verwondert zich telkens: over God, over onze toekomst, over medemensen en zichzelf, over z'n waarnemingen en herinneringen. Als je intensief observeert, dóórdenkt, navoelt, dan ervaar je eigenlijk niets als vanzelfsprekend. Steeds opnieuw word je verrast door het opmerkelijke van alles. Maar word je zelf door iets geraakt zodat je ermee bezig blijft, dan kun je dat moeilijk voor je houden. Hoe vreugdevol is het niet een ander daarin te laten delen en dan te merken dat hij er eveneens door getroffen wordt.

Het valt overigens niet mee als 'homo communicans' tot je recht te komen. Voor iedereen die delen wil, is eenzaamheid onvermijdelijk. Want uiteindelijk kom je nooit iemand tegen met wie je álles kunt delen wat je belangrijk vindt. Met wie je ook praat, steeds blijven meer of minder registers van je leefwereld onaangeroerd. Mogelijk is ook dat je jezelf wel vergaand uitspreekt, maar dat de beoogde respons uitblijft. Gewoonlijk is dat best te aanvaarden, temeer omdat het verschillend zijn van mensen het onderlinge verkeer boeiend maakt. Maar soms vliegt het je aan dat je jezelf slechts beperkt kwijt kunt aan de ander. Dat ervaar je vooral als pijnlijk na een gesprek waarin je op vele gebieden allerlei persoonlijks met iemand gedeeld hebt. Juist dan stemt het je mismoedig te moeten vaststellen: het was er bijna, maar toch werd net niet over de héle linie contact gemaakt. Maar wat wil je: het door en door thuis zijn bij elkaar is voorbehouden aan de toekomst. Dan zullen we ons in onze contacten nooit meer verloren voelen, op geen enkel punt - stel ik me voor.

Maar ondanks het beperkte van onze tegenwoordige contacten blijft de mens er op uit te delen. Hij doet dat via gesprekken, maar het is ook mogelijk via het geschreven woord. Het is waar, al schrijvend vernem je geen reactie op wat jou beweegt. Maar bij voorbaat kun je er gerust op zijn: altijd is er wel ergens een lezer die je woorden tot de zijne maakt, zodat hij met jou meedenkt of meevoelt. De 'homo communicans' die schrijft, is dan ook een bevoorrecht mens: wat hem verwondert, kan hij steeds met iemand, hoe anoniem ook, delen.

1 God

In het begin...

"In het begin schiep God de hemel en de aarde." Overbekende klanken voor ons. Daardoor kunnen ze ons onberoerd laten. Wie daarentegen over de reikwijdte ervan nadenkt, beluistert hierin een muziek die hem verrukt. Want wat krijgen we via deze openingszin van de Bijbel te horen? Hoe onvergelijklijk God is en hoe kostbaar onze wereld.

Het unieke van God blijkt al hieruit dat Genesis 1:1 stilzwijgend aangeeft: vóór het begin van mensen, dieren en dingen was God er al. Overigens is dit een hachelijke formulering, alsof God net als wij onderworpen is aan verleden en heden. Maar zoveel is duidelijk: er is hier sprake van Gods bestaan onafhankelijk van de wereld met haar geschiedenis. Iets om duizelig van te worden. Een mens kunnen we niet voorstellen zonder medemensen, zonder andere levende wezens, zonder voorwerpen. God is zonder dit alles geweest (om weer een menselijke tijdsbepaling te gebruiken). Het bestaan van onze leefwereld is daarom hieraan te danken dat Hij die wereld wil, zonder dat die voor zijn bestaan noodzakelijk is. Dit verklaart meteen waarom de Bijbel ermee opent God handelend op te voeren, zonder eerst een omschrijving van Hem te geven. Welke omschrijving van God, los van onze wereld, zou te begrijpen zijn voor ons en zou tegelijk recht doen aan God? Beperkt als we zijn, kunnen we God alleen maar kennen door zijn woorden en daden.

Zo geeft de eerste regel uit de Bijbel al overtuigend aan hoe uitzonderlijk God is. Hij kent een bestaanswijze die wij ons onmogelijk kunnen indenken en waarvan wij enkel stamelend iets kunnen verwoorden, bijvoorbeeld dit: Hij is alleen met Zichzelf in een voor ons besef eindeloze, lege tijd en ruimte, en heeft daarbij genoeg aan Zichzelf door zijn onuitputtelijke rijkdom als Vader, Zoon en Geest.

De openingszin van de Bijbel maakt ons ook iets wezenlijks duidelijk over de werkelijkheid om ons heen: nu God alles geschapen heeft, is die werkelijkheid geen zinsbegoocheling. Dat lijkt een overbodige uitspraak. Maar laten we niet te snel oordelen: iedereen wordt er wel eens door overvallen dat hij de buitenwereld als onwezenlijk ervaart: "Wat ik waarneem, bestaat dat echt, of is alles een droom waaruit ik vroeg of laat ontwaak?"

Deze voorbijgaande beleving wordt soms verheven tot een verklaringsmodel: "Alles is schijn; werkelijk is alleen onze geest en eventueel ook de godheid waaruit onze geest is voortgekomen." Met zo'n visie valt naar mijn idee niet te leven: waarom zou je je jarenlang laten begoochelen door wat slechts illusie is? Hiertegenover geeft het eerste bijbelvers ons houvast aan onze wereld: onze zintuigen bedriegen ons niet. Dat maakt het ons mogelijk terug te vechten, als we korte of lange tijd gehinderd worden door gevoelens van vervreemding tegenover onze omgeving. Wat we ook mogen ervaren, gehoord wat God zegt: die omgeving is realiteit.

En wat voor een realiteit! Vaak wordt gesteld dat Genesis 1 de natuur ontgoddelijkt. In zekere zin is dat waar. We krijgen geen enkele ruimte de mensen, dieren en dingen alsook de werkzame krachten in de wereld te benaderen als (belichaming van) goddelijke wezens. Ze zijn niet meer dan producten van God. Daarmee wordt alles niet gereduceerd tot op zichzelf staande objecten, want tot op zekere hoogte vergoddelijkt het begin van de Bijbel de wereld wel terdege: alles wordt in betrekking gezien tot God. Het is dan ook onjuist onderscheid te maken tussen een gewijd en een alledaags terrein - zoals christenen vaak gedaan hebben en nog doen. Nu alles z'n oorsprong heeft in Gods creatieve macht, is de wereld in haar geheel Góds wereld. Daarin rondlopend hoeven we ons geen moment ontheemd te voelen. Wat we horen en zien, in de kerk en op straat, is geen twijfelachtige schijn, maar komt uit de hand van God.

Dat is de muziek die we kunnen beluisteren in het openingsvers van de Bijbel. Het is waar, door de macht van het kwaad worden de klanken ervan nog al eens misvormd door storingen. Satans stoken en de menselijke slechtheid produceren allerlei verschrikkelijks. Daartegen opbotsend kunnen we ons vreemden voelen in de wereld en kunnen we er soms zelfs naar verlangen alleen maar in een voorbijgaande droom te leven. Zo kan zelfs dat majestueuze beginvers van de Bijbel niet meer argeloos gelezen worden. Toch blijft dwars door alles heen waar: God is volstrekt uniek en de wereld is een kostbare realiteit.

Gods bestaan

Waarom is het voor mij een uitgemaakte zaak dat God bestaat? Er kan simpelweg gereageerd worden: omdat Gods Geest me met behulp van de Bijbel overtuigd heeft van Gods aanwezigheid. Daarmee is inderdaad het beslissende gezegd: geloof aan God kan me niet worden aangepreft, ook niet door mezelf; het moet me middels Gods Geest en Woord gegeven worden. Maar daarmee is nog niet alles gezegd. Denkend wezen als de mens is, is hij er niet tevreden mee de óorsprong van z'n geloof te weten. Hij heeft er vaak ook behoefte aan z'n geloof voor zichzelf aannémelijk te maken. Niet omdat het daarvan afhangt of hij al of niet blijft geloven. Het beredeneren dient meer als extra bevestiging van de juistheid van de keuze waartoe hij al gebracht is.

Waarom ik het zinnig vind aan Gods bestaan te geloven? Allereerst omdat ik anders zelf geen reden van bestaan heb. Gesteld even het ondenkbare dat de wereld een gesloten circuit is waarin geen sprake is van God. Dan wordt niet meer naar me omgezien door een alles wetende en alles beheersende Vader; evenmin bevind ik me dan nog op een doorgaande route naar een prachtige eindbestemming. Zonder God ben ik alleen maar een toevallig produkt van een willekeurige samenloop van omstandigheden, dat al gauw weer in de vergetelheid verdwijnt: een condensatiestreep die verwaait in de wind. Het besef van deze absurde realiteit zou me verlammen. M'n bezig zijn en genieten zou z'n zin dan immers enkel ontlenen aan mezelf en m'n omgeving. Dat zou voor mij onvoldoende motief zijn voort te leven, want wat heb ik eraan me naar een tijdelijke werkelijkheid te oriënteren?

Hier komt nog wat bij: zonder God is elk onderscheid tussen goed en kwaad uiteindelijk pure willekeur. Want wie bepaalt aan de hand van welke maatstaf wat als (on)geoorloofd moet worden beschouwd? Daar valt geen bevredigend antwoord op te geven. Als God ontbreekt als de bron van onze normen en als Degene die garant staat voor het heilzame van die normen, heeft ieder persoonlijk het recht er een eigen normensysteem op na te houden. Een gemeenschap waarin dat geldt, vind ik allerm minst een aantrekkelijk leefmilieu.

Laat ik ook naar mezelf kijken: was ik op zo'n essentieel gebied aangewezen op m'n subjectiviteit, dan zou ik hopeloos verstrikt raken in een destructief scepticisme. Maar telkens overrompeld worden door de vraag "wat is waarheid", zou ik niet kunnen verdragen. M'n greep op het leven zou ik onherroepelijk al meer kwijtraken.

Nog een derde argument dwingt me Gods bestaan te aanvaarden: het is me volstrekt onmogelijk te geloven dat onze wereld met haar gecompliceerde bewoners en verschijnselen het resultaat zou zijn van autonome ontwikkelingen. Het is waar, de schepping van de wereld zoals de Bijbel die beschrijft, valt niet te verklaren binnen onze kaders: dat God door zijn spreken tot het niets alles heeft laten verschijnen, gaat m'n verstand te boven. Maar wat evolutionisten mij diets willen maken, druist tegen m'n verstand in. En de eindeloze periodes waarmee zij werken, maken hun visie voor mij niet waarschijnlijker. Neem alleen het verwekkings- en geboorteprocés van de mens: het wil er bij mij niet in dat dit het eindprodukt zou zijn van geleidelijke en/of sprongsgewijze evolutie, ook al zou die miljoenen jaren duren. Trouwens, bomen vormen voor mij al een afdoende bewijs dat God er is.

Waarom ik dus geloof aan Gods bestaan? Mee omdat ik anders geen houvast zou overhouden. De veronderstelling dat Hij er niet zou zijn, roept te veel ongerijmds op. Wil mijn bestaan leefbaar blijven, dan moet ik Gods bestaan wel erkennen. Ik realiseer me: zo maak ik m'n theïsme alleen voor mezélf aannémelijk. Want dat de genoemde overwegingen het voor mij redelijk maken te geloven, komt omdat ik al overtuigd ben. Dat doet voor mij niets af van de waarde van die overwegingen. Daardoor word ik in m'n overtuiging gesterkt: God ís er.

Toch vertrouwen

We hebben de opdracht ons, spontaan en royaal als een kind, aan God toe te vertrouwen. Van deze kinderlijke overgave komt niet altijd evenveel terecht. Er dringen zich soms te veel kritische vragen aan ons op. Wat moeten we daarmee? We kunnen onszelf voorhouden: "Het is verkeerd met betrekking tot God kritisch te zijn. Stop er daarom mee dóór te vragen. Aanvaard eenvoudigweg wat de in de Bijbel staat." Mij lukt het niet m'n overwegingen stil te zetten. Bij tijd en wijle mag de realiteit me doorzichtig voorkomen, onverhoeds word ik toch weer door m'n vragen overvallen. Voor ieder die in deze situatie verkeert, acht ik maar één zinnige aanpak mogelijk: de eigen vragen onder ogen zien en proberen vanuit de Bijbel er op de juiste manier mee om te gaan. Laat ik een pijnlijk probleem noemen.

Een christen die zich verdiept in oude culturen, realiseert zich op een gegeven moment met een schok: hoe indrukwekkend de beschaving van de desbetreffende volken ook mag zijn geweest, de eeuwen door hebben ze geleefd buiten de enige echte God om. Denk aan de Egyptenaren: toen Abraham vanwege een hongersnood in Palestina naar hun land uitweek, stond de piramide van Cheops daar al ruim 500 jaar. Wat is in de bouw van dat monument niet geïnvesteerd aan geld en energie en wat hebben de Egyptenaren in de honderden jaren daarna niet gedaan voor hun geloof aan het hiernamaals! En dat allemaal voor niets, omdat ze de God van Abraham niet erkend hebben? Ook binnen de Chinese en de Voorindische beschaving heeft men zich veel moeite getroost om recht te doen aan het goddelijke. En toch geen redding, omdat niet de weg is gevolgd die de Schepper van alles heeft geweest? Hoe kon men anders?

En dan zijn er ook nog de tallozen die vandaag zonder de God van de Bijbel leven. Zelfs Nederlanders kun je dat toch niet altijd kwalijk nemen? Als je van huis uit nooit met de Bijbel in aanraking bent geweest, ligt het christelijk geloof nu eenmaal buiten je horizon. Dat geldt zeker van de miljoenen paupers in bijv. India. Zonder dat ze ervoor gekozen hebben, is Christus voor hen een onbekende. Zouden ze daardoor verloren zijn? Hoe kom ik daar ooit mee klaar, nu van hen bovendien nog geldt dat ze in dit leven hun portie ellende al gehad hebben?

De Bijbel is duidelijk: iedereen staat schuldig die door z'n afgoderij of God-loosheid in feite nagelaten heeft de Schepper van alles te danken voor diens geschenken. Ook wordt verklaard dat Christus de enige weg is naar het leven. Daarmee wordt elke speculatie afgesneden dat het uiteindelijk met iedereen goed zal aflopen, extreme misdadigers eventueel uitgezonderd. Op die manier komt de genoemde probleemstelling met extra scherp op ons af: wie kan er ooit vrede mee hebben dat zoveel mensen, naar ons idee ongewild, buiten Gods veelbelovende toekomst vallen? Laat ik voor mezelf spreken: het lukt me niet m'n moeite met deze realiteit helemaal kwijt te raken. Toch werkt die moeite niet storend in op m'n geloof. En waarom niet? Ik breng in rekening wie ik ben en wie God is.

In vergelijking met God ben ik te verwaarlozen. Ik kan nog zo zelfverzekerd doen, onmogelijk kan ik uitvlakken dat m'n bestaan met z'n mogelijkheden er louter is bij de gratie van God. En wie God is, blijkt alleen al uit de produkten van zijn vingers: die zijn zo onvoorstelbaar glorieus dat ik nooit met meer dan een minuscule fractie daarvan vertrouwd raak. Het zou belachelijk zijn als een nietig wezen, zoals ik ben, deze onvergelijkelijke God ter verantwoording zou roepen. Dat zou in strijd zijn met elk gevoel voor verhoudingen.

Hier komt bij dat we alle reden hebben God te vertrouwen. We hoeven maar te denken aan Christus' uitspraak dat op de dag van Gods eindoordeel Sodom er beter af zal komen dan Kafarnaüm. Bij het vonnissen van mensen houdt God dus rekening met ieders omstandigheden. Bovendien geldt van Hem, blijkt uit het slot van het boek Jona, dat Hij zelfs een heidense stad als Nineve met haar oorlogszuchtige en wrede bevolking niet graag straft, mee om de vele kinderen en dieren daarin: ondanks alles blijven die mensen toch zijn schepsels aan wie Hij hecht. De waarheid hiervan stelt me telkens in staat me los te maken van de vermelde kwestie.

Toegegeven: dat er eeuwenlang zo vele mensen zonder Christus leven, met alle gevolgen van dien, kan me nog altijd benauwen. Maar m'n emotionele moeite hiermee word ik telkens de baas, als ik m'n beperktheid besef tegenover God en als ik me realiseer dat Hij billijk is in zijn oordeel en hart heeft voor zijn mensen.

Christus

Wat gaat er in een niet-christelijke toerist om, als hij in de St.-Bavo te Gent staat voor het kleurrijke altaarstuk van Hubrecht en Jan van Eyck? Hij zal geïmponeerd zijn door de artistieke kwaliteiten van dit in 1432 voltooid veelluik. Maar wat maakt de afbeelding op het hoofdpaneel los bij die toerist? Zonder bijbelse verklaring is het toch een vreemd tafereel: de aanbidding van een lam. Waarom zou je een lam aanbidden, en wat moet dat grote kruis bij dat dier en waarom loopt uit de borst ervan bloed?

Wie met het boek Openbaring vertrouwd is, weet het antwoord: de gebroeders Van Eyck hebben op hun paneel proberen uit te beelden wat Johannes in een visioen te zien heeft gekregen (Openbaring 7: 9-17): Christus, in de gedaante van een lam, vereerd door een onoverzienbare mensenmassa. Mogelijk hebben de schilders er ook recht aan willen doen dat Christus' uiterlijk als lam getypeerd wordt met de woorden: 'als geslacht' (Openbaring 5:6). Overigens betekent dit wat anders dan in de St.Bavo staat afgebeeld: op de hals van het lam zag Johannes een rode streep, als was het dier gekeeld en daarna toch weer genezen. Met deze gegevens kan een toerist de hoofdafbeelding op het Gentse altaar begrijpen.

Intussen is onbeantwoord waarom Christus zo aan Johannes getoond is. Het Nieuwe Testament onthult ons de betekenis van de beelden uit het boek Openbaring: Christus heeft als een soort offerlam gefungeerd; daarbij heeft Hij bereikt wat geen geofferd dier vóór Hem ooit kon bewerken: definitieve verzoening met God.

Maar vergeten we niet: Christus kon alleen als offerlam dienst doen doordat Hij mens was. Het is dan ook veelzeggend dat Christus in de visioenen aan Johannes het Lam heette en eruit zag 'als geslacht'. Daarmee wordt mee aangegeven dat Christus tot op de nieuwe aarde mens is en de littekens van zijn kruisiging op zijn huid draagt.

Voor ons besef is dat niet vanzelfsprekend. Hij is toch aan ons gelijk geworden om onze schulden te kunnen uitboeten? Maar dan zouden we verwachten dat Christus na de voltooiing van zijn taak weer mens-af zou worden. Het tegendeel is waar: Hij is met lichaam en al uit zijn graf opgestaan en naar de hemel vertrokken. Nu zouden we kunnen zeggen: pas als het totale herstel een feit is, ontdoet Hij Zich van zijn mens-zijn. De visioenen uit het boek Openbaring wijzen in een andere richting, hebben we gemerkt.

Wat verder Christus' littekens betreft: dat Hij die voor altijd houdt, lijkt onbegrijpelijk, want wat is eigen aan het vernieuwde lichamelijke bestaan van de mens? Ook gaafheid. Littekenweefsel is daarmee toch in strijd? Toch droeg Christus na zijn levendwording aan den lijve het bewijs dat zijn handen en voeten vastgespijkerd zijn geweest en dat zijn zij doorstoken is. Nergens wordt vermeld dat Christus' uiterlijk op dit punt veranderen zal.

Maar waarom blijft Christus zelfs op de nieuwe aarde iemand als wij en zijn aan Hem voorgoed de tekens van zijn terechtstelling te zien? Kennelijk wil Christus altijd en eeuwig van zijn, geschonden, uiterlijk deze boodschap laten uitgaan naar ons: "Vergeet het niet: je koestert je hier in Gods gunst omdat Gods Zoon ter wille van jou mens is geworden en Zich aan het kruis heeft opgeofferd." Dat is ook een realiteit waar we altijd weer vol van moeten zijn. Want naar menselijke maatstaf is het de dwaasheid gekroond dat God Zich door Christus zo intens met ons inlaat: God torent in alles oneindig ver boven ons uit, terwijl wij zo nietig en schuldig zijn als wat. Waarom zou zo'n God zijn handen uitsteken naar zo'n mens? Toch heeft God zijn Zoon ons bestaan laten delen. Zelfs heeft Christus gruwelen ondergaan die opwegen tegen de totaliteit van de verschrikkingen van de hel. Wie verbonden met Christus leeft, wordt dan ook bemoedigd door te denken aan zijn menselijke gestalte. Alleen die gestalte al toont het aan: God is met ons. En wie weet heeft van Christus' littekens, kan ontroerd worden: wat is onze vrij-spraak en onze toekomst duur betaald!

Deze reactie wil Christus niet alleen vandaag oproepen, maar tot in de oneindige toekomst. Daarom tot op de nieuwe aarde dat menselijke uiterlijk van Hem en die littekens. De gebroeders Van Eyck hebben dus geen bizar visioen uitgebeeld uit een apocrief boek. Ze schilderden een in beelden gevatte realiteit, die voor elke gelovige een openbaring is: Christus die door zijn offer ons verloren bestaan heeft omgezet in een geborgen bestaan. Aanbidding van het Lam? Waar kunnen we anders voor kiezen?!

Omgaan met God

Horen we in de loop van de dag voortdurend aan God te denken? In de praktijk van ons leven staan we hier ver vanaf. Neem alleen al onze slaap: in de droomloze fasen hiervan zijn we ons nergens van bewust, terwijl in elk geval in mijn dromen de band met God bepaald niet geregeld naar voren komt. Ook overdag staat onze relatie met God ons vele uren niet voor de geest: niemand lukt het zich met Hem bezig te houden als hij z'n aandacht nodig heeft bij het spitsverkeer of als hij een ingewikkelde tekst bestudeert. Moeten we ons hierom schuldig voelen? Dat lijkt me niet reëel. Om twee redenen niet.

Allereerst moet rekening gehouden worden met de beperktheid van de mens. Want hoe werkt ons denkkapparaat, door toedoen van de Schepper? Bij concentratie op het ene onderwerp verdwijnen andere onderwerpen naar of zelfs over de rand van ons aandachtsveld of laten zich hoogstens via flitsen gelden. Moeten de gevolgen van dit creatuurlijke gegeven mij dwarszitten?

Daar komt nog wat bij: ook als we ons de band met God niet bewust zijn, kunnen we terdege verbonden met God leven. Een voorbeeld: een kind dat met al z'n aandacht speelt met het cadeau van z'n ouders, leeft op dat moment beslist niet los van z'n ouders. Het is wel opgesloten in zijn wereldje, maar intussen wordt het geboeid door iets dat van z'n ouders afkomstig is, terwijl z'n concentratie mogelijk is door de veiligheid die z'n ouders hem bieden. Kortom, in de gedachten van een spelend kind mogen de ouders ontbreken, tegelijk geldt dat z'n leefwereld beheerst wordt door hun wederzijdse liefde.

Dit is van toepassing op de relatie van gelovigen met God: maken ze dankbaar gebruik van de mogelijkheden die God hun geeft en blijven ze daarbij binnen de grenzen van zijn geboden, dan is de band met God werkzaam in hun leven, al zijn op dat ogenblik hun gedachten in geen enkel opzicht aan God gewijd.

Hiermee is niet alles gezegd: om de verhouding met God intact te houden moeten we er apart tijd voor uittrekken om te luisteren naar en te spreken tot God. Ik beperk me tot het laatste: ons bidden kan veel van z'n waarde verliezen als we stelselmatig zaken tegenover God ongenoemd laten. Betrekken we God bijvoorbeeld wel bij de schoolkeuze van ons kind of bij ons zoeken naar een baan? Ik weet wel, we moeten niet uit zijn op een rechtstreekse aanwijzing van God. Onze beslissingen moeten we baseren op de feiten zoals die zich aan ons voordoen. Maar hierbij is het noodzakelijk dat we die feiten zien en die op een verantwoorde manier uitleggen. Daarvoor hebben we inzicht nodig. Laten we het na dat van God te vragen, dan leven we op de desbetreffende gebieden in feite God-loos. Maar dat is juist het kenmerk van een echt kind: hij wil z'n vader bij alles halen wat hem bezighoudt.

Intussen zou ons omgaan met God wel erg schraal zijn, als we onze aandacht alleen op Hem zouden richten tijdens een opzettelijke activiteit als bidden. Dan lijkt het net alsof contact met God vereist dat je daar speciaal voor gaat zitten. Daarmee doen we geen recht aan God. Hij is een Vader die onafgebroken bij ons doen en laten betrokken is en die altijd aanspreekbaar is voor ons. Het is daarom steeds het geëigende moment voor contact met God. Het kon wel eens zijn dat we daar doorgaans te weinig gebruik van maken. Van Nehemia valt te leren hoe we ons leven meer in relatie met God kunnen brengen. In z'n ik-verhaal maakt hij telkens melding van wat aangeduid kan worden als schietgebedjes:

korte, innerlijk gesproken (?) uitlatingen tegenover God, kennelijk zonder dat een gebedshouding wordt aangenomen. Hij spreekt zo'n gebed uit op een spannend moment in z'n leven (Nehemia 2:4b) of in reactie op z'n beschrijving van vroegere, ingrijpende gebeurtenissen (Nehemia 4:4-5; 5:19; 6:14; 13 :14,22b,31b). In de lijn hiervan kunnen we onszelf aanwennen bij allerlei gelegenheid kort tegenover God te reageren op wat we meemaken. Je gaat naar iemand toe om hem een delicate zaak voor te leggen: al aanbellend vraag je God of Hij jou daarvoor wijsheid wil geven. Je krijgt iets over jezelf of een gezinslid te horen dat veel emoties bij je losmaakt: al luisterend verzoek je God om kracht zodat je dat gevoelsmatige aankunt. Je wordt geïmponeerd door de kruin van een eik of het slaan van een vink: voorbijlopend spreek je tegenover de Schepper je bewondering daarvoor uit.

Door zo op allerlei momenten van de dag je even tegenover God te uiten, bereik je dat je geregeld met Hem in gesprek bent. Daardoor ervaar je de beeldspraak steeds meer als werkelijkheid dat je door het leven gaat aan de hand van je goddelijke Vader.

2 De toekomst

Onderbroken lijn

Loopt er een doorgaande lijn via gisteren en vandaag naar de toekomst? Voor sommigen is dat geen vraag. Zij geloven aan de evolutie van de mens: hij is begonnen als een wezen dat zich grommend en vechtend in de horde moest handhaven; langzamerhand heeft hij zich ontwikkeld tot een fijnbesnaarde persoonlijkheid die taalvaardig is en over techniek beschikt; uiteindelijk bereikt hij het punt dat hij meester is van zijn omgeving en in harmonie leeft met de ander.

Van een dergelijke evolutie geloof ik niets. Allereerst is onze geschiedenis niet begonnen in de schemering van de primitiviteit. Zoals de Bijbel over Adam spreekt, was hij in allerlei opzicht begaafd: hij kon de dieren van een karakteristieke naam voorzien en in dichtelijke vorm de lof zingen op de vrouw die God hem schonk. In overeenstemming hiermee was de mens na z'n verdrijving uit het paradijs, en trouwens ook na de zondvloed, in staat cultureel bezig te zijn. De mens als hordewezen is een produkt van de fantasie.

Verder wil het er bij mij niet in dat we in de loop van de geschiedenis al maar voorwaarts schrijden. Natuurlijk heeft er wat de techniek betreft een onvoorstelbare progressie plaatsgevonden: het maakt nogal wat uit of je schrijft met een ganzeveer of met een personal computer; ook is er een wereld van verschil tussen het communiceren met behulp van grote vuren of van satellieten en schotelantennes. Maar dat betekent nog niet dat de mens fundamenteel anders is geworden: hij is er nog altijd op uit zich te laten gelden ten koste van z'n medemens. De manier waarop hij dit doet is tegenwoordig vaak anders dan vroeger, maar de negativiteit ervan blijft gelijk. Zo stuiten we op verschillende culturen als we het hebben over het verleggen van de grensstenen en het op zes zetten van de volumeknop van je geluidsinstallatie; in beide gevallen zit je je buurman ergerlijk dwars. Ook is het effect ongelijk als je in de oorlog je tegenstander bestookt met stenen kanonkogels of met napalm, maar steeds ben je erop uit de ander fysiek uit te schakelen. Evolutie van de mens? In z'n gereedschap, maar niet in z'n opstelling tegenover de ander.

Ongewijzigd is ook z'n vatbaarheid voor lijden en dood. Uiteraard hebben de medici heel wat bereikt: de leefbaarheid van ons bestaan is groter geworden, terwijl de tijdsduur ervan verlengd is. Dit neemt niet weg dat ziekten onverminderd slachtoffers maken en dat iedereen eens definitief afscheid moet nemen. Ook in dit opzicht reikt onze vooruitgang niet tot op de bodem van ons bestaan.

Maar het christelijk geloof dan? Dat heeft toch een vergaande ommekeer teweeggebracht? In de Bijbel wordt inderdaad in hooggestemde bewoordingen gesproken over gelovigen: ze hebben een nieuwe geboorte ondergaan en vormen een nieuwe schepping. Tegelijk laat de Bijbel uitkomen dat ondanks al het nieuwe het oude nog altijd opspeelt. De praktijk bevestigt dit: hoe onder de indruk je soms ook kunt zijn van de christelijkheid van kerkmensen, vaker wordt je verbijsterd door het onchristelijke van hen. En dan heb ik het nog niet eens over mezelf.

Om dit alles staat het voor me vast dat er geen doorgaande route is naar een heilstaat straks. Wie daarop vertrouwt, kent de slechtheid en kwetsbaarheid van zichzelf en z'n medemensen niet en gaat te veel af op de veranderingen in onze uiterlijke omstandigheden. En toch komt het paradijs er. Dat kan alleen omdat God daarvoor zorg draagt. Hij geeft onze geschiedenis een vervolg dat er qua ontwikkeling niet in zit. In het boek Openbaring wordt het beeldend zo gezegd dat God het nieuwe Jeruzalem uit de hemel laat neerdalen. Te zijner tijd is er dus sprake van een radicale vernieuwing. Overigens niet in deze zin dat alles wat er tot dan toe geweest is, voorgoed heeft afgedaan. In bepaalde opzichten loopt er een verbindingslijn van deze periode naar de tijd straks. Zo haalt God de bevolking van zijn nieuwe wereld uit deze wereld, terwijl Hij ook ons werk hier op de een of andere manier betekenis geeft voor later. Maar deze verbindingslijn mogen we niet typeren als onze bijdrage aan wat komen gaat. De toekomst blijft helemaal Gods geschenk.

Aan deze onderbroken lijn geloof ik: een totale wending in onze geschiedenis en tegelijk een zekere inschakeling van het bestaande. Of ik daarvan iets begrijp? Eigenlijk niet, maar wat zou dat? We hebben immers met God te doen, en Hij laat Zich niet beperken door de grenzen van ons voorstellingsvermogen.

Artistieke continuïteit?

Hoe totaal de wending ook is die God in onze geschiedenis brengt, er loopt een verbindingslijn tussen deze wereld en die van straks. In het bijzonder is er continuïteit tussen Gods kinderen zoals ze hier leven en hen zoals ze daar zullen zijn. Zo is ons 'ik' een constante, ondanks alle ingrijpende veranderingen die we ondergaan. Ook ons lichamelijk bestaan van vandaag laten we bij ons sterven niet voorgoed achter: knijpend in z'n eigen vel noteerde Ursinus in de *Heidelbergse Catechismus* dat 'dit m'n eigen vlees' door Christus' kracht weer levend wordt. Hoe dat allemaal kan, snap ik niet. Daar maak ik me ook niet druk over, God kennende.

Wat me intrigeert is de vraag: vinden we op de nieuwe aarde ook iets terug van wat er hier aan schoonheid is voortgebracht? Vast staat dat God ons werk betekenis geeft voor later. Maar hoe concreet mogen we ons dat voorstellen? C.S. Lewis heeft daar in het slotdeel van z'n boeken over het land Narnia, *De laatste Strijd*, een uitgesproken mening over. Als hij in mythische vorm vertelt over wat komen gaat, laat hij de hoofdpersonen van z'n boek opeens Engeland zien, aangeduid als 'het Engeland binnen Engeland, het echte Engeland'. Tot hun verrassing ontdekken ze daarin ook het oude huis met z'n talloze gangen en kamers waarin ze zo vaak als kinderen gedwaald hebben. En welke verklaring krijgen ze daarvoor te horen: 'in dat binnen-Engeland wordt niets vernield wat goed is.' De breuk tussen het oude en nieuwe is in Lewis' verhaal dus beperkt.

Een bekrompen benadering omdat we de nieuwe aarde niet moeten afmeten naar wat ons hier na aan het hart ligt? Mij heeft deze passage van Lewis in elk geval geraakt. Maar wat staat in de Bijbel? Die geeft soms de indruk dat het toekomstige, afgezien van de aanwezig mensen, iets volstrekt nieuws is, zonder tastbaar verband met het verleden. De apostel Petrus zegt immers dat de hemelen in vlammen zullen opgaan en de elementen zullen wegsmelten. Daar staat in Openbaring 21 een fascinerende uitspraak tegenover, namelijk dat de schatten van de volken het nieuw Jeruzalem binnengebracht zullen worden. Nu wordt wel beweerd: "Deze tekst geeft aan wat er tijdens ónze geschiedenis zal plaatsvinden: dat de groten der aarde zich met al hun macht en rijkdom in dienst van Christus zullen stellen." Deze uitleg lijkt me niet aannemelijk: in Openbaring 21 wordt de kómmende wereld beschreven. Daarom 20 wordt wel verdedigd: "Deze beschrijving is maar bij wijze van spreken, om aan te geven hoe onzegbaar mooi de aarde straks zal zijn: als het ware een complete verzameling van alles waar we hier met open mond naar hebben gestaard." Moeten we alleen dit achter deze tekst zoeken? Of wordt toch (ook) bedoeld dat adembenemende artistieke producten uit onze wereld meegenomen worden naar de nieuwe wereld, uiteraard ontdaan van hun tegenwoordige onvolkomenheden?

Ik denk aan de Dom van Keulen. Toegegeven: een in steen vertaalde rooms-katholieke dogmatiek. Ook neem ik best aan dat de bouw ervan een onverantwoord zware economische druk heeft gelegd op de toenmalige gewone man. Maar toch, wat een groots geheel: de luchtbogen met hun spuwvers, de haast levende beelden buiten en binnen, het lichtspel van de ramen in de schemerige ruimte; en hoe klein voel je je niet als je langs de zuilen omhoog kijkt naar de gewelfribben. Straks voorgoed weg, alleen maar dienst gedaan die paar eeuwen hier? Neem ook de muziek van Bach. In Gezang 265:18 uit het *Liedboek* fantaseert Barnard over "Jeruzalem, mijn vaderstad, mijn moederhuis": "En Luther zingt er als een zwaan / en Bach, de grote Bach, / die mag de maat der eng'len slaan / de lieve lange dag." Dat gaat mij nog niet ver genoeg: zou, behalve Bachs artistieke genie, ook z'n artistieke oeuvre een rol spelen straks? Hoe overstelpend van klank is niet de chaconne uit z'n tweede partita, geschreven voor een enkele viool: door het gebruik van meerdere snaren tegelijk meen je herhaaldelijk verschillende instrumenten te horen; verder weven de melodielijnen een ragfijn geheel, zo gecompliceerd, zo overwelldigend dat iemand dit stuk als 'een kathedraal' typeerde. Op de nieuwe aarde verdwenen in de vergetelheid?

Ik weet wel, het is kortzichtig van me over Gods toekomst te speculeren met behulp van producten binnen mijn beperkte horizon. Ook kan ik er gerust op zijn: de Middeleeuwen hebben in Keulen niet voor niets steen op steen gestapeld, en dat Bach noot na noot neerpriegelde is ook niet tevergeefs geweest. Intussen staat het er toch maar: de pracht van de volken komen we in Jeruzalem tegen. In zekere zin letterlijk? Ik ben benieuwd.

Gehecht aan het nu

Verlangen we naar de dag dat Christus zijn allang beloofde wereldrijk van vrede sticht? Officieel natuurlijk wel, want we weten al te goed dat de Bijbel ons leert zeggen: "Kom, Here Jezus." Maar hoe staat het in werkelijkheid met ons verlangen naar de nieuwe wereld? Ben ik er ver naast als ik veronderstel dat velen diep in hun hart denken: "Wat mij betreft mag Christus zijn komst nog wel even uitstellen?" Waaraan ligt het dat we de beloofde toekomst vaak niet zo reikhalzend tegemoet zien? Veel van onze reserve komt hieruit voort dat we gehecht zijn aan ons tegenwoordig leven. En geen wonder: telkens kunnen we genieten van wat deze wereld te bieden heeft, of het nu planten en dieren zijn of artistieke en technische producten; en hoe bevredigend is het vaak niet met ons werk bezig te zijn; ook kunnen we ons rijk voelen met onze verwanten en vrienden.

Schieten we hiermee te kort in ons christen-zijn? Voor de 17e eeuwse dichter Jodocus van Lodenstein is dat geen vraag, want hij wekt ons op: "'t Oog omhoog, het hart naar boven", met als argumenten: "Hier beneden is het niet", en: "Wat men hoor of zie op aard', is ons kost'lijk hart niet waard" (Gezang 75:1 uit de hervormde bundel van 1938). Had Van Lodenstein gelijk, dan leefde zelfs een gelovige als Hizkia onder de maat. Want hoe hartstochtelijk heeft hij het met bij God bepleit dat Hij hem de dood zou besparen. Geen spoor van verlangen naar het hiernamaals. Het enige waarop hij was gespist, was: op deze aarde te midden van de mensen te wonen (zie Jesaja 38:9-20).

Nu wordt wel beweerd dat Hizkia's uitlatingen bewijzen, hoe weinig de gelovigen in die tijd nog wisten van de toekomst die God met zijn kinderen voorheeft. Had hij daar (meer) kennis van gehad, dan zou hij anders gepraat hebben. Ik geloof daar niets van. Allereerst betwijfel ik of de gelovigen van toen amper weet hadden van het hiernamaals. De Israëlieten hebben in Egypte eeuwenlang onder mensen verblijf gehouden die een welomlijnde visie hadden op de tijd na dit leven. Zou God zijn volk dan inzake dit onderwerp met lege handen hebben laten staan? Ik kan me dat moeilijk voorstellen.

Maar doorslaggevend is iets anders, namelijk of de boven vermelde kritiek op Hizkia's uitlatingen van de juiste veronderstelling uitgaat. Want onuitgesproken wordt aangenomen dat het vanwege het hiernamaals verkéérd is aan deze wereld verknocht te zijn.

Wie dit voorstaat, negeert hoeveel God als Schepper in deze wereld geïnvesteerd heeft. Zo is de aarde met haar mogelijkheden zijn produkt, dat Hij elke seconde in stand houdt. Verder is ieder mens die hier rondloopt, door Hem in de moederschoot geweven en toegerust met talloze vaardigheden. Door het indrukwekkende hiervan kan het geschapene blijkens de Psalmen fungeren als heraut van Gods glorie. Daarom spreekt het vanzelf dat we met overgave betrokken zijn bij het tegenwoordige leven. Ik waardeer het dan ook positief dat Hizkia per se z'n plaats onder de zon wilde behouden: hij beseft terecht dat hij in deze wereld thuishoorde. Daar was hij neergezet, daar stond hij in een veelheid van relaties, daar had hij een taak te vervullen.

Hier beneden is het niet, niets hier is onze liefde waard? Hoe durft een christen dat te zeggen. Wie overtuigd gelooft in God als Schepper en Heer van de wereld, is met elke vezel van hem vervlochten met dit bestaan. We kunnen het ook omkeren: wie vanuit het bijbelse geloof enthousiast is over wat in deze wereld op te merken valt, geeft daarmee God de eer die Hem om zijn werk hier toekomt. In dát opzicht is het wettig dat we vaak weinig geneigd zijn naar de toekomst te verlangen.

Hiermee kan niet worden volstaan, want we mogen niet negeren wat de mens door z'n rebellie heeft aangericht: zoveel destructie, zoveel gejammer. Daarom kunnen we niet ópgaan in onze liefde voor het goede en schone van deze aarde. Hier gebeurt te veel wat ons door merg en been dringt. Dat verschrikkelijke hóórt ons trouwens ook te raken, omdat het een echt christen eigen is, hart te hebben voor z'n Schepper en z'n medeschepselen. Maar dan kunnen we niet anders dan herhaaldelijk verzuchten: "Was het maar gedaan met deze fase van de geschiedenis."

Als christen staan we dus onvermijdelijk ambivalent in deze wereld. Letten we erop hoe glorieus de grootheid van onze Vader nog altijd voor de dag komt, dan voelen we ons hier helemaal op onze plaats en willen we graag blijven. Nemen we waar door hoeveel de Schepper onteerd en zijn schepsel ontluisterd wordt, dan voelen we ons hier ontheemd en hunkeren we naar de komst van de nieuwe wereld, de wereld waar onze vreugde ongemengd zal zijn.

Onvoorstelbaar

Waarom verlangen we vaak zo weinig naar ons toekomstige bestaan? Volgens mij is een belangrijke oorzaak dat we veel te bekrompen denken over wat komen gaat. Dat is niet onbegrijpelijk, want het is ook moeilijk buiten onze huidige leefwereld te treden. Het gevolg daarvan is dat we maar moeilijk vertrouwen kunnen hebben in onze eindbestemming. Zo heeft m'n ene zoon er jaren terug eens z'n twijfels over uitgesproken of hij bij God wel met lego zou kunnen spelen; m'n andere zoon kon zich niet voorstellen dat hij op de nieuwe aarde z'n enthousiasme voor z'n favoriete sport kwijt zou kunnen: voor hen even zo vele redenen om wat sceptisch tegen de nieuwe tijd aan te kijken.

Nu moeten we niet vertederd glimlachen om een dergelijke kinderlijk-beperkte benadering van ons onderwerp. Want goed beschouwd hebben wij als volwassenen soortgelijke aarzelingen. Wat zit bijvoorbeeld nogal wat mensen dwars? Dat ze geen duidelijk antwoord hebben op de vraag of ze hun geliefden wel als zodanig zullen herkennen. Voor hen is hierdoor het aanlokkelijke van de nieuwe aarde er voor een deel af. Dat we ook op de meeste andere punten geen invulling kunnen geven van de toekomst, dooft veelal de hunkering in ons: onbekend maakt onbemind.

Wat valt van deze reserve te zeggen? Vele typeringen zijn mogelijk, maar één is in elk geval van toepassing: dommigheid. De realiteit die God met ons voorheeft, is toch door geen oog gezien, door geen oor gehoord en in geen mensenhart opgekomen? Dat betekent naar mijn overtuiging dat op de nieuwe aarde al onze voorstellingen overtroffen en al onze probleemstellingen achterhaald zullen zijn. Het is daarom buiten de orde ons druk te maken over onze situatie straks. Die zal toch totaal anders zijn dan wij ons nu kunnen indenken, maar tegelijk is het onmogelijk dat die situatie ons ook maar op een enkel punt zal teleurstellen. Daarmee hebben we genoeg in handen om vol vertrouwen de voltooiing van Gods plannen tegemoet te gaan. Ik wil proberen dit concreet te maken.

Zullen kinderen zich met lego of met sport kunnen uitleven? M'n zoons hoeven zich niet ongerust te maken: het verkeren in Gods directe nabijheid zal zo vreugdevol en inhoudrijk zijn, dat hun tegenwoordige plezier daarbij in het niet zinkt en verveling onbestaanbaar is. Zal ik me verloren voelen in het geval ik m'n geliefden niet herken? Ik heb geen reden daar bang voor te zijn: we zullen door en door vertrouwd zijn met elkaar, zodat we ons bij elke ontmoeting meteen volledig bij de ander thuis voelen.

Zullen we straks - om een bekend beeld te gebruiken - de voorkant van Gods borduurwerk aanschouwen, waarvan we nu de verwarde achterkant waarnemen? Dat spreekt vanzelf, maar niet in deze zin dat we antwoord krijgen op al onze tegenwoordige vragen. Het wordt wel verdedigd: "Gij zult het na dezen verstaan." Dit lijkt me te klein gedacht. Ik kies voor een andere formulering: de toekomstige werkelijkheid zal zo imponerend, zo vol innerlijke overtuigingskracht zijn dat we dáármee een afdoend antwoord hebben gekregen, een antwoord dat al onze vroegere waaroms ineens heeft weggevaagd.

Zullen er planten en dieren zijn? Daar kan moeilijk met volstrekte zekerheid een uitspraak over gedaan worden. Intussen kan vast staan dat We geen schimmig bestaan zullen leiden. Want hoe we de beelden waarmee de Bijbel over de nieuwe aarde spreekt ook uitleggen, ze verwijzen naar tastbare zaken en lopen parallel met de materiële tekening die het boek Genesis van het eerste paradijs geeft. Op grond daarvan hoeft er geen twijfel over te bestaan: de mensen zullen straks door grijpbare, levende wezens omgeven zijn.

Het is waar, door al het genoemde krijgen we van onze aanstaande leefwereld geen haarscherpe karakteristiek die aansluit bij wat ons nu vertrouwd is. Daarom is het zaak ermee te rekenen wie God is en wat voor aanduidingen Hij gegeven heeft. Dan hoeft het onzekere van de toekomst ons niet gereserveerd, laat staan wantrouwend te maken. De tijd die bij Christus, terugkeer zal aanbreken, zal zo overweldigend zijn dat we daarop alleen met weerloze overgave kunnen reageren. Wie hiervan doordrongen is, zal, ondanks al z'n vragen, gespannen uitzien.

Oog in oog

Wat is het belangrijkste van de toekomst die ons beloofd is? Hierop is maar één antwoord mogelijk: dat we in Gods nabijheid zullen verkeren. Die intimiteit was er waarschijnlijk al in het paradijs, want uit Genesis 3:8 krijgen we de indruk dat God elke namiddag, bij het opkomen van de avondkoelte, in de hof wandelde. Het contact met God op de nieuwe aarde gaat verder: dat is er niet alleen op bepaalde momenten, maar is blijkens Openbaring 21 constant realiteit. De hemel komt op aarde, want God gaat straks wónen te midden van zijn kinderen.

Als ik aan dat toekomstige verkeer met God denk, komen er vragen bij me op. Bijvoorbeeld deze vraag: in welke gedaante krijgen we God te zien? Op het plafond van de Sixtijnse kapel in het Vaticaan beeldde Michelangelo God in het paradijs af als een imponerende oude man. Hiertoe is hij vast gekomen door het visioen van Daniël 7, waarin God getekend wordt als een hoogbejaard, grijssharig iemand. Ik ga eraan voorbij dat Michelangelo naar mijn overtuiging te ver is gegaan: God mag Zich aan Daniël als bejaarde hebben vertoond, dat geeft ons niet het recht te proberen Hem, aan wie onvergelijkelijke glorie eigen is, in een menselijke afbeelding te vangen.

Waar het mij om gaat is of Michelangelo's keuze niet veralgemeeniseerd kan worden: als God Zich aan ons laat zien, heeft Hij een menselijke gestalte. De Bijbel lijkt in deze richting te wijzen: niet alleen Daniël, ook Ezechiël heeft God in een visioen waar-genomen als "een gedaante die eruit zag als een mens", zoals hij het voorzichtig formuleert (Ezechiël 1:26). In dit verband wordt er ook wel op gewezen dat in de Bijbel God vaak menselijke lichaamsdelen worden toegeschreven. Het komt me voor dat we daaruit niet te veel moeten afleiden: hoe kan anders aangegeven worden dat God kan zien, horen en optreden? Belangrijker is hierom dat God in de bijbelse tijd ook naar mensen is toegekomen terwijl er bij die gelegenheden gezwegen werd over zijn uiterlijke verschijning. Conclusie: in de toekomst zien we God mogelijk als iemand die lijkt op een mens, uiteindelijk is het voor ons verborgen in wat voor gedaante Hij bij ons zal verkeren.

Een volgende vraag is of we het wel kunnen ópbrengen oog in oog met God te staan. Van Hem wordt toch gezegd dat Hij een ontoegankelijk licht bewoont en daarom door geen mens gezien kan worden (1 Timoteüs 6:16)? Inderdaad heeft zelfs iemand als Mozes, die geregeld God onder ogen kwam (Numeri 12:8), nooit meer dan een fractie van God waargenomen. Zelfs toen God eens in al zijn luister aan hem voorbijging, mocht Mozes Hem alleen 'van achteren' zien. Naar Gods eigen zeggen zou hij het zien van Gods gelaat niet overleven (Exodus 33:18-23).

Nu zouden we kunnen tegenwerpen: "Dat ongenaakbare van Gods glorie geldt alleen zolang de mens van zichzelf in de schuld staat bij God en zolang hij door de werking van Gods vervloeking niet over z'n complete creatuurlijke mogelijkheden beschikt." Hierin zit een kern van waarheid: het schuldige en kwetsbare van ons bestaan begrenst ons vermogen om Gods glorie waar te nemen. Op de nieuwe aarde kunnen we daarom vast meer van Gods glorie verdragen dan zelfs Mozes ooit heeft gekund. Tegelijk blijft het naar mijn idee ook straks voor ons onmogelijk geconfronteerd te worden met de vólle intensiteit van de goddelijke luister. Die is te stralend dan dat een nietig schepsel daar zonder terughoudendheid aan blootgesteld kan worden. Maar al nemen we God te zijner tijd alleen tot op zekere hoogte waar, dat zal imponerend genoeg zijn. In Openbaring 21 staat veelzeggend dat Gods glorie zelfs het verblindende licht van de zon overbodig maakt. Hoe zal dat zijn?!

Daarmee kom ik tot een laatste vraag: hoe zullen we het ervaren in Gods directe omgeving te leven? Elke keer als mensen in de bijbelse tijd bewust in aanraking kwamen met iemand uit de hemel (een engel of God zelf), vervulde hen dat met doodsangst, soms zo erg dat ze niet meer op hun benen konden staan (denk aan Ezechiël 1:28; 3:23). En geen wonder, moet ook hier gezegd worden: doordrongen van z'n schuld en beperkt door z'n kwetsbaarheid kon men zo'n ontmoeting niet echt aan. Dat zal straks anders zijn bij ons, schuldvrij en gaaf als we dan zijn. Maar hoe dan?

Ik stel me voor dat het ontmoeten van God telkens een mengeling van reacties bij ons zal oproepen: we zullen sprakeloos zijn van ontzag voor zijn overweldigende grootheid; we zullen ons van binnen warm voelen door de uitstraling van zijn intense liefde; ook zullen onze ogen tintelen van vreugde, alleen al om zijn persoonlijke aanwezigheid. Kortom, een scala van emoties zal zich aan ons opdringen, van ernst tot uitgelatenheid. Ik weet het: ik ben aan het speculeren. Maar is dat onwettig: me voorstellen hoe het is oog in oog te staan met niemand minder dan m'n Schepper, m'n hemelse Vader?

3 Kinderen en ouders

Kinderwereld

Vaak ben ik blij dat ik kind áf ben, want hoeveel angst doorleef je als kind niet! Je hebt akelige dromen waarin je door moordlustige personages achterna gezeten wordt. Je bent getuige van gebeurtenissen die voor jou als kind even bedreigend zijn als nachtmerries. Nog kan ik me de verbijstering voor de geest halen die me overweldigde, toen iemand voor mijn ogen een aanval van epilepsie had. En hoorde ik een ambulance met sirene voorbij jagen, dan hield ik nog lang een huilerig gevoel. Wat kunnen verder plagende vriendjes of een driftige onderwijzer niet aanrichten! Helemaal weerloos is een kind als de harmonie thuis even zoek is. Kortom, door allerlei situaties kan een kind danig van de wijs raken, kwetsbaar als hij is.

Daarmee wil ik niet zeggen dat ik als volwassene vrij van angst ben. Integendeel: er zijn momenten dat m'n levensvreugde vergald wordt door nare voorvallen of door onbestemde gevoelens van vrees. Maar als volwassene ben je doorgaans weerbaarder: een kind voelt zich machteloos aan allerlei angstaanjagends overgeleverd; groter geworden kun je je emoties onder woorden brengen en jezelf allerlei positiefs voorhouden.

Om nog een andere reden verlang ik er niet naar weer in m'n kinderwereld te leven. Ik beschik nu over zoveel mogelijkheden die voor een kind onbereikbaar zijn of waar een kind onverschillig aan voorbijgaat. Wat een vreugde geeft het je als volwassene dat je Homerus kunt lezen, Beethovens strijkkwartetten kunt beluisteren of je in een schaakprobleem kunt verdiepen. En wat is het verrijkend hierover met iemand te kunnen doorpraten! Daarnaast ervaar je al meer de waarde van je geloof. Natuurlijk, ook voor kinderen kan geloven heel wat betekenen, maar pas na je jeugdperiode wordt het geloof meer een centraal onderwerp voor je, waard om te beleven, te overdenken en met anderen te delen. Met andere woorden, bij het volwassen worden verwijdt de horizon van je kinderwereld zich.

Maar tegelijkertijd wordt je wereld enger. Om die reden kan ik met een zekere jaloezie naar kinderen kijken. Zij brengen mij het pijnlijke feit onder de aandacht dat ik bij het opgroeien vele mogelijkheden voorgoed ben kwijtgeraakt. Neem nu een jongen op de dag dat grof vuil wordt buitengezet: altijd lukt het hem iets te vinden wat van z'n gading is. Hij hoeft maar op een paar afgedankte fietswielen te stuiten, of hij ziet een heuse kar voor zich. Mogelijk vindt hij een paar plankjes vol roestige spijkers, en meteen verrijst voor z'n oog een prachthut. Treft hij ergens een stuk touw aan, hij weet er raad mee. Dat verwachtingsvolle omgaan met de gewone en zelfs de onooglijke dingen is bij de meeste volwassenen verloren gegaan.

En wat kunnen kinderen betrokken zijn bij de kleine natuur. Een worm die bij het graven tevoorschijn kronkelt, kan hen tijden bezighouden. Een half uur lang kunnen ze in de weer zijn met dode vliegen of strootjes om te observeren hoe mieren daarmee aan het werk gaan. Lopend in het bos mogen ze amper oog hebben voor het majestueuze van de bomen, zeker jongens zien de losse takken liggen en weten wat ze daarmee kunnen. Ik kan mezelf het feestelijke gevoel te binnen brengen dat ik had, als een Japane kers bij ons in de straat weer z'n roze bloemblaadjes op de stoep begon te strooien.

Om dit alles kan ik kinderen wel eens benijden: zij merken dingen op waarvoor mijn ogen gesloten zijn; zij lopen warm voor wat mij weinig of niets meer zegt. Op de weg naar de volwassenheid geef je heel wat van je leefwereld voor altijd prijs. Natuurlijk, je krijgt er veel voor terug. Maar weegt de winst daarvan altijd op tegen wat je bent kwijtgeraakt? In elk geval wil ik m'n oververzadiging soms graag inruilen tegen m'n vroegere verwondering. Kind-zijn in de wereld van de tastbare dingen heeft zoveel boeiends dat je nooit helemaal vrede krijgt met het verlies daarvan.

Vaderschap

Een goddelijk geschenk: als ik naar m'n jongens kijk, kan ik van harte instemmen met deze bijbelse typering van hen. Zo hebben ze allerlei aandriften bij me losgemaakt, waardoor ze m'n belevingswereld hebben verrijkt. Vanaf het moment dat ze zich, glibberig en verkreukeld, aan m'n ogen vertoonden, riepen ze de drang tot beschermen in me wakker. Van tijdelijke aard was de impuls geluiden tegen hen te maken die niet vallen onder het gangbare Nederlands tijdens visites; voorbijgaand was ook om me met handen en voeten voort te bewegen met hen bovenop mij. Toen deze impulsen begonnen weg te ebbben, is daarvoor de drang naar heuse gesprekken in de plaats gekomen. De afgelopen vijftien jaar is onverminderd de neiging gebleven de lijfelijke aanwezigheid van m'n kinderen zo nu en dan eens te testen door hen stevig beet te pakken. Wat zou m'n leven verschromeld zijn geweest, als ik het bestaan van deze driften in mij niet had leren kennen en als mij de mogelijkheid was onthouden daaraan toe te geven. Kinderloosheid kost de betrokkenen niet voor niets tranen.

Toegegeven, bij allerlei gelegenheden zien m'n zoons evengoed kans kwáde hartstochten van me in beweging te zetten. De brutaliteit waarmee ze gestelde grenzen soms negeren, de verbale en handtastelijke agressiviteit waarmee ze elkaar kunnen benaderen, de ongeremdheid waarmee ze wel eens doorzeuren over wat hun niet zint: deze twijfelachtige kwaliteiten van hen kunnen me in een staat brengen die zich niet goed leent voor publieke vertoning. Zelfs kan m'n vreugde over hen daardoor worden aangetast. Toch breekt die vreugde telkens weer door: zo kostbaar is hun bestaan voor mij.

Wat me fundamentele moeite geeft, is de breekbaarheid van dit geschenk. Er kan immers van alles met m'n jongens gebeuren. En wat moet ik dan met m'n hang naar koesteren? Zodra ze door iets getroffen (dreigen te) worden, ervaar ik hoe kwetsbaar ik ben wat hen betreft.

Niet gauw vergeet ik die ene avondvierdaagse. M'n zoontje had z'n zinnen gezet op de langste route. Nooit heb ik z'n hand zo lang achter elkaar vastgehouden als de laatste avond, want hij had hevige buikpijn, bang het eindpunt niet te zullen halen. Ondanks alles weigerde hij zich door mij te laten dragen. Z'n medaille herinnert mij eraan hoe diep ik alle tien kilometers van die tocht geroerd ben geweest door z'n angst en doorzettingsvermogen.

In m'n geheugen is ook de middag beklijfd dat een buurvrouw met tranen in de ogen iets aan de deur kwam stamelen over een aanrijding van onze oudste door een auto. Ik ben als door een afgesloten tunnel naar de plaats van het ongeluk gelopen. De entourage daarvan is wazig gebleven, maar hem zie ik haarscherp op de beregende straat liggen. Dood? Voorgoed beschadigd? Hij praatte! Er was alleen maar pijn aan het sleutelbeen. Met alle moederlijke gevoelens waarover een vader kan beschikken, heb ik over hem heen gebogen gezeten en heb ik hem in geruststellende woorden gehuld. De daarop volgende dagen hebben m'n vrouw en ik het onvermoeibaar tegenover elkaar herhaald: "Dat hij er nog is!"

Dit zijn maar twee episoden die aangeven hoe weerloos ik in m'n kroost ben. En dan heb ik het niet eens gehad over de mogelijkheid dat ik een zoon door een ziekte of een ongeluk kwijtraak. Als het me lukt de schrijnende gedachte daaraan van me af te zetten, ben ik nog niet gerust over m'n kinderen: hoe zal het hun vergaan in hun verhouding tot God? Het gebeurt dat jongeren compleet breken met het geloof, zelfs al hebben ze voorbeeldig christelijke ouders gehad. Wat mijn kinderen gaan doen, valt op dit moment nog niet te voorspellen, jong als ze zijn: de ene keer maken ze me stil door hun spontane overgave aan God; de andere keer schokken ze me door hun krachttermen of door hun twijfel aan de bijbelse waarheid.

Wat kan er allemaal niet misgaan met je kinderen, terwijl je daarbij vaak alleen machteloos kunt toekijken. Elke ouder die hiervan doordrongen is, zal dagelijks aan God vragen: "Heer, alstublieft, spaar m'n kinderen, of in elk geval: werk met uw Geest op hen in zodat ze U erkennen." Het is waar, zo'n gebed komt deels voort uit de angst je kind kwijt te raken aan de dood, of, nog erger, aan de duivel. Ik denk dat geen ouder zich voor die angst hoeft te schamen - als z'n gebed maar tegelijk voortkomt uit de zekerheid: m'n kind is bij God in goede, want barmhartige, wijze en rechtvaardige handen, wat er ook met hem gebeurt.

Groene opvoeding

't Is zonderling dat zo vele mensen zich verstouten kinderen te hebben, terwijl ze voor 't merendeel geen verstand hebben van kinderen (het begin van Idee 213 gecombineerd met het slot van Idee 438).

Nu ik dit als vader bij Multatuli lees, ben ik geneigd hem vinnig toe te voegen: "Kijk naar jezelf." Dit bewijst dat hij met z'n uitspraak wroet in een wonde plek van me: ik vind dat ik faal tegenover m'n kinderen. Waarom ik zo mismoeidig praat? Ik onthoud hun een groene opvoeding. Uiteraard hebben ze er weet van dat naast mensen en dingen realiteiten bestaan als dieren en planten. Maar echt eigen met hun medeschepselen zijn ze niet. Als Rousseau's aloude oproep: "Terug naar de natuur!" de komende jaren ook hun oor bereikt, zullen ze elkaar, naar ik vrees, vol onbegrip aankijken.

Ik voel me daar schuldig onder. Tegelijk zie ik geen kans de groene opvoeding alsnog aan te vatten. "Neem dan een hond in huis", hoor ik iemand mij al adviseren. Dat is geen reëel advies: m'n vrouw en ik willen ons huis hoogstens naar mensen laten ruiken. Bovendien heb ik van Konrad Lorenz begrepen dat er heel wat bij komt kijken om zo'n dier honds te behandelen - terwijl het ons al vaak mislukt ons kroost menselijk te benaderen. "Een kat dan?", zou een volgend advies kunnen luiden. Daar voel ik ook niet voor. Omdat die op vogeltjes jaagt? Ik vind dat inderdaad gemeen, maar van de natuurartikelen in m'n lijfblad heb ik geleerd dat het dier daar niks aan kan doen. Dus probeer ik voor die vogelvangerij begrip te hebben. M'n hoofdbezwaar ligt dan ook op een ander vlak. Als iemand een kat met z'n onafhankelijke instelling in huis heeft, blijft het onduidelijk wie wie erop nahoudt: tegenover kinderen niet te verdedigen in deze tijd van grensvervaging. Daar komt nog bij dat m'n vrouw en ik als stelregel hebben: "Als we dieren nemen, dan alleen in een hok." In het verleden hebben we namelijk buitenhokse dieren te gast gehad, maar die bestonden het onze privacy te schenden door zich óp ons te nestelen. Omdat ze weigerden ons goedschiks te verlaten, hebben we ze noodgedwongen chemisch bestreden. Om in de toekomst verschoond te blijven van zo'n ervaring annex milieu-onvriendelijke gewelddaad, hebben we resoluut besloten: "Geen loslopende of losspringende dieren in huis."

Bij deze negatieve opstelling is het niet gebleven. We hebben onze kinderen wel eens aan-een-hokgebonden dieren gegeven, tot tweemaal toe zelfs: we doen echt wel ons bést een groene opvoeding te geven. Het is ons bij de vingers afgebroken. Ik geef toe, de maten van het aquarium waren wat aan de krappe kant: een kubus met ribben van zo'n 20 cm. Maar daarom hoefden die visjes toch niet meteen de strijd tegen de watervervuiling op te geven: lucht genoeg boven het wateroppervlak.

Toch heeft m'n zoon het bij z'n ene wandelende (nou ja, wandelende) tak wat ruimer aangepakt: een aquarium van 1,50 X 0,50 m, gevonden bij grofvuil. In ons huis leek even een groene opvoeding van de grond te komen. Op een gegeven moment begon de ene (!) tak eitjes te produceren: moeilijk te rijmen met onze seksuele voorlichting aan onze kinderen, maar op zichzelf natuurlijk prachtig. Alleen, de tak wist van geen ophouden: pas na zo'n 80 eitjes behaagde het 't magere beestje te stoppen. Na deze orgie van produktiviteit was het maanden stil rond de tak, tot zich het ene minitakje na het andere uit z'n eitje wurmde: een struikgewas van takken in het aquarium. Benauwdheid begon ons te bekruipen: als deze 80 ook weer elk 80 eitjes zouden leggen, waren er binnen het jaar 6400 nieuwe takken. En stel nou eens dat ieder daarvan eveneens met 80 eitjes op de proppen zou komen, dan waren er over twee jaar, bij leven en gezondheid van de takken uiteraard, 512.000 nieuwelingen. Hoe dit afgelopen is? Laat ik het sober zeggen: de takken vermeien zich niet meer in de lucht van dit ondermaanse. Groen opvoeden valt ons niet mee, ondanks al onze goede wil.

Maar m'n kinderen hengelen toch wel eens? Jazeker, en daarbij gaan ze heel persoonlijk om met vissen en wormen. De moeite is: die intimiteit vindt plaats middels haakjes, voorzien van een weerhaak. En dat brengt telkens m'n geweten tot spreken, want mij is de afgelopen jaren bij gebracht: een vis of worm zegt wel geen "au", hij is toch niet van beton. Het kan duidelijk zijn: hier en daar mag onze omgang met onze kinderen een groene tóets vertonen, een heuse groene opvoeding die vertrouwd maakt met de natuur in al haar schakeringen, moeten m'n kinderen ontberen. Om deze reden krimp ik ineen als ik Multatuli hoor schamperen op mensen die zich verstouten kinderen te hebben.

Ouders

Tegenwoordig woon ik nog al eens een begrafenis bij die een vader of moeder betreft van m'n leeftijdgenoten. Bij zo'n gelegenheid dringt zich vaak de gedachte aan me op: "Eens sta ik aan het graf van m'n vader of moeder." Deze overweging kun je makkelijk van je afzetten zolang je ouders nog onverwoestbaar lijken. Maar op een gegeven moment gebeurt er wat met hen, bijvoorbeeld een ernstige ziekte. Daardoor móet je het wel onder ogen zien dat zelfs hun bestaan eindig is. Zodra je bewust leeft, heb je daar theoretisch kennis van. Als de feiten het in de praktijk bewijzen, treft je dat diep.

Waarom hun sterfelijkheid jou als kind schokt? Het antwoord is simpel: omdat je met je ouders verbonden bent. Deze binding heeft alles te maken met hun kwaliteiten, want wat heb je niet aan hen te danken! Laat ik voor mezelf spreken. Voorop staat dat ze mij vertrouwd hebben gemaakt met de Bijbel. Daardoor is bij mij langzaam aan geloof gaan groeien. Voor hun aandeel hierin kan ik m'n ouders niet erkentelijk genoeg zijn. Daarnaast hebben ze mij in m'n school- en studieperiode telkens gestimuleerd. Hierdoor bleef ik volhouden, ook als het plezier er soms af was. Bij dit alles zwijg ik nog over de warmte die m'n ouders mij hebben gegeven als m'n stemmingen me dwarszaten.

Laat ik ook het anekdotische niet vergeten. Denkend aan m'n vader zie ik m'n albums met vliegtuigplaatjes voor me. Die dateren uit de tijd dat hij met goedvinden van de dokter rookte. Toen heeft m'n vader zich jarenlang beperkt tot Croydon. Het was wel niet z'n favoriete merk, maar voor hem was beslissend dat ik de plaatjes ervan verzamelde: kenmerkend voor z'n opstelling tegenover z'n kinderen. Als m'n moeder voor m'n aandacht komt, doemen woordenboeken op. Bij haar gaan namelijk taalgevoel en debatterlust samen. Daardoor bloeit er in haar aanwezigheid zomaar een geanimeerde taal-discussie op, steevast uitmondend in een triomfantelijk beroep door de winnende partij op Kramers, Koenen of Van Dale: vormend voor je persoonlijkheid.

Kortom, door hun kwaliteiten als ouder hebben m'n vader en moeder veel voor me betekend. Ook door hun kwaliteiten als mens roepen ze m'n genegenheid op. Neem alleen al de manier waarop ze in de wereld staan: ze zijn geïnteresseerd in mensen en toestanden vroeger en vandaag; bij het beoordelen van iets of iemand houden ze rekening met de omstandigheden, terwijl ze in hun christen-zijn onveranderd belijnd én ruimhartig zijn geweest. Natuurlijk hebben ze kanten die ik niet kan volgen, maar m'n slot-som blijft: als mens nemen ze me voor hen in.

Personen die zo veel voor je betekenen, wil je blijvend in je omgeving houden. Toch ligt m'n voornaamste moeite met de kwetsbaarheid van m'n ouders op een ander vlak, als ik mezelf goed peil: een levende ouder geeft je een onbestemd gevoel van geborgenheid. Wanneer dat gevoel ontstaan is? Vast in je allervroegste jeugd, toen je helemaal op hen was aangewezen. In de loop van de jaren is die afhankelijkheid uiteraard veranderd: je bent zelfstandiger geworden, de contacten met je ouders zijn afgenomen in frequentie, terwijl de intensiteit van je omgang ook veelal verminderd is. Hierdoor is de tijd voorgoed voorbij dat je je binnen hun armen veilig weet. Niettemin blijft meestal dat je hun aanwezigheid in deze wereld ervaart als een beschutting om je heen. Ergens zijn er mensen bij wie je ongeremd kind kunt zijn: voor hen hoeft je je dwaasheden en zwakheden niet in te houden; bij hen ben je een moment vrij van verantwoordelijkheid; tegenover hen hoeft je niet onzeker te zijn over wat ze van je vinden. Mocht je eens vragen hebben over je geloofskeuze, door hun gestaag vervolgen van de bijbelse weg zenden je ouders impulsen naar je uit om de uitgezette koers te blijven aanhouden. Door het vele dat op je afkomt kun je je bedreigd voelen, tegelijk weet je je gesteund door het idee dat zij, op hun plaats voorin de linies, de eerste klap opvangen.

Vooraf daarom kan ik het niet hebben dat m'n ouders net zo vergankelijk zijn als ieder ander. Want dat betekent ook dat het eens gedaan is met m'n kind-zijn. Ik weet wel, nu al heb ik de taak volwassen te zijn, anderen voor te gaan en zelf de gevaren onder ogen te zien. Maar zonder de presentie van m'n vader en moeder ligt die taak onafgebroken op m'n schouders. Door m'n jarenlange vorming zal ik daar echt niet onder bezwijken. Maar het benaamt me dat ik mezelf eens helemaal onafhankelijk van m'n ouders zal moeten redden, alleen nog omringd door m'n soortgenoten.

Ouderdom

Een prachtige kroon zijn grijze haren, ze zijn de glorie van de bejaarde (Spreuken 16:31; 20:29). Waarom eigenlijk? Blijkbaar wordt ervan uitgegaan dat ouderdom de afsluiting is van een goed besteed leven; 'grijze haren hebben' is dan synoniem met 'levenservaring hebben'. Natuurlijk, de praktijk is wel eens anders, maar vaak is het waar: een oudere heeft wijsheid verworven; daardoor kan hij zich red- den in de relatie met medemensen en weet hij om te gaan met de moeiten van z'n beroep. Om die reden wordt iemand gesierd door z'n hoge leeftijd en roept Mozes ons op bejaarden met respect te be- handelen (Leviticus 19:32).

In onze samenleving zijn we grotendeels vervreemd van deze benadering. Wie de vijftig is gepasseerd wordt al gauw te oud geacht om nog volop te kunnen meedoen in het arbeidsproces. Zakelijk gezien is deze visie misschien wel begrijpelijk: er wordt vaak z'n hoog tempo aangehouden dat een oudere dat maar moeilijk kan bijbenen. Menselijk gezien is het bedenkelijk dat de oudere niet meer meetelt:

wat voor maatschappij hebben we dat levenservaring als onbruikbaar terzijde wordt geschoven?! Behalve geestelijke rijpheid is er lichamelijke aftakeling. Ook van die realiteit maakt de Bijbel melding. Zo zegt de 80-jarige Barzillai van zichzelf dat hij door z'n leeftijd geen waardering meer kan opbrengen voor zinnelijke genietingen zoals eten en drinken en het beluisteren van zangstemmen (2 Samuel 19:35). Daarnaast beschrijft Prediker (12:2-6), in soms moeilijk te duiden beelden, hoe de handen beven, het lopen slechter gaat, de tanden uitvallen en de ogen en oren niet meer optimaal functioneren. Als een kind het begin van deze aftakeling bij z'n ouders opmerkt, kan hem dat pijnlijk treffen. Voor een buitenstaander is het de loop van de dingen: een vader die begint te sloffen en snel buiten adem raakt, een moeder die het niet meer aankan veel gezinsleden tegelijk te ontvangen. Voor een kind begint op dat moment het afscheid nemen van z'n ouders. Natuurlijk, ook voor de desbetreffende bejaarde zelf is het verdwijnen van fysieke mogelijkheden moeilijk te verteren. Daar staat gelukkig een verminderde ambitie tegenover: veel van wat je niet meer kunt doen, wil je ook niet meer. Daarom vind je het vaak buiten de orde je druk te maken over afgenomen mogelijkheden.

Bejaard zijn heeft nog meer schaduwzijden. Vroeger heb ik wel eens met jaloezie naar ouderen gekeken in de gedachte: 'Wat hebben die door hun pensioen veel tijd voor hobby's gekregen!' De praktijk is anders: door je verminderde lichamelijke gesteldheid verricht je alles trager, en omdat je niet onder druk staat van een strak programma, ben je minder efficiënt. Het doen van boodschappen en het deelnemen aan huiselijke rituelen als koffiedrinken en eten vergen daardoor veel tijd. Voor je het weet is weer een dagdeel voorbij. "Ik kom niet aan lezen toe", kunnen zelfs bejaarden met al hun vrije tijd verzuchten.

Ingrijpend is het als ouderen ertoe moeten overgaan kleiner te gaan wonen. Dat betekent voor hen afstand doen van dingen waarmee vele herinneringen zijn verbonden. Verder verliest hun huis z'n centrumfunctie dat het vele jaren voor hen en hun kinderen heeft gehad. En waar gaan ze heen? Een woonruimte die voor hen waarschijnlijk het eindstation is. De verhuisdag is daarom gauw een emotionele ervaring. Soms ook voor de kinderen van die ouderen. Het laat je niet koud als je je ouders die dag ziet zoals ze voor het laatst het oude huis uitgaan en aan het eind van de verhuisdag jou bij hun nieuwe voordeur uitzwaaien. Het kan zich dan zomaar aan je opdringen: "Hun begrafenis is begonnen."

Ook bejaarden zelf kunnen zich al meer opgenomen voelen in de sfeer van de dood. Hoe vaak komt er niet een rouwkaart bij hen binnen: weer een familielid, vriend of kennis weg uit de kring van hun leeftijdgenoten. Op den duur durven ze haast geen rouwbrief meer open te maken. Kinderen mogen nog zo geregeld op bezoek gaan, ze kunnen niet voorkomen dat er bij hun ouders een gevoel van vereenzaming groeit: hun oorspronkelijk leefmilieu kalft al verder af. En dan heb ik het nog niet eens over het wegvallen van een huwelijkspartner.

Wie een hoge leeftijd bereikt, krijgt dus veel te verwerken. Geen wonder dat de wereld van veel ouderen al kleiner wordt, tot ze tenslotte voornamelijk vervuld zijn van de eigen moeiten. Daarom zijn die bejaarden te bewonderen die anders zijn: zij laten zich niet beheersen door de schaduwzijden van hun leeftijd, maar zijn allereerst dankbaar voor wat ze nog altijd hebben en kunnen; zij blijven betrokken bij de buitenwereld en brengen het op anderen in hun levenservaring te laten delen. Wie met hen omgaat ziet voorbij aan hun beperkingen en kan het alleen maar beamen: een prachtige kroon zijn grijze haren.

4 De ander

Vriendschap

"Jouw liefde was voor mij iets wonderbaars, meer dan liefde van vrouwen", zong David na het vernemen van Jonatans dood (2 Samuël 1:26). Op deze ontboezeming is vaak meesmuilend gereageerd, als zou David de voorkeur hebben gegeven aan een homoseksuele relatie. Wie Davids band met Jonatan zo duidt, heeft kennelijk nooit gehoord van vriendschap. Hoe kostbaar is echte vriendschap niet! Neem nu Jonatan: hij was verknocht aan David en dat bleef hij, ook toen hem duidelijk werd dat niet hij, de kroonprins, maar David door God bestemd was als opvolger van z'n vader Saul. En ondanks alle acties van Saul tegen David bleef Jonatan z'n vriend trouw. Alleen daarom al zong David de lof op hun vriendschap.

Over de betekenis van vriendschap heeft C.S. (Jack) Lewis een boeiend opstel geschreven. Hij wijst erop dat we erotische liefde én vriendschap voor eenzelfde persoon kunnen voelen, maar dat er toch een principieel verschil is tussen beide: "Gewoonlijk zijn minnaars, oog in oog, verdiept in elkaar." Daarom bestaat de eros "noodzakelijkerwijze tussen slechts twee mensen". Maar "vrienden zijn, zij aan zij, verdiept in iets dat hun gemeenschappelijke belangstelling heeft". Hierbij moet worden bedacht: als twee vrienden met elkaar omgaan, activeren ze altijd maar bepaalde kwaliteiten en interesses bij elkaar. Daarom acht Lewis twee volstrekt niet het noodzakelijke aantal voor vriendschap en zelfs niet het beste aantal: "In elk mijner vrienden is een element dat alleen door een andere vriend geheel tevoorschijn gebracht kan worden. Ik-alleen ben niet sterk genoeg om de hele mens in actie te brengen; ik heb andere lichten dan het mijne nodig om al zijn facetten te tonen. Nu Charles gestorven is, zal ik nooit Ronalds reactie meer zien op een van Carolines grappige opmerkingen. In plaats van dat ik meer van Ronald krijg nu ik hem, nadat Charles weg is, 'voor mezelf' heb, krijg ik minder van Ronald. Ware vriendschap is dan ook de minst jaloerse van alle liefdes (...) Want in deze liefde is 'gedeelde vreugde dubbele vreugde'." (C.S. Lewis, *De vier liefdes*, Amsterdam 1962, p.91-92).

Van belang is dat de namen die Lewis hier noemt, niet fictief zijn. Met Charles bedoelt hij Charles Williams en met Ronald de bekende John Ronald Reuel Tolkien, de auteur van *In de ban van de ring*. Daaruit blijkt dat Lewis' essay over vriendschap geen studeerkamerprodukt is. Hij beschrijft daarin wat hij als vriendschap zag én wat hij zelf aan vriendschap ervaren heeft.

Daarmee kom ik op het beroemde fenomeen van de 'Inklings' uit het Oxford van met name de jaren dertig en veertig. Met deze naam wordt de vriendenkring aangeduid die de genoemde personen alsook Lewis' broer W.H. (Warnie) Lewis als kern had, maar waarvan de buitenrand vrij vage omtrekken had. Allerlei mannen (want vrouwen stonden er buiten) hebben een tijd lang meer of minder intensief meegedraaid. In wisselende samenstelling kwam men, vaak wekelijks, bij elkaar. Onder het drinken van bier bepraatten ze van alles: in scherpzinnige debatten probeerden ze elkaar de loef af te steken; er werd geboemd over zaken die hen na aan het hart lagen; ook lazen ze elkaar voor, ieder uit het manuscript dat hij toevallig onder handen had. Zowel Lewis als Tolkien hebben erkend dat deze sessies voor hen een geweldige stimulans zijn geweest, ook voor het schrijven van hun fictionele teksten.

Als ik hiervan kennisneem, kan me dat weemoedig stemmen: waar kom je tegenwoordig zo'n stimulerende vriendenkring tegen? Je zou natuurlijk berustend kunnen zeggen: de groep van de 'Inklings' was iets uit het Engeland van die tijd. Intussen laat Lewis uitkomen dat de door hem bezongen en beleefde vriendschap historisch gezien niet iets uitzonderlijks hoeft te zijn. Misschien zijn wij veel te gehaast om nog ruimte te kunnen maken voor een hechte relatie met frequente contacten? Ook dat biedt geen afdoende verklaring voor het ontbreken van groepen als de 'Inklings'. Als je de brieven van Tolkien leest, blijkt keer op keer dat hij voortdurend opgeslokt werd door allerlei beslommingen. Mogelijk ligt de oorzaak hierin dat wij te veel opgaan in onze primaire leef sfeer: ons gezin, ons werk en kerkelijke verenigingen. Lewis maakt ons in z'n opstel duidelijk hoeveel we daardoor missen. Hierom is het goed ons zijn gedachten eigen te maken. Wie weet wat daaruit nog eens groeit. Naar Lewis' zeggen is er maar weinig nodig om een vriendschap te laten beginnen, niet meer dan de opmerking: "Wat? Jij ook? Ik dacht dat ik de enige was" (C.S. Lewis, *Idem*, p.97).

Wierook of modder?

Een grote persoonlijkheid roept tegenstrijdige reacties op, tijdens en na z'n leven: er wordt hem wierook toegezwaaid of er wordt met modder gegooid. Heel begrijpelijk: bij een markant iemand zijn de positieve en negatieve aspecten nu eenmaal extreem van karakter. Toch kan duidelijk zijn dat het nooit fair play is te letten op maar één zijde van iemands persoon en optreden. Ook bij het beoordelen van een grootheid moet geprobeerd worden het positieve en negatieve in evenwicht te houden. De manier waarop de gereformeerde staatsman A.W.F. Idenburg (1861-1935) zich opstelde tegenover A. Kuyper kan ons daarbij helpen. Zoals bekend is er ook op Kuyper uiteenlopend gereageerd: door z'n epigonen werd hij verheerlijkt, door vele anderen verguisd. Idenburg heeft zich niet tot een dergelijke eenzijdigheid laten verleiden. Toegegeven, z'n kritiek op Kuyper was niet mals, dat blijkt uit z'n brieven (J. de Bruin en G. Puchinger, *Briefwisseling Kuyper-Idenburg*, Franeker 1985).

Idenburg laakt het in Kuyper dat die z'n persoon en zienswijze vergaand vereenzelvigd met Gods zaak. Dat heeft gevolgen voor Kuypers opstelling tegenover anderen: het was z'n levenswerk om het gereformeerde bevolkingsdeel toe te rusten en mondig te maken; maar zodra er, mee als resultaat daarvan, mannen van statuur naar voren komen die zich met een eigen geluid laten horen, kan Kuyper hen niet naast zich dulden. Sterker nog, elke aanval op hem kan hij niet anders beschouwen dan als een aanval op wat God wil. Zelfs als een médestander, en dat nog maar op een beperkt punt, het oneens is met hem, legt hij dat uit als ontrouw aan de principes. Wordt een geestverwant die hem niet helemaal volgt door buitenstaanders geprezen, dan vat Kuyper dat op als een signaal dat die persoon kennelijk 'de gereformeerde beginselen' niet goed heeft vertolkt. Geen wonder, vindt Idenburg, dat Kuyper vele waardevolle figuren uit de gereformeerde kring van zich en vaak zelfs van de zaak vervreemd heeft.

Een pijnlijke beschrijving. Als we alleen daarop afgaan, lijkt het dat Idenburg geen goed woord over heeft voor Kuyper. Maar dat is nu het opmerkelijke van Idenburg: terwijl hij een scherp oog heeft voor Kuypers ergerlijke hebbelikheden en daar z'n nodige ook Kuyper zelf op aanspreekt, weigert hij toch hem in het publiek af te vallen of zelfs maar te bestrijden. En waarom? Met al z'n kritiek blijft hij dankbaar voor wat Kuyper heeft betekend. In z'n brieven wijst Idenburg er herhaaldelijk op hoe Kuyper inzake het kerkelijk leven, het onderwijs en de politiek een nieuw tijdperk heeft ingeluid voor de gereformeerden. En wat heeft hij niet geleerd van Kuypers verhandelingen, terwijl hij is opgebouwd door diens meditaties. Om die reden wil Idenburg op geen enkele manier meedoen aan het omlaaghalen van Kuyper.

Overigens vermeldt Idenburg Kuypers eigenaardigheden niet alleen in kritische zin. Daarmee komen we bij het meest opvallende van Idenburgs benadering: hij kan het opbrengen om zelfs van Kuypers negatieve eigenschappen de positieve betekenis op te merken. Zo spreekt hij in z'n epistels soms het vermoeden uit dat Kuyper zónder z'n hebbelikheden waarschijnlijk niet eens tot z'n grootse resultaten had kunnen komen. In m'n eigen woorden: een pionier moet wel een egocentrische figuur zijn die niet gehinderd wordt door de neiging zichzelf te relativiseren of met andermans gevoeligheden te rekenen; alleen met die instelling kan hij een doorbraak tot stand brengen naar iets nieuws.

Daarnaast wijst Idenburg er telkens op dat God door de schaduwzijde van Kuyper voorkomt dat hij door z'n naaste omgeving verafgood wordt. Z'n medestanders krijgen gewoon niet de kans zich op Kuyper als Gods instrument blind te staren. Door hun ergernis over hem worden ze als het ware gedwongen hun aandacht te richten op Hem die het instrument hanteert. Zo wordt bereikt dat niet Kuyper, maar God de eer krijgt om alles wat onder de gereformeerden tot stand is gebracht. Tot zover Idenburg. Het verbijsterende is dat velen toch kans hebben gezien het hinderlijke van Kuyper te negeren en hun voorman kritiekloos te volgen. Pas twee generaties later is er voldoende afstand tot Kuyper gekomen om Idenburg te kunnen bijvallen in z'n spreken over Kuyper als Gods, vaak beperkte, instrument.

Idenburgs genuanceerde visie op Kuyper acht ik een schoolvoorbeeld ervan hoe je een markante persoonlijkheid moet benaderen: oog hebben voor z'n sterke én zwakke punten en ermee rekenen dat z'n zwakke punten in een bepaald opzicht wáárde kunnen hebben. Op deze manier wordt een groot iemand als instrument van God recht gedaan en wordt hem wierook en modder bespaard.

Geloof en persoon

In het kerkelijk leven worden soms allerlei typeringingen gegeven van iemands christen-zijn: "Meneer Van Dijk is echt een randfiguur. Boeken leest hij niet. De krant wordt door hem vaak weggedaan met het adresbandje er nog om. Nooit zie je hem op een studievereniging. Geen wonder dat hij onbekend is met allerlei ontwikkelingen. Wat heb je aan zo'n lid." Een andere typering: "Als iemand een blijmoedig christin is, dan wel mevrouw Jansen. Ze heeft al jaren reuma en nu is ook nog haar man overleden. Toch hoor je haar nooit klagen: ze blijft dankbaar en opgewekt. Wat een geloof!"

Dit soort karakteriseringingen deugen niet. Allereerst is daar een pastoraal bezwaar tegen aan te voeren: ze brengen ongewenste reacties mee. Wie meneer Van Dijk op de genoemde manier kenschetsen, zetten zichzelf daarmee op de troon. Zij zijn tenminste waardevolle kerkleden. Want zij houden zich regelmatig bezig met het lezen en studeren en weten daardoor wat er gaande is in de wereld. Een omgekeerde reactie kan zich voordoen bij hen die de vermelde lofprijzing op mevrouw Jansen beluisteren: zij kunnen zich in zo'n geval beschaamd voelen. Hun christen-zijn is maar niks in vergelijking met dat van die vrouw. Want hoe vaak zitten ze niet in de put, zelfs als ze daar helemaal geen aanwijsbare reden voor hebben. Met hun verstand weten ze dan dat ze nagenoeg alles hebben wat hun hart begeert, toch voelen ze zich nameloos triest. Wat stelt hun band met God eigenlijk voor?

Dit zijn geen reacties die een christen vérdere brengen. Ze bevestigen iemand alleen in z'n zelfgenoegzame of mismoedige visie op de eigen persoon. Daar komt nog een belangrijk bezwaar bij: wie de door mij opgevoerde meneer Van Dijk laakt of mevrouw Jansen huldigt, negeert wat vermeldt staat in de *Dordtse Leerregels* (III/IV,16): "De zonde heeft de natuur van de mens niet weggenomen. De goddelijke genade van de wedergeboorte werkt dan ook niet in de mensen alsof zij stokken en blokken waren." Dit gegeven betekent volgens mij ook, dat we bij ons oordelen in rekening moeten brengen wat een gelovige innerlijk en/of lichamenlijk éigen is. ¹

Dan wordt meteen duidelijk hoe ongerechtvaardigd het is meneer Van Dijk zomaar te diskwalificeren. Dat hij boek noch blad inkijkt, hoeft helemaal niet te komen door gebrek aan liefde voor God. Z'n desinteresse kan als oorzaak hebben dat het lezen hem moeilijk afaat en dat z'n geestelijk plafond laag ligt. In zijn geval is het dan ook onbillijk te verlangen dat hij aan de studie gaat. Daartegenover geldt: als iemand zich graag intensief met allerlei opbouwende lectuur bezighoudt, pleit dat echt niet meteen voor z'n christen-zijn. Z'n inzet op dit punt heeft alles te maken met de studiezin die hij, onafhankelijk van z'n relatie met God, in zich heeft.

Het kan nu eveneens duidelijk zijn waarom het onjuist is de blijmoedigheid van mevrouw Jansen op de creditzijde van haar geloof te schrijven. Dat zij ondanks alle tegenslagen fleurig blijft, komt voor alles doordat ze een zonnig karakter heeft. En natuurlijk is zij dan ook als christin opgewekt. Dat iemand anders, juist omgekeerd, telkens door neerslachtigheid wordt overvallen en daardoor amper houvast heeft aan Gods beloften, hoeft daarom niets te zeggen ten nadele van z'n geloof. Waardoor hij altijd weer gebiologeerd wordt door het sombere? Allereerst door de persoon die hij is en /of door bepaalde chemische reacties in hem. Vandaar dat de dingen hem vaak weinig zeggen.

Hiermee wil ik overigens niet beweren dat iemands geaardheid en (gebrek aan) vaardigheden statische feiten zijn en dus dat het op deze punten onbelangrijk is of je gelooft. Voor zover iemands opstelling bepaald wordt door de structuur van z'n aangeboren 'hersenenprogramma' of door de scheikundige processen in z'n lichaam, is het inderdaad onjuist te menen dat geloof daar iets aan verandert. Tegelijk ben ik van overtuiging dat de Geest door zijn kracht onze mogelijkheden optimaliseert. Enerzijds neemt Hij het bruikbare van onze persoon in dienst: Hij is het die iemands studiezin op de Bijbel richt en die iemands opgewektheid inweeft in diens geloof. Anderzijds is waar dat de Geest het negatieve van mensen in z'n uitwerking afremt: zo is het aan Hem te danken als iemand die talig zwak is, toch de moeite neemt regelmatig uit de Bijbel te lezen en naar preken te luisteren; en als mensen zich verbonden weten met God, ondanks de wanhoop die ze ervaren, heeft de Geest daar de hand in.

We moeten onszelf dus geen schuld aanpraten op het moment dat we in feite alleen maar stuiten op onze innerlijke en/of lichamenlijke grenzen. Uiteraard hebben we de opdracht ons kunnen tot het uiterste in te zetten, maar tegelijk moeten we onze beperkingen aanvaarden.

Joodse gevoeligheid

Er hoeft in Nederland maar iets te gebeuren of gezegd te worden wat als onsympathiek tegenover joden kan worden uitgelegd, of er komen bij hen en hun vrienden heftige reacties los. Nuchtere analyse, waardoor het gebeurde of gezegde tot z'n ware proporties wordt teruggebracht, blijkt vaak een onmogelijke opgave te zijn. Buitenstaanders raken hierdoor nog al eens geïrriteerd. Christenen onder hen vragen zich bovendien af waarom in het geval van joden zo emotioneel gereageerd wordt, terwijl in het geval van christenen nagenoeg alles geoorloofd lijkt.

Gaan we alleen af op wat er gaande is, dan wordt er inderdaad met twee maten gemeten. Maar zeker bij dit onderwerp kunnen we er niet mee volstaan te kijken naar vandaag. We moeten in rekening brengen wat er voorheen in Europa met betrekking tot de joden heeft plaatsgevonden. Eeuw in eeuw uit hebben er boekverbrandingen, pesterijen en mishandelingen plaatsgevonden, niet zelden uitlopend op slachtpartijen. Dit Europese antisemitisme is tenslotte uitgemond in de verschrikkingen van kampen als Mauthausen, Sobibor en Auschwitz-Birkenau. Wat daar aan wreedheden is begaan, gaat het menselijke voorstellingsvermogen te boven. Wie er iets van wil begrijpen, moet zich eens confronteren met het boek van E.A. Cohen over Sobibor (E.A. Cohen, *De negentien treinen naar Sobibor*, Amsterdam/Brussel 1979²). Na het lezen van zijn werk (wie kan dat met droge ogen?) verwonder je je erover dat mensen die het beschrevene doorgemaakt hebben, nog kunnen voortleven.

Deze lange geschiedenis van gewelddadig antisemitisme verklaart waarom vele joden zo overgevoelig zijn voor elke uiting die anti-joods geïnterpreteerd kan worden. Hun zit de angst voor achteruitstelling en vervolging als het ware in het bloed. Natuurlijk, we kunnen het hun voorhouden: "We leven in een andere tijd, een tijd waarin we door de orgiën van het Derde Rijk wijzer zijn geworden en waarin we een uniek niveau van technologische ontwikkeling hebben bereikt; daarom is een herhaling van de nazimisdaden, al is het slechts op een onderdeel, ondenkbaar."

Joden kunnen een dergelijke bewering alleen als lege retoriek opvatten. Wat hun in de loop van de tijd is overkomen, is immers geen reeks van losse voorvallen: de haat tegen de joden heeft het karakter van een onuitroeibaar virus dat zich telkens laat gelden. Bovendien, de laatste uitbarsting van haat kwam niet van barbaren aan de rand van de wereld. Het is hun aangedaan door hetzelfde volk dat groten heeft voortgebracht als Bach en Goethe: culturele beschaving blijkt geen garantie voor humaan optreden tegenover de joden. Historisch gezien is het daarom juist zich erop in te stellen dat antisemitisch geweld overal en altijd weer de kop kan opsteken.

We zijn nu geneigd voor Nederland een uitzondering te maken. De geschiedenis van ons land heeft toch afdoende bewezen dat ons volk als geheel nagenoeg vrij is van antisemitisme? Dat mag misschien waar zijn, maar hebben de Nederlanders tijdens de Tweede Wereldoorlog als een muur om hun joodse medeburgers heen gestaan? Toegegeven, van allerlei kanten is er geprotesteerd tegen de Duitse opstelling tegenover de joden; ook hebben velen, vaak zelfs met opoffering van hun leven, zich ingezet voor het laten onderduiken van joodse landgenoten. Maar als vólk hebben we hen in de kou laten staan. Toen de joden apart werden gezet, bleef het gros van de Nederlanders onveranderd gebruikmaken van de diensten die voor joden verboden waren. Vervolgens is er geen massale en blijvende tegenwerking van welke aard ook gekomen, toen onze joodse medeburgers opgepakt en voor het grootste deel via Westerbork naar Polen vervoerd werden.

Nu kan aangevoerd worden dat toen haast niemand echt weet had van de holocaust die gaande was. Daarmee kan onmogelijk worden goed gepraat dat het Nederlandse volk het uiteindelijk heeft laten worden dat een deel van de bevolking door de verafschuwde bezetter werd geïsoleerd en weggehaald. Dit maakt begrijpelijk dat joden zich zelfs niet veilig voelen in het als verdraagzaam en gastvrij getypeerde Nederland: als men het op hen gemunt heeft, moeten ze weinig van hun landgenoten verwachten.

Om deze reden durf ik geen kwaad woord te zeggen van de gevoeligheid van joden op het punt van antisemitisme. Op zichzelf mogen hun reacties soms overtrokken zijn, maar wie ook maar enig historisch besef heeft, verstaat waarom ze een antisemitisch voorval onmogelijk op zichzelf kunnen beschouwen: de eeuwen door hebben ze te veel meegemaakt, en zelfs in Nederland is hun onvoldoende mogelijkheid geboden een gevoel van geborgenheid te ontwikkelen. Wie de opdracht erkent z'n naaste lief te hebben, weet zich daarom verplicht allergisch te reageren op alles wat maar even naar antisemitisme zweemt.

Joden en christenen

Het mooiste geschenk dat christenen joden kunnen geven, is: dat ze hen vertrouwd maken met het grote nieuws over de jood Jezus van Nazaret. Wie dit verklaart, loopt tegenwoordig kans dat hem verweten wordt tot jodenhaat aan te zetten: zoveel afkeer hebben joden van missionaire activiteiten door christenen. Waarom eigenlijk? Een belangrijk motief voor deze aversie is dat ze willen vasthouden aan hun joodse identiteit. Wat daarmee bedoeld wordt, omschrijft elke jood op z'n eigen manier. Maar met al hun verschillen hebben orthodoxe, liberale en verwereldlijkte joden in elk geval dit gemeenschappelijk: dat ze betrokken zijn bij de staat Israël, dat ze een geschiedenis van achteruitstelling en vervolging achter zich hebben en dat ze het gevoel hebben zomaar opnieuw in het nauw gebracht te kunnen worden. Alleen hierdoor al voelen joden zich met elkaar verbonden.

Wordt een jood christen, dan onttrekt hij zich naar het besef van z'n medejoden aan wat joden gemeen hebben. Kiezen voor het christelijk geloof wordt dan ook beschouwd als het einde van iemands joodzijn. Dit verklaart waarom nog al wat joden geen groot verschil kunnen zien tussen anti-judaïsme (dus dat je principiële bezwaren hebt tegen het joodse geloof, waartegenover je dan het christelijk geloof uitdraagt) en antisemitisme (dat je vijandig staat tegenover het joodse ras). In beide gevallen zou je uit zijn op eliminatie van de joodse aanwezigheid: de anti-judaïst door vernietiging van de joodse identiteit, de antisemiet door vernietiging van de joodse personen.

Het is niet moeilijk aan te tonen dat het onjuist is anti-judaïsme zo vergaand te vereenzelvigen met antisemitisme. Als afdoende argument kan naar de joodse apostel Paulus verwezen worden: in felle bevoordingen heeft hij joodistische overtuigingen bestreden; toch bleef hij emotioneel betrokken bij z'n volksgenoten. Ook vandaag kan het samengaan dat iemand christen is en dat hij zich tegelijk jood voelt, doordat hij zich door z'n joodse afkomst opgenomen weet in de gemeenschap van joden met hun binding aan Israël, hun geschiedenis, hun kwetsbaarheid.

Betekent dit dat de joodse allergie voor missionaire actie (als zou dit een, op z'n minst verkapt, vorm van antisemitisme zijn) op een misverstand berust? Principieel wel, maar historisch helaas niet: in hun ijver voor wat ze het christelijk geloof achtten, hebben velen zich vijandig tegenover joden opgesteld; daarbij werd van joodse bekeerlingen verwacht dat ze elke verbondenheid met wat joods is opgaven. Als gereformeerden kunnen we ons van dit verleden losmaken door te poneren: "Wie op die manier anti-judaïsme nagenoeg laten samenvallen met antisemitisme, hebben zich buiten de christelijke kerk geplaatst." Ik ben het hiermee hartgrondig eens. Intussen heeft het eeuwenlange optreden van dit soort christenen het afschuwelijke resultaat opgeleverd, dat het kruis en de naam Christus voor joden het symbool zijn geworden van haat tegen alles wat joods is.

Beeldend komt dit naar voren in de roman *Mijn naam is Asjer Lev* van Chaim Potok. Daarin verklaart de joodse hoofdpersoon hoe hij ertoe is gekomen 'De kruisiging van Brooklyn' te schilderen. Het is geen kruisiging in de eigenlijke betekenis van het woord: hij heeft z'n moeder afgebeeld. Maar om aan te geven hoeveel zij geleden heeft, heeft hij haar voor een raam geplaatst met wijd uitgespreide armen, die daardoor vastgespijkerd lijken op de kruisvormige spijlen van dat raam. In de roman reageert de joods-orthodoxe gemeenschap er geschokt op dat Asjer Lev van zo'n essentieel christelijk symbool gebruik heeft gemaakt. Ook z'n vader kan dat niet verwerken, want in diens geheugen staat het gegrift hoe een voorvader in Rusland aan z'n eind is gekomen: buiten lopend was hij vergeten dat het pasen was. Maar de dronken boer die hij tegenkwam, was zich daar wel van bewust: hij sloeg de joodse moordenaar van Jezus de schedel in.

Dit is natuurlijk maar fictie. Ook zal een christen die zorgvuldig met de Bijbel omgaat, nooit de joden buiten het Judea van de nieuwtestamentische tijd de terechtstelling van Christus verwijten (C. van der Leest, 'De Bijbel en het joodse leed in de geschiedenis', Ned.Dagblad, jan.1986; NB: later opgenomen in: *Omgaan met het lijden*, Barneveld 2009, p.75-91); evenmin zal zo'n christen zich gewelddadig of zelfs maar vijandig tegen joden keren. Maar nooit kan meer ongedaan worden gemaakt dat uit naam van het christelijk geloof de joden al het denkbare is aangedaan. Om die reden is het te billijken dat joden vaak alleen een graadueel verschil kunnen zien tussen missionaire actie en antisemitisme. Bij onze inzet voor joden moeten we daarmee rekenen. Wie dat nalaat, maakt het zich bij voorbaat onmogelijk gehoor te vinden.

5 Omgang met jezelf

Zelfaanvaarding

Wie heeft vrede met zichzelf zoals hij is? Bij vlagen kijkt iedereen wel eens misnoedig tegen z'n eigen persoon aan. Er zijn ook mensen die constant last hebben van een negatief zelfbeeld, zelfs als daar uiterlijk gezien geen aanleiding toe bestaat. Zo iemand was A.W.F. Idenburg. Aan het begin van deze eeuw was hij vele jaren resp. minister van koloniën, gouverneur van Suriname en gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, om z'n voornaamste functies te noemen. Kuyper en andere grootheden lieten zich vleidend over hem uit; zelfs koningin Wilhelmina heeft haar waardering tegenover hem uitgesproken. Ondanks dit alles dacht Idenburg klein van zichzelf, blijkt uit z'n brieven (J. de Bruin en G. Puchinger, *Briefwisseling Kuyper-Idenburg*, Franeker 1985): hij vond zichzelf te weinig kennis van zaken hebben; verder bleef het hem hinderen dat hij, naar z'n eigen overtuiging, z'n taak zo matig verrichtte. Dit negatieve zelfbeeld drong zich steeds zo dominant aan hem op dat het veel van z'n levensvreugde heeft weggenomen.

Veel christenen vinden hun gebrek aan zelfaanvaarding noodzakelijk: "Volgens de Bijbel zijn en kunnen we toch niets?! Ook is het volgens het avondmaalsformulier toch onze opdracht een afkeer van onszelf te hebben?!" Hierin zit een kern van waarheid, maar als we die geïsoleerd hanteren, wordt die tot een leugen. Willen we als christen verantwoord over onszelf spreken, dan moeten we het allereerst hebben over onze afhankelijkheid: met ons bestaan en onze mogelijkheden komen we uit de hand van niemand minder dan de Heer van alles. Door zijn bestuur en zijn geschenken is onze persoon zoals die is. Omdat we op deze manier produkt zijn van God, geldt dat we van waarde zijn en kwaliteiten hebben. Inderdaad dragen we zélf niets bij aan ons bestaan en aan onze mogelijkheden: dat moet ons bescheiden maken. Toch hebben we ongelijk als we hierom negatief doen over onszelf: dank zij God zijn we iemand en kunnen we wat.

Helaas moet meer gezegd worden: ondanks alles wat God voor ons betekent, speelt telkens ons slechte ik op. Daarmee komen we op de waarheidskern die uit het avondmaalsformulier is gehaald: voorzover we ontrouw zijn aan God, moeten we een hekel hebben aan onszelf. Maar dat maakt ons positieve zelfbeeld niet ongedaan. Er is alleen sprake van een barst in ons zelfbeeld. Waarom die op zichzelf fatale slechtheid van ons zo'n bepékt gevolg heeft? Omdat die slechtheid overtroffen wordt door Gods vergevende liefde. Wie hecht aan Christus' werk, hoeft zich daarom niet blind te staren op z'n falen tegenover God. Gedragen door de goddelijke liefde kunnen we ons er vóór alles aan optrekken dat we uit Gods hand komen. Vanwege ons falen mag kritiek op onszelf altijd noodzakelijk zijn, als Gods produkt kunnen we vrede hebben met wie we zijn. We hóren zelfs vrede te hebben, uit eerbied voor Gods bestuur en uit dankbaarheid voor Gods geschenken.

Dit wil niet zeggen dat onvrede met ons bestaan en onze mogelijkheden altijd af te wijzen is: we mogen ideale nastreven met de bedoeling onze persoon optimaal tot ontplooiing te brengen. Zolang we onderweg zijn naar dit einddoel, kan er sprake zijn van gezonde onvrede. Maar die mag nooit de fundamentele harmonie aantasten. Zo moeten we het aanvaarden dat we bij ons nastreven van iets altijd op grenzen stuiten, hetzij door onze eigen beperkingen hetzij door de weerbarstigheid van onze leefwereld. Zolang deze geschiedenis voortduurt, is perfectie nu eenmaal onbereikbaar. Christelijke nuchterheid vereist dat we dit pijnlijke feit onder ogen zien. Daarom is het goed wat sceptisch tegen onze eigen verichtingen aan te kijken: we bereiken nooit meer dan stukwerk. Maar het is onnodig en zelfs onjuist als onze onlust over het onvolmaakte een domper zet op ons leven. We zijn immers betrokken bij goddelijke toekomstplannen waarin dat onvolmaakte verleden tijd wordt. Wie dat beseft, staat er ontspannen tegenover dat het ideale nu nog onbereikbaar is: ondanks de grenzen die hij ontmoet, kan hij zichzelf aanvaarden, produkt van God als hij is.

Deze benadering was een christen als Idenburg natuurlijk niet onbekend. Toch voelde hij zich minderwaardig. Dit geeft aan dat een christen er soms voor moet véchten om in harmonie te leven met zichzelf. Intussen is de bijbelse boodschap duidelijk: hoe de buitenwereld je ook beziet en wat je ook van jezelf vindt, je bént van betekenis, dank zij God met zijn bestuur en geschenken.

Veertig

In de 17de eeuw zijn er 'oudeliedenhuizen' geweest waarin als voorwaarde voor toelating gold dat de gegadigde ten minste veertig jaar moest zijn. Vóór iemand gaat glimlachen over die vroegere tijd, moet worden bedacht dat ook tegenwoordig deze leeftijd een grens markeert: een werkloze, ouder dan veertig, is amper nog interessant voor het bedrijfsleven. Deze twee feiten geven de indruk dat je met het passeren van je veertigste de meest produktieve levensperiode hebt afgesloten. Vanaf dat moment valt er weinig of niets meer van je te verwachten.

Dit lijkt te worden bevestigd als we terugkijken in de historie: tallozen uit de cultuurgeschiedenis hebben vóór hun veertigste de prestaties geleverd waardoor ze wereldberoemd zijn geworden. Het meest markante voorbeeld is Alexander de Grote. Begonnen in Macedonië heeft hij immense gebieden veroverd. Met z'n legers drong hij al verder door naar het Oosten, tot zelfs de Indus werd overgestoken. Door z'n optreden heeft hij als wegbereider gefungeerd van het hellenisme, dat de eeuwen verduurd heeft. Maar toen hij stierf, was hij slechts 32 jaar.

Vele groten na hem zijn weinig ouder geworden. Pascal stierf als 39-jarige, terwijl z'n roem als wiskundige en filosoof op dat moment al voorgoed was gevestigd. Mozart heeft z'n uitgebreide oeuvre gecomponeerd in een leven dat niet eens 36 jaar heeft geduurd. De liederen van Schubert mogen onvergankelijk zijn, de componist zelf is maar 31 geworden. En om me nu tot Nederland te beperken: Jacques Perk, die met z'n sonnetten min of meer de beweging van de Tachtigers heeft ingezet, stierf als 21-jarige; de kleurrijke Van Gogh werd niet ouder dan 37; Marsman, dichter en essayist, kwam om toen hij 40 was, terwijl de altijd zwervende dichter Slauerhoff op 38-jarige leeftijd overleed.

Tegen deze achtergrond kan het een man moeilijk vrolijk stemmen, als hij hoort tot de generatie die de veertig achter zich heeft gelaten. Als ik reken met de genoemde historische voorbeelden en met de tegenwoordige kijk op 40-plussers, moet ik mezelf beschouwen als 'afgaande onder de mannen'. M'n zoons van rond de veertien zijn het daar van harte mee eens. Hun vader kan wel iets en is van allerlei op de hoogte, maar wat presteert hij op sportgebied en hoeveel weet hij van hun muziek? Echt meekomen met de jeugd is er niet meer bij. Doet hij toch een wanhopige poging door zich bijv. in hun voetbalspel te mengen, dan zien ze z'n gehaspel aan met een meewarige blik; die blik kan zelfs minachting worden, als hij het na enkele minuten hijgend opgeeft.

Gelukkig valt het hun niet altijd tegen. Zo blijken een enkele keer vaders fysieke mogelijkheden superieur te zijn aan die van hen. Goed, dat betreft enkel iets simpels als het losdraaien van een jampotdekseel of het kraken van een noot. Toch groeit vaders zelfwaardering, als bij zo'n gelegenheid de ogen van z'n zoons groot worden van respect. Intussen blijft hun eindconclusie: het niveau bereiken dat je van een jongere verwacht, is er bij hun vader nauwelijks meer bij.

Wat me tot nu toe bespaard is gebleven, is dat iemand mij verbaasd heeft toegevoegd: "Kunt u dat nog?" Of: "Dat valt u zeker wel zwaar?" Maar even pijnlijk is wat een VWO-leerling eens tegen me zei (jaren geleden!): "Waarom ik niet eerder met m'n problemen naar u toe ben gekomen? Omdat u een oudere leraar bent." En ik maar denken dat ik mee door m'n leeftijd zo dicht bij de leerlingen stond. Nee, ik moet het manmoedig onder ogen zien: de room is eraf, nu ik de veertig voorbij ben. De geschiedenis bewijst het en m'n omgeving pepert het me in.

Helaas moet ik eraan toevoegen dat ook m'n lichaam negatieve signalen geeft: de conditie blijkt niet meer onverwoestbaar te zijn, de soepelheid van de spieren laat te wensen over, terwijl rimpels hun lijnen beginnen te trekken. Toch zit ik niet gelaten neer. Al acht de publieke opinie m'n aftakeling begonnen, ik sluit niet uit dat m'n beste tijd nog komt. M'n moeder van 70-plus verwijst graag naar presidenten van 75-80 jaar. Zover wil ik m'n beste tijd niet uitstellen. Ik denk daarom liever aan de grote Immanuel Kant. Die was 57 jaar toen hij z'n eerste wijsgerig hoofdwerk (*Kritik der reinen Vernunft*) publiceerde. Aan hem trek ik me op. M'n kinderen mogen zeggen wat ze willen, vele groten uit de geschiedenis mogen me om m'n leeftijd neerbuigend benaderen, m'n lichaam mag gesettled gaan ogen: ik zie nog vele mogelijkheden om als volwaardig mens naar voren te treden.

Daarom blijf ik de dag van morgen verbeiden, al heb ik de veertig, die magische grens, jaren terug overschreden. Uiteindelijk kan geen jongere om dit onomstotelijke feit heen: hoe ouder, hoe rijper.

Lichamelijkeheid

Héb ik nu een lichaam of bén ik (ook) lichaam? Volgens tegenwoordige theoretici is het lichaam de tastbare kant van de persoonlijkheid. En van deze kant geldt dat die onontwaaar vervlochten is met de, zeg maar, geestelijke kant van het ik - met als gevolg dat ze elkaar onderling beïnvloeden. Deze benadering sluit aan bij die van de Bijbel: ook daarin wordt uitgegaan van een vervlechting van het lijfelijke en het innerlijke. Zo worden geestelijke activiteiten als voelen, willen en denken vaak gelokaliseerd in organen als de nieren of het hart.

Onze ervaring stemt ermee overeen dat we een lichamenlijk-geestelijke eenheid zijn. Raakt ons lichaam verwond, dan ondervinden we dat als een aantasting van onszelf: wij zijn het die bloeden. Verder merken we telkens dat onze emoties uitwerking hebben op ons lichaam: je kunt buikpijn krijgen als je ergens tegenop ziet, terwijl je hartslag kan versnellen als je in een situatie vol spanning verkeert. En omgekeerd: ziekte kan een domper zetten op je geluksgevoel en zelfs op je geloof.

Toch betwijfel ik of met deze benadering de werkelijkheid helemaal recht wordt gedaan. Naar mijn idee zit er terdege een waarheidskern in wat vroeger gedacht werd. Toen beschouwden velen het lichaam als een zelfstandige grootheid, te onderscheiden van het ik; het was een soort woning of zelfs gevangenis voor de ziel. Uiteraard, als theorie is dit onaanvaardbaar, gehoord wat de Bijbel ons hierover zegt.

Maar hoe is men vroeger tot die theorie gekomen? Ongetwijfeld ook door de manier waarop we onze lichamelijke wel eens beleven. Als we daarop afgaan, heeft het er soms alle schijn van dat er geen lichamelijke-geestelijke eenheid is. Herhaaldelijk ervaren we ons lichaam immers als iets wat vreemd is aan ons eigenlijke ik. Opeens overvalt het je bijvoorbeeld dat je met je persoonlijkheid opgesloten zit binnen de buitenlijnen van je lichaam. Toegegeven, je kan al denkend en fantaserend wegzwerfen naar onmeetbare verten. Intussen blijf je binnen de grenzen van je lijf: met dat je één voetstap zet, verplaatst ook je ik zich geografisch slechts een pover aantal centimeters.

In dezelfde sfeer ligt het dat je in het onderlinge contact je lichaam soms als een barrière ervaart die je verhindert de ander te bereiken. Van een verliefd paar mogen we zeggen dat ze in elkaar opgaan, zelfs dan vindt geen osmose plaats: ze blijven twee persoonlijkheden, van elkaar afgegrensd door de wanden van hun lichaam. En wat voor eigenaardig gevoel kan er niet bij je opkomen als je staand of liggend je voeten observeert: "Horen die twee dingen, zo'n 1.75 meter lager, bij mij?" Meteen realiseer je je dan dat je ik kennelijk in je hoofd huist en van daaruit, via je ogen als vensters, naar beneden kijkt. Op dat moment vereenzelvig je je beslist niet met je lichamelijke; je beleeft je lijf meer als een omhulsel, toegevoegd aan je persoonlijkheid.

Dit dringt zich heel sterk aan me op in het geval dat m'n motoriek onmachtig is zich aan te passen aan m'n wil. Met deze pijnlijke disharmonie word ik geconfronteerd als ik, bij m'n poging door een deuropening te gaan, weer eens tegen de post tot stilstand ben gekomen. Die wanverhouding tussen m'n innerlijk en m'n lijf wordt ook levend voor me als we in de kerk uit Hoekstra's berijming van Psalm 150 zingen: "Vangt de reidans aan." Wat zou het mooi zijn als we gingen doen waartoe we elkaar aansporen, maar helaas: mijn benen zouden zich moeilijk kunnen voegen in het ritme van zo'n dans. Pijnlijk, deze weerbarstigheid van m'n lichaam. Soms heb ik zelfs de neiging te veronderstellen dat ik in een verkeerd lijf verzeild ben geraakt. Ik besef het, dit zweemt naar geloof aan reïncarnatie. Daarom is het maar gelukkig dat ik deze gedachte alleen zo nu en dan hoef te onderdrukken: de keren dat ik de trap ben afgedaan en m'n handen voor de zoveelste maal ongemerkt beschadigd blijken te hebben.

Je lichaam lijkt helemaal een ding te zijn dat buiten je persoon omgaat, als je er kunstjes mee doet. Iemand zet bijv. een trillende stemvork middenop je rugwervel, en warempel, via je geraamte wordt het geluid overgebracht naar je gehoor. Boeiend is ook aan tafel tegen elkaar op te bieden: de een blijkt met z'n oor te kunnen flapperen, de ander kan z'n haardos op en neer bewegen, een derde kan z'n duim zo buigen dat die de pols daaronder raakt. Dat de homo sapiens zich verwaardigt in deze trant actief te zijn! In elk geval is duidelijk dat bij zulke capriolen het eigen lichaam als object fungeert waarmee het ik in de weer is.

Deze soorten lichaamsbeleving kan ik moeilijk rijmen met de opvatting dat we niet een lichaam hebben maar lichaam zijn. Voer voor theoretici. Voor mij is dit het belangrijkste: verbazing over de vele manieren waarop m'n lichamelijke zich aan me voordoet.

Huilende mannen

"Quis non fleret", schrijven theologen soms in een artikel, en omdat ze verwachten dat dit voor het merendeel van de lezers Chinees is, voegen ze daar meestal de vertaling bij: "Wie zou niet wenen." Hierdoor is het ook voor niet-latinisten meteen duidelijk hoe inhoudsloos deze uitdrukking is. Want wie er ook mag wenen, in elk geval niet de theologische schrijver van die spreuk. Een ander gezegde luidt immers: "Mannen huilen niet." Dit kunnen we uitleggen als een aanduiding van een feitelijk gegeven: "Het komt niet of nauwelijks voor dat mannen huilen." Inderdaad is dit onder ons de praktijk: met schreiende vrouwen is iedereen min of meer vertrouwd, snikkende mannen ontmoet je zelden.

Vanwaar dit verschil? Gemeend wordt wel dat dit aangeboren is. Vanzelfsprekend zijn er aangeboren verschillen. Zo beschikt de vrouw in principe over de mogelijkheid kinderen te baren en te zogen. Het lijkt me niet onlogisch te veronderstellen dat daarmee bepaalde gevoelsmatige kwaliteiten gegeven zijn die bij de man ontbreken, tenminste in die mate. Maar naar mijn idee is het ongegrond te poneren: het is de vrouw van nature eigen haar emoties makkelijker te uiten dan de man. Ik houd het erop dat dit alles te maken heeft met de maatschappelijke code die tegenwoordig bij ons bestaat.

Het goed recht van deze benadering ontleen ik onder meer aan het feit dat bij de Bijbel in het vroegere Oosten een andersoortige praktijk voorkwam. In die tijd was het kennelijk algemeen aanvaard dat mannen hun tranen de vrije loop lieten, ook in het openbaar. In het bijzonder van David wordt dit verhaald. Bij z'n afscheid van Jonatan schreide hij het uit (1 Samuël 20:41). Nadat hij op de hoogte was gebracht van de dood van Saul en Jonatan (2 Samuël 1:11-12), toen hij jaren later door Absaloms opstand Jeruzalem moest verlaten (15:30) en toen hij hoorde van Absaloms dood (18:33): bij al die gelegenheden jammerde David luidkeels, ten aanhoren van z'n soldaten. Overduidelijk schaamde hij zich er niet voor op deze manier en in gezelschap uiting te geven aan z'n ontroering. Als hij in Psalm 6 aangeeft hoe zwaar hij het heeft door een bepaalde moeite, zegt hij het dan ook onomwonden (vs. 7-8 in de vertaling van de *Groot Nieuws Bijbel*): "Ik ben moe van het vele zuchten, elke nacht is mijn bed nat van tranen, mijn kussen doorweekt. Mijn ogen staan dof van verdriet, ik zie door een waas."

Tallose andere mannen in de Bijbel geneerden zich er evenmin voor te huilen, zelfs niet in aanwezigheid van omstanders. Jakob en Esau (Genesis 33:4) alsook Jozef en Benjamin (45:14) omhelsden elkaar snikkend bij hun ontmoeting na zo vele jaren. Ook Christus heeft in het bijzijn van anderen gehuild, bijvoorbeeld op het moment dat Hij bedacht wat met het ongehoorzame Jeruzalem zou gaan gebeuren (Lucas 19:41). Tenslotte schrijft Paulus erover dat de joodse ongehoorzaamheid hem tranen kostte (Filippenzen 3:18). Vergelijken we de mannen uit de Bijbel met die uit andere teksten, dan blijken zij op dit punt echt niet uitzonderlijk te zijn: in Homerus' *Ilias* en *Odyssee* ontmoeten we evengoed vele mannen die hun ontroering niet voor zich konden en wilden houden.

Vanwege deze vroegere praktijk weiger ik het op rekening te zetten van onze aangeboren aard, dat wij als mannen veelal onze gevoelens verbergen. Het gezegde "mannen huilen niet" moet blijkbaar allereerst als een voorschrift worden uitgelegd: "Mannen horen niet te huilen." En inderdaad wordt het snikende jongens nog al eens toegevoegd: "Je lijkt wel een meisje." In de lijn hiervan krijgen volwassen mannen die hun emoties niet kunnen inhouden te horen: "Probeer je te vermennen." Maar al wordt het lang niet altijd op deze manier uitgesproken, alle betrokkenen weten wat van hen verwacht wordt: geen jammer. Naar mijn overtuiging is het daardoor gegroeid dat het gros van de mannen niet eens meer in staat is van aandoening te snikken. Al willen ze soms misschien anders, door de (mis)vorming die de conventie hen heeft laten ondergaan, voelen ze zich innerlijk gedwongen zich groot te houden. Ik wil er eerlijk voor uitkomen dat m'n onmacht te huilen me allerm minst bevalt. Daardoor acht ik me beroofd van een middel om adequaat op ontroerende gebeurtenissen te reageren. Gelukkig is bij mij het vermogen niet geblokkeerd een brok in de keel te krijgen of tranen in de ogen. Maar soms ondervind ik iets wat me zo aangrijpt dat ik m'n emoties heftiger zou willen uiten. Wat zou het bevrijdend zijn als ik in zo'n situatie in snikken kon uitbarsten. Als doorsnee man overkomt het me slechts zelden. Maar de emoties zijn er wel. Quis non fletet? Mij lukt het doorgaans niet mee te doen. Al verspil ik daarmee nog zoveel energie, m'n aandoening moet helaas binnen blijven. Huilen is voor vrouwen. Gelukkige wezens.

Onvermengde vreugde

Wie maakt zo'n dag ooit mee: gekleurd door vreugde en constant vrij van ook maar een zweem van verdriet of onbehagen. Met beperkte momenten van onvermengd geluk is iedereen vertrouwd. Heb je je linkerhand onder haar hoofd en je rechter om haar heen (om in aansluiting aan het Hooglied te spreken), dan is er meestal nergens in je innerlijk iets wat je bewust dwarszit. Hoe zou dat ook kunnen? Puur plezier kan er eveneens zijn als je al krachten metend met je zoons merkt hoe lijfelijk zij in je leven aanwezig zijn. Meelopen met de gedachtengangen van een auteur, zich verplaatsen in het leven van een romanfiguur, luisteren naar harmonisch en melodisch geordende klanken, kijken naar een gecomponeerd geheel van kleuren en vormen, doezelen waarbij de omtrekken van je gedachten steeds waziger worden, autorijden als een miniem wezentje onder een gigantische overhuiving van opeengestapelde wolken: even zo vele activiteiten die een intense vreugde kunnen oproepen. En wat een emoties kunnen losgemaakt worden als je weer eens door en door de reikwijdte beseft van je geborgenheid bij je Vader in de hemel.

Maar een hele dag of enkel een kwart ervan louter blijdschap ervaren, is er nooit bij. Zelfs de ogenblikken die je even de schaduwkanten van je leven laten vergeten, worden zomaar aangetast: de ene keer door een niet te benoemen, vage onlust; de volgende keer door het neerdrukkende gevoel dat het kostbare in je wereld zo breekbaar is; de derde keer door het besef dat je in je gezin of op je werk nog allerlei onaangenaams het hoofd moet bieden.

Als iemand zo praat, bewijst hij daarmee dat hij een zwartgallig persoon is? Uiteraard heeft de manier waarop iemand het goede en kwade beleeft, alles te maken met z'n karakter. Daardoor zal de één luchtiger door de wereld stappen en het geluk vaker onder handbereik hebben dan de ander. Toch ben ik ervan overtuigd: één en al verrukking zijn is in deze wereld per definitie een kortstondige ervaring. En waarom? Laat ik het met Luthers woorden zeggen: "Midden in het leven zijn wij door de dood omvangen" (Gezang 272 uit het *Liedboek*).

Het is waar, met Muus Jacobse (Gezang 359) kunnen we net zo goed het omgekeerde zeggen: "Midden in de dood zijn wij in het leven", want Christus is er. We mogen de dood in ons bloed hebben, zoals Jacobse zegt, dank zij Christus hebben we toch deel aan het leven. De aarde waarop we rondlopen is daarom niet louter vijandig gebied: we hebben hierin nog altijd te doen met de schepping van onze goddelijke Vader. Wat er ook ontwricht mag zijn, door Christus' zelfopoffering blijft het 'zeer goed' van het begin na-echoën in deze wereld. Dat verklaart waarom het ondanks alles mogelijk is zó intens te genieten dat je alle schaduwen even achter je laat. Op die momenten lijkt het paradijs herwonnen. Maar voordat je je behaaglijk aan die gedachte kunt overgeven, is het wolkeloze van je geluk al weer voorbij. Dwars door je verrukkingen heen sijpelt onstuitbaar de bittere realiteit dat je omvangen bent door de dood met z'n vele verschijningsvormen: het paradijs is toch echt verloren.

Ook daarom klinken de woorden van de *Heidelbergse Catechismus* over 'de eeuwige vreugde' ieder christen als poëzie in de oren. Stel je eens voor: een vreugde, onaangestast door elk spoor van wat je nu vaak dwars zit; een vreugde, in intensiteit en duur door niets en niemand begrensd; een vreugde, beheerst door de overstelpende nabijheid van Hem die moleculen en melkwegstelsels uitgedacht en in stand gehouden heeft; een vreugde, beleefd met het zicht op Hem die door zijn plaatsvervangende zelfopoffering bewezen heeft Gods liefde in persoon te zijn. Jezelf inleven in zo'n geluk gaat je verstand en gevoel te boven. Toch hebben Gods kinderen dat geluk in het vooruitzicht. Zo'n perspectief moet wel invloed hebben op onze beleving van het heden. Al zijn onze genietingen vooralsnog uitermate vluchtig, onze pijn daarover blijft draaglijk: bewust van wat komen gaat, ervaren we dat vluchtige als een voorproef die ons even naar straks verplaatst. Elke vreugde van nu moeten we daarom koesteren als een kostbaar geschenk aan ons vanuit de toekomst.

6 Leven

Kijken

Op ieder mens die kan zien, komt een constante stroom van visuele prikkels af. Daardoor is het onmogelijk intensief betrokken te zijn bij al het waargenomen: we zouden overbelast raken, terwijl we niet meer in staat zouden zijn andere activiteiten te verrichten. Dit laatste is duidelijk in het geval van een autorijder: als hij de omgeving die aan hem voorbij glijdt, aandachtig zou opnemen, zou z'n sturen daardoor lijden en zou hij ongetwijfeld ongelukken veroorzaken. Om ons te beschermen tegen die stortvloed van visuele prikkels werkt in onze hersens dan ook een mechanisme waardoor we doorgaans ermee volstaan oppervlakkig te kijken. Dat blijkt telkens weer. Zo zijn er maar weinig mensen die de voorkant van hun eigen huis exact kunnen beschrijven.

Dit verschijnsel is dus onvermijdelijk en daarom aanvaardbaar. Jammer is alleen dat we, ook als het niet nodig is, ons er meestal toe beperken de dingen vluchtig te bekijken. Daarmee beroven we onszelf van veel visuele genietingen. Wat voor prachtige vormen doen zich niet aan je voor, als je opletend een glas thee beziet waarin je wat koude melk giet. Observerend hoe het licht valt op een voorwerp in je kamer, begrijp je waarom schilders het geduld voor een stilleven opbrengen. En wat is het boeiend om te zien hoe de wind eindeloos variërende rimpelingen aanbrengt op een wateroppervlak! Dit welbewuste waarnemen gaat niet zomaar. Voor de meeste mensen zal het nodig zijn dat ze er zich op toelagen. Concentratie dus: uit de grote hoeveelheid prikkels die zich aan je opdringen, doe je een beperkte keuze en daaraan geef je dan aparte aandacht.

Je moet natuurlijk ook willen opmerken. Mensen kunnen zo bot zijn dat ze met geen mogelijkheid meer verrukt kunnen worden door wat er te zien valt. Ik denk hier aan een prachtige passage uit een boek van Arjen Miedema. Daarin vertelt hij hoe Jacobus van den Domme eens met z'n vrouw meeding op visite. Eigenlijk had Jacobus een hekel aan visites: "Ik vind de tijd verknoeid (...) je zegt dingen, die je geen fluit kunnen schelen, alleen maar om wat te zeggen (...) Ze passen er wel voor, hun hart op tafel te leggen." Maar die keer liet hij zich door z'n vrouw overhalen: hij zag het als z'n taak 'paradijsgevoelens' in het hart van z'n naasten te wekken. Tijdens de visite begon hij daarom al gauw: "'Ik stond vanmorgen in mijn tuin, en nu moeten jullie eens raden hoeveel tinten groen ik zag.' 'Groen?' zei een tuinder, die het toch weten kon. 'Ja groen', zei ik, mijn ergernis wegslikkend met een grote mondvol koffie. Allen keken me aan, zelfs de dames hielden geïnteriseerd op met praten. Op aller gezichten las ik: Hij heeft weer wat - maar ik trok me er niets van aan. Ik wist nu eenmaal dat ik door een dikke a-paradisische laag moest heendringen en noemde dapper op. Maar toen ik vertelde, dat God met die tinten groen speelde, als een componist met zijn thema, toen begon een fietsenfabrikant met een buik als een bierton te grinniken, zo'n beetje vergoelijkend, om me het doorslaan te beletten. Hij leidde de pijnlijke aandacht af door een grapje tegen de ouderling: 'Wij kennen maar één soort groen, boerenkoolgroen, wij zijn niet zo dichtertlijk aangelegd als meneer Van den Domme, hè, Manus.' Ouderling Manus begon vanuit zijn dogmatische overwaarde te lachen en toen begonnen ze allemaal." (Arjen Miedema, *Gesprekken met Gabriël*, Baarn 1947, p.50,52-54).

Ik vrees dat bijna ieder van ons meer of minder last heeft van deze bothed. Toch ben ik ervan overtuigd dat we die kunnen doorbreken. Misschien lukt dat in eerste instantie niet door zelf geconcentreerd te kijken. Dan bestaat altijd nog de mogelijkheid een ander in jouw plaats te laten waarnemen en van zijn waarnemingen te leren: een geschilderd stilleven of een gefotografeerde wolkenhemel kan het je duidelijk maken hoe ontroerend mooi objecten kunnen zijn. Wie op deze manier bij schilders of fotografen in de leer is gegaan, zal algauw zelfstandig oog krijgen voor wat er visueel te beleven valt. Je kunt je in het bijzonder aan observeren wijden op de momenten dat je ergens moet wachten: aan tafel, voor een rood verkeerslicht, bij de dokter. Zulke, anders vaak verloren, ogenblikken benut je dan om een object systematisch met je ogen af te tasten; daarbij laat je het goed tot je doordringen hoe de lichtval, de kleuren, de vormen en de eventuele bewegingen van zo'n object zijn. Telkens zul je dan verrast en wellicht zelfs bewogen worden door de rijkdom van wat je ziet.

Namen geven

In de natuur kan ik amper iets een naam geven. Kijk ik naar planten, dan zie ik alleen een verscheidenheid van bladeren en bloemen. Maar hoe die vele planten heten? Ik zou het niet kunnen zeggen. Zelfs van metershoge bomen die ik elke dag zie, kan ik de meeste niet benoemen. Ik weet wat een berk is, een eik, een treurwilg, maar daar houdt het zo'n beetje mee op. Als ik weer eens met die blinde vlek in m'n kennis geconfronteerd word, kan ik me kwaad maken op mezelf. En dan te bedenken dat m'n onwetendheid nog meer aspecten van de natuur omvat. Ik kan trefzeker aangeven of ik met een mus of een ekster te doen heb, maar laat een andere vogel zich aan mij zien, dan moet ik onherroepelijk terugvallen op de algemene benaming 'vogel'. Over vogelgeluiden heb ik het nog niet eens: daar weet ik helemaal geen raad mee. Beschamend. Het is waar, een vlinder zal ik nooit verwarren met een vogel; ook klinken namen als koolwitje en atalanta mij bekend in de oren. Maar zo'n rondfladderend insect van een naam voorzien, is een onbekende vaardigheid voor mij. Tenslotte weet ik dat elk type bewolking ingedeeld kan worden bij een bepaald geslacht en een bepaalde soort. Maar ik kom niet verder dan tot typering als: veel of weinig, donkere of lichte bewolking.

Die onmacht in het aanduiden van planten, bomen, vogels, vlinders en wolken zit me dwars. Nu kan ik mezelf natuurlijk geruststellen: "Waarom zou je je daarover drukmaken? Wil je genieten, dan is het toch helemaal niet nodig namen te geven. Het belangrijkste is dat je óóg hebt voor wat de natuur te bieden heeft." Zo'n tegenwerping kan me maar kort troosten.

Ik weet al te goed dat waarneming en naamgeving onafscheidelijk met elkaar verbonden zijn: juist de naam geeft er de bevestiging van dat een object zich van andere objecten onderscheidt. Weet je iets correct te benoemen, dan heb je kennelijk het onderscheidende correct waargenomen. En omgekeerd: vóór je de naam van iets weet, moet je eerst scherp geobserveerd hebben. Het is dus onjuist dat het voldoende is óóg te hebben voor het schone in de natuur. Wie onmachtig is te benoemen, ziet wel van alles, maar hij kijkt pas goed als hij namen kan geven.

Daárom erger ik me aan mezelf als de entourage van m'n wandeling me weer eens sprakeloos maakt, zodat ik na afloop alleen vage aanduidingen kan geven: ik zag 'planten' met daarop nectarzuigende 'vlinders', in de buurt van 'bomen', terwijl onder voorbijglijdende 'wolken' enkele 'vogels' rondvlogen. Wát heb ik dan eigenlijk gezien en hoe scherp heb ik dat allemaal waargenomen?

De vraag voor mij is wat ik met dit manco van me aan moet. Ik kan me er natuurlijk alsnog voor afsluiten. Alleen, wie z'n problemen negeert, lost ze nooit op. Daarom kies ik ervoor m'n eigen falen onder ogen te zien. Uitermate pijnlijk maar tegelijk vruchtbaar, want daarmee geef ik mezelf de mogelijkheid wat aan m'n falen te doen. Helaas, ik sta hiermee voor een gigantische onderneming. Een goede plantengids bevat al gauw 1500 soorten, een dito bomengids 600, een redelijke vogelgids minstens 500 en een gids met enkel Nederlandse dagvlinders zo'n 100 soorten. De wolkengeslachten en -soorten hebben gelukkig een beperktere omvang maar dan nog heb je te doen met enkele tientallen Latijnse termen. Gemakshalve laat ik tuin- en kamerplanten alsook sterrenbeelden maar buiten beschouwing. Een onoverzienbaar terrein.

Zelf ben ik op twee deelgebieden begonnen. De eerst resultaten zijn er. Zo heb ik geleerd wat een scholekster is; z'n kreet kan ik zelfs in het donker herkennen. Ook is de *Sorbus aucuparia* (de lijsterbes) me nu vertrouwd, evenals de *Sambucus nigra* (de uit sprookjes bekende gewone vlier). Weinig indrukwekkend, ik geef het toe. En nu al bekruipt me de twijfel of ik veel verder zal komen. Heb ik trouwens nog de leeftijd om een nieuwe leerperiode tegemoet te gaan? Voor deze verraderlijke influisteringen sluit ik me zo goed mogelijk af. Ik ga manmoedig door. Toegegeven, nooit zal deze studie tot een bevredigende afronding komen. Toch weiger ik daardoor neerslachtig te worden; ik doe m'n best me door dat oeverloze te laten stimuleren: hoever ik ook mag komen, altijd valt er nog veel te ontdekken!

Wie weet wat ik nog eens bereik na zo'n 20 jaar studie. Dan loop ik misschien met m'n kleindochter aan de hand en blijk ik in staat haar wegwijs te maken in wat de natuur ons aan schoonheid geeft: "Kijk eens omhoog, een uitgesproken *Altocumulus lenticularis*. En moet je hier eens zien, Rianne: bochtige smele. Mooi hè, zoals die gehakkelde aurelia fladdert. Vind je trouwens die venijnboom daar in de verte niet prachtig? Stil eens, meisje, hoor je dat geluid? Vast van de dodaars; kijk, daar zwemt ie."

Diepgang

Al lezend in de dagboeken en brieven van Etty Hillesum (*De nagelaten geschriften van Etty Hillesum*, 1941-1943, Amsterdam 1986) ben ik onder de indruk gekomen van haar taalvaardigheid. Zo maakt ze een origineel gebruik van beelden. Om een gedisciplineerder dagindeling te bereiken, houdt ze zichzelf bijv. voor: "niet te veel tijd laten vallen in de spleten van de dag" (p.370). Wat me vooral geboeid heeft, is de intense manier waarop ze bezig is met haar gedachten en gevoelens.

Wat Etty met haar zelfbeschouwing beoogt? Niet enkel kennis van zichzelf maar vooral innerlijke groei. Betekent deze gerichtheid op haarzelf dat ze voorbijgaat aan haar omgeving? Integendeel, ze reageert o.a. op wat de Duitse bezetters aanrichten. Daarbij is opmerkelijk dat ze wraakgevoelens goedkoop acht. De rottigheid die bij de nazi's valt op te merken, zit naar haar zeggen ook in onszelf. Omdat ik en m'n buurman niet genoeg liefde in onszelf hebben, daardoor is er oorlog. Ze vindt het daarom belangrijk dat we ermee beginnen in ons eigen innerlijk de rottigheid uit te roeien en de liefde een kans te geven om te leven (p.254, 320).

Zelfs te midden van de verbijsterende omstandigheden in Westerbork blijft zij haat als de gemakkelijkste weg beschouwen: "Ik heb daar zo sterk ervaren, hoe iedere atoom haat, aan deze wereld toegevoegd, haar onherbergzamer maakt, dan zij al is" (p.629). Opvallend is ook dat Etty, sprekend met zichzelf, telkens weer uitkomt bij een positieve waardering van het leven, zelfs onder de moeilijkste omstandigheden. Op een gegeven moment heeft ze vernomen dat de Nederlandse joden via Drenthe naar Polen getransporteerd zullen worden, terwijl de Engelse zender heeft bekendgemaakt dat er al 700.000 joden door toedoen van de Duitsers zijn omgekomen. Wat schrijft ze in reactie hierop? "En tóch vind ik dit leven schoon en zinrijk. Van minuut tot minuut" (p.481). Ze houdt dit overeind tot in Westerbork toe, al grijpen de stervende kinderen en de vertrekkende treinen haar aan: "Dan stijgt er altijd weer uit m'n hart naar boven (...): dit leven is iets prachtigs en iets groots" (p.657).

Op een beslissend punt kan ik niet met Etty meegaan: dat ze haar geestkracht uiteindelijk aan zichzelf ontleent. Wel richt ze zich herhaaldelijk tot God, maar Hij is voor haar niet zozeer een Persoon buiten de mens als wel een benaming voor het allerdiepste van de mens (p.523,549). In dat allerdiepste ligt haar houvast. Wat haar ook mag overkomen, stelt ze, "het is allemaal zo onbeduidend, tegenover die oneindige rijkdommen en mogelijkheden, die we innerlijk met ons meedragen. Laten we die behoeden en verzorgen en laten we daaraan trouw blijven en ons geloof daaraan bewaren" (p.372).

Afgezien hiervan heeft het mij geïnspireerd dat ze door haar zelfbezinning zoveel diepgang heeft gegeven aan haar bestaan. Want laten we eerlijk zijn: wat leven we vaak aan onszelf voorbij! En dan te bedenken dat het avondmaalsformulier ons aanspoort onszelf te onderzoeken. Daarbij "moet ieder zijn zonden overdenken, en beseffen dat hij Gods toorn verdient". Ook moet ieder bij zichzelf nagaan "of hij Gods vaste beloften gelooft, dat al zijn zonden hem vergeven zijn". Tenslotte dient ieder zich af te vragen "of hij gezind is voortaan uit dankbaarheid (...) God de Here te dienen" (*Gereformeerd Kerkboek*, p.522).

Dit alles vereist toch dat we ons bewust zijn van onze diepste verstandelijke en emotionele overwegingen? Natuurlijk, in jezelf wroeten om zo zekerheid te krijgen over je band met God, levert weinig goeds op: je raakt onherroepelijk verstrikt in allerlei tegenstrijdigs. Houvast is alleen te vinden in Gods beloften. Dat neemt niet weg dat we blijkens het avondmaalsformulier verplicht zijn onszelf geregeld de vraag voor te leggen: "Wat geloof ik als het erop aankomt? Waar sta ik als christen?"

Dit betreft onze verhouding tot God en zijn Woord. Etty's dagboeken brengen ons ertoe ook op andere gebieden vanuit ons innerlijk naar boven te halen wat er in ons omgaat. Deze activiteit vraagt moed, want jezelf analyserend stuit je op angsten, twijfels, onlust, woede, die je misschien lang weggestopt hebt om je bestaan leefbaar te houden. Wellicht word je gedwongen keuzes te maken die je tot dan toe alsmaar uitgesteld hebt. Dat kan tijdelijk veel kosten. Maar wie wegsluit wat in z'n innerlijk leeft, betaalt daarvoor blijvend een hoge prijs: hij veroordeelt zich tot een oppervlakkig bestaan zonder diepe emoties. Dat wordt anders als je het aandurft het telkens onder ogen te zien: "Wie ben ik eigenlijk? Wat voel en denk ik nu precies: over mezelf, over God, m'n omgeving?" Nogmaals, als je jezelf daarvan bewust maakt, kan dat pijnlijk zijn. Tegelijk is waar dat die pijn heilzaam is: ze is een signaal dat je bezig bent te groeien.

Dagdromen

Vele vrouwen maken hun schoonheid te schande door Kasteel-romannetjes te lezen of deeltjes uit de Bouquet-reeks: fondant-zoete boekjes waarin een eenvoudig meisje uiteindelijk trouwt met een schatrijke macho. Niet alleen om hun stupide thema zijn zulke pockets lezer-onwaardig, ook om hun totale gebrek aan literaire kwaliteiten - aldus mensen die er verstand van hebben: nooit word je verrast door het taalgebruik, de opbouw van de dialogen en de loop van het verhaal. Een dergelijk manco maakt je triest als lezer, is ook mijn, beperkte, ervaring. Zonder enige weerstand te ondervinden glijd je door een woordenbrij heen: wat valt daaraan te beleven?

Hierover doordenkend vraag ik mezelf af of de minachting voor deze lectuur wel in alle opzichten billijk is. Daarin wordt immers toegegeven aan een heel wezenlijke neiging van de mens: de neiging tot dagdromen. Het is waar, in de genoemde boekjes wordt op een primitieve manier gefantaseerd, maar zijn onze gewone dagdromen zo veel verhevener van karakter? Mannen zullen er andere op na houden dan vrouwen, in beide gevallen betreffen hun dagdromen vaak banaliteiten. Laat ik vanuit de man spreken. De één ziet zichzelf uit een groep passieve toeschouwers naar voren dringen en met doodsverachting een weerloos iemand uit een brandend huis redden: z'n latere vrouw. Een ander laat het zichzelf beleven dat hij uitgekozen wordt om in een onbekend staatje als koning orde op zaken te stellen, welke taak natuurlijk met wijsheid vervuld wordt. Een derde ziet voor zich hoe hij achter de piano zit en in plaats van het gebruikelijke één-vinger-deuntje een gecompliceerde prelude van Chopin laat klinken, terwijl de aanwezigen ademloos toeluisteren.

Als man durf je er niet gauw voor uit te komen zulke dagdromen te koesteren. Naar je gevoel zit er iets infantieels in dat je je persoon in je verbeelding de held laat spelen. Vreemd eigenlijk, die schroom, want mannen vinden het niet minderwaardig avonturenromans te lezen.

Maar laten we reëel zijn: wat zijn die boeken anders dan papier-en-letter-geworden dagdromen van mannen. Ze mogen literair soms meer kwaliteit vertonen dan de boekjes waarmee ik begon. Toch vindt het toegeven aan de drang tot fantaseren even ongeremd plaats. Geen mens die daar kwaad van zegt. Zou het daarom niet tijd worden het openlijk uit te spreken hoe verrukkelijk dagdromen is: al wevend aan je gedachtespinsels ver boven je eigen zijn en kunnen uitgrijpen!

Gereformeerd gevormd als ik ben, zie ik heus wel gevaren opdoemen. Je fantasiebeelden kunnen aspecten van je persoonlijkheid verraden die bijbels gezien allerm minst vleidend voor je zijn. Ook kun je in je dagdromen ópgaan, omdat je aan je heroïsche fantasiebeelden de voorkeur geeft boven de grauwe werkelijkheid om je heen. Wie zover is, is verslaafd geraakt.

Afgezien van deze twee gevaren kan van dagdromen hoog opgegeven worden: even reik je uit boven de nauwe grenzen van je eigen horizon. Boeken kunnen daarbij helpen. Neem de reisbeschrijving van Marco Polo (1254-1324). Jezelf met hem identificerend ga je terug in de tijd en maak je onvoorstelbare ondernemingen mee: je vertrekt uit Venetië en via een lange Aziatische reis door woestijnen en over bergen beland je aan het Mongoolse hof van Koeblai Khan; als zijn vertrouweling vervul je her en der in China belangrijke missies. Nog lang na deze dagdroom houd je de geur van vreemde landen in je neus en blijf je met ruime blik rondkijken.

Ook teevee-documentaires kunnen dienst doen als start voor dagdromen. Met een groep avonturiers trek je zwaar bepakt dwars door de jungle, op weg naar een tientallen meters hoge waterval. Eén doel heb je voor ogen: met je deltavlieger voor die waterval langs zweven. Eindelijk is het zover: je stort je in de diepte en raakt dan in extase door de ruimte waarin je hangt en door de geluiden die van alle kanten op je afkomen. Na zo'n ervaring beweeg je je lange tijd met ongewoon veerkrachtige tred voort.

Helaas, het leven van alledag is in staat de kleuren van je dagdromen snel te laten verbleken. Buiten hoeft je maar even te merken hoe de oostenwind scherp je mouwen inglipt, of je ondernemingslust brokkelt al af. Het ogenblik ervoor voelde je je door je lectuur of je teevee-kijken nog een echte vent, de kou laat je terugverlangen naar je bankstel bij de centrale verwarming. Vernederend? Jawel, maar in je dagdroom heb je het toch maar meegemaakt dat je oog in oog stond met de rijkdom van de Mongoolse vorst of dat je aan je deltavlieger hing, omspoeld door het geraas van neerstortend water.

Vliegen

Een oud verlangen: te kunnen vliegen als een vogel! Van enkele eeuwen vóór onze jaartelling dateert het verhaal over Daedalus: voor zichzelf en z'n zoon Icarus vervaardigde hij van was en veren twee paar vleugels, waarmee zij toen uit hun gevangenis op Kreta wegvlogen. Bij mijn weten de eerste vermelding van vliegende mensen. Overigens liep het slecht af met Icarus. Tegen de uitdrukkelijke waarschuwing van z'n vader in vloog hij te dicht naar de zon, waardoor de was smolt en hij z'n vleugels kwijtraakte: vlakbij het eiland Samos stortte hij neer in zee. De naam van dit water, de Icarische Zee, herinnert er nog altijd aan hoe riskant het voor een mens is te vliegen.

Toch hebben velen erover gedroomd Daedalus' gefantaseerde tocht na te doen. Met het oog daarop heeft iemand als Leonardo da Vinci (1452-1519) nauwkeurig studie gemaakt van het vliegen door vogels, wat resulteerde in het ontwerpen van vliegapparaten. Of hij hiermee ooit tot een daadwerkelijk experiment is gekomen, wordt uit z'n aantekeningen niet duidelijk. Na Leonardo zijn er wel daadwerkelijke pogingen ondernomen, ten koste van vele dodelijke valpartijen. Maar in 1903 is het de gebroeders Wright gelukt zich lange tijd aan de zwaartekracht van de aarde te onttrekken. Enkele decennia hierna was het een verworvenheid dat mensen zich zonder gevaar door de lucht voortbewegen.

Naar mijn inzicht is daarmee de hunkering te kunnen vliegen als een vogel nog niet volledig werkelijkheid geworden. Hoeveel technische middelen moeten we niet te hulp roepen vóór we ons van de grond kunnen verheffen! Nee, dan vogels: die zwieren door de lucht terwijl ze alleen gebruik maken van hun lijfelijke mogelijkheden. Wie rondzweeft hangend aan een deltavlieger, benadert dit vliegen nog het dichtst. Maar ook daarbij wordt van de techniek gebruik gemaakt, hoe beperkt ook. De wens vogels na te doen blijft hierom onverlet aanwezig, ondanks het reizen per vliegtuig en zelfs ondanks het deltavliegen.

Ik beseft dat dit verlangen niet zonder risico is: het vraagt erom dat je het in realiteit gaat omzetten. Dat heb ik jaren terug in Bretagne persoonlijk ervaren, haast elke keer als ik vanaf de rotsen naar de zee beneden me keek en daar in de diepte de zeemeeuwen zag glijden en zwenken. Op zulke momenten voelde ik een sterke neiging me voorover te buigen, m'n armen te spreiden en de meeuwen achterna te duiken. Gelukkig heeft het gewicht waarmee m'n voeten op de grond drukten, me telkens tot bezinning gebracht.

Maar stel dat het kon, fantaseer ik wel eens, wat zou dat een pracht-ervaring zijn. Allereerst om het vliegen zelf. Haast zonder je armen te bewegen laat je je dragen en voortleiden door de luchtstromen. Een kleine extra slag met een arm en je zwenkt scherp naar links, waarna je je opeens naar boven werkt. Ben je voldoende op hoogte, dan duik je in glijvlucht suizend naar beneden, totdat je vlak voor een populier abrupt de wolken opzoekt. Pure extase voor een mens.

Het vliegen als een vogel is voor ons om nog een andere reden een belevenis, stel ik me voor: al zwevend schep je letterlijk en figuurlijk afstand tot je gewone leefwereld. En dat is een gezonde zaak. Wat kunnen kleinzielige ruzies en ergernissen je bestaan vergiftigen, onafhankelijk ervan of de oorzaak bij jezelf ligt of bij de ander. En hoe zelfverzekerd ben je soms niet om wat je op een bepaald gebied bereikt hebt. Al vliëgend zie je je tegenstander kleiner dan een mier. Onderlinge emoties kun je met geen mogelijkheid nog waarnemen. Je fraaie huis blijkt slechts een bobbeltje op de bodem. En de omgeving waarin jij zo'n persoonlijkheid meent te zijn, is niet meer dan een blokje op een onoverzienbaar terrein.

Het is waar, als je je te veel aan vliegen wijdt, verliest haast alles op aarde voor jou z'n betekenis. Voor een relativist vast aantrekkelijk, maar dan zijn wel alle proporties uit het oog verloren. Daarom is het noodzakelijk geregeld contact te houden met de grond. Voor de rest: hoe bevrijdend werkt het niet jezelf zo nu en dan in hogere sferen te laten klapwieken. Jammer, dit blijft voor altijd onbereikbaar. Maar gelukkig is er m'n fantasie: zo vaak het laag-bij-de-grondse mij dreigt te overweldigen, kan ik me overgeven aan de vlucht van vogels.

7 Geschreven Woord

Boeken

De beroemde rooms-katholieke publicist Romano Guardini (1865-1968) heeft eens een lofrede op het boek gehouden. (*Lofrede op het boek*, Tielt/Den Haag 1964). Deze toespraak is hartverwarmend voor ieder die het boek liefheeft. Guardini vertolkt gevoelens die bij een rechtgeaarde lezer anders onverwoord sluimeren. Door hem gestimuleerd wil ook ik de lof op het boek zingen. Dat valt mij niet moeilijk, want alleen al in je kamer met boeken verblijven is een vreugdevolle zaak. Dit zeker laat in de avond, als storende geluiden zijn verstomd en er weinig kans meer is dat iemand via de telefoon bij je binnendringt. Wat gaat er dan niet uit van je eigen verzameling! Al die ruggen waarachter talloze werelden schuilgaan. Een simpel gebaar en zo'n wereld ontsluit zich voor je. In het ene boek beluister je hoe Socrates zich op z'n sterven voorbereidt. Het andere boek confronteert je met de heftige emoties van Dostojewski's Karamazows. Je verzet een enkele stap en je kunt je vergasten aan de houtsnedes van Dürer of aan de vormenrijkdom van Middeleeuwse kathedralen. Je pakt een ander bandje en je waant je aan de voeten van Boeddha of in de collegebanken bij Schilder. Binnen die enkele vierkante meters van je kamer reis je dank zij je boeken onbeperkt door ruimte en tijd. En dan heb ik het nog niet eens over naslagwerken: terwijl je niemand in dienst hebt, heb je toch de moeizaam verworven kennis van talloze deskundigen onder handbereik. Eén greep en dank zijn zo'n specialist sta je versteld over de kleuren van de Europese vlinders of over de verscheidenheid van Nederlandse woorden.

Nu het boek deze mogelijkheden in zich heeft, is liefde daarvoor toch vanzelfsprekend? Even vanzelfsprekend is dat deze liefde zich moeilijk tot een bepaald aantal kan beperken. Er lijkt veel voor te zeggen geen boeken van Schilder aan te schaffen zolang je de werken van Bavinck uit je boekerij je nog niet eigen hebt gemaakt. Een boekenliefhebber laat zich hierdoor niet van kopen afhouden. Hij weet uit eigen ervaring hoe feestelijk het al is alleen maar te snuffelen in boeken.

De liefde voor het boek zal uit van alles blijken. Neem de manier waarop je een nieuw-gekocht exemplaar in je verzameling opneemt: bij je thuiskomst volsta je er niet mee zo'n boek ergens in de kast te stoppen. Voordat een liefhebber z'n aanwinst wegzet, bouwt hij er eerst een band mee op: hij zet er misschien z'n naam in, maar vooral maakt hij al bladerend en lezend kennis met de inhoud. Na deze ceremonie weegt hij zorgvuldig af waar het boek gezien z'n onderwerp in de kast thuishoort. Pas als een boek op de juiste plaats staat, is het z'n bezit geworden.

De liefde voor het boek blijkt ook uit de manier waarop je het als voorwerp behandelt. Vele lezers schrikken er niet voor terug een ingenaaid en zelfs een gelijmd boek krakend open te buigen. Op zich begrijpelijk, want alleen zo kun je het vlak op tafel leggen. Intussen wordt een boek hierdoor mishandeld, met als gevolg dat er na lectuur een onooglijk vod overblijft. Wie het boek om z'n inhoud respecteert, zal een ingenaaid of gelijmd exemplaar niet verder dan tot 90 graden openbuigen. Zo blijft z'n uiterlijk ten minste ongeschonden. Dat deze omzichtigheid nodig is, bewijst overigens dat het ingenaaid- of gelijmd-zijn boek-onwaardig is. Zo'n uitgave wekt op z'n minst de schijn dat die alleen bedoeld is als een middel om gedrukte letters door te geven. Natuurlijk is dat het hoofddoel. Maar daardoor wordt een boek meer dan een middel. Voor het gevoel van een liefhebber "is het als een schepsel, dat men in ere houdt en koestert, en aan welks lichamelijke men vreugde beleeft. Het is voor hem iets dat in staat (is), rijke gaven te schenken", om met Guardini te spreken (p.14). Om die reden hoort het naar mijn idee bij een boek gebonden te zijn. Daardoor hebben de bladzijden vaak meteen het "vermogen om zwierig om te slaan en soepel te gaan liggen" (p.33). Door z'n verrukking hierover verraadt zich de echte minnaar van het boek.

Zo iemand zal ook niet gauw onderstrepingen of notities aanbrengen. Allereerst is het ontsierend als het typografisch evenwicht op een bladzijde verstoord wordt. Verder, herlees je je commentaar, dan ben je er meestal ongelukkig mee. Want wat je lectuur van gisteren bij je heeft losgemaakt, spreekt je vandaag niet of anders aan. Vaak is het ook aanmatigend je bijval of afkeuring in de gelezen tekst op te nemen. Je leest bijvoorbeeld Plato, Calvijn of Goethe: wat stelt jouw beperkte en vluchtige commentaar voor in vergelijking met hun imponerende taal die de eeuwen verduurd heeft! Daarom, handen af van het boek.

U merkt het, ik kom er onomwonden voor uit dat ik Guardini's lof op het boek bijval.

Gelijktijdig

De jaren voordat Ezra in Jeruzalem werkzaam was, streeden de Grieken tegen de Perzen, schreef Aeschylus z'n tragedies, werd Phidias beroemd door z'n beeldhouwwerk, was Pythagoras in de weer met getallen, gaf de Chinese filosoof Confucius onderricht in sociale deugden en kreeg in Voor-Indië Sidhartha Gautama z'n bijnaam Boeddha, de ontwaakte.

Wie realiseert zich ooit deze gelijktijdigheid van gebeurtenissen? In mijn schoolperiode werden, voor zover ik me herinner, de historische feiten vrij geïsoleerd onderwezen. Er werden nauwelijks dwarsverbanden aangebracht tussen wat er op een bepaald tijdstip in de politiek en de kunstgeschiedenis van Nederland plaatsvond. Evenmin werden er veel verbindinglijnen getrokken tussen wat er in Nederland gaande was en wat op hetzelfde moment Frankrijk of Engeland beroerde. En dat er ook in het Oosten allerlei vermeldenswaardigs voorviel, bleef helemaal buiten de horizon. In je leerlingentijd kon je dat ook weinig schelen. Bovendien was je kennis zo beperkt dat historische gelijktijdigheid je niet kon boeien. Hoeveel te meer je bijleert, des te fascinerender is het dergelijke dwarsverbanden te leggen.

Er bestaat een Amerikaans boekwerk ¹ (een bewerking van een Duits origineel ²) dat daaraan gewijd is.

¹ B. Grun, *The Timetables of History. A horizontal Linkage of People and Events.* Published by Simon and Schuster, New York. ² W. Stein, *Der grosse Kulturfahrplan. Die wichtigsten Daten der Weltgeschichte bis heute in thematischer Uebersicht,* Hrsg. von Herbig, München.

Elke twee, tegenover elkaar liggende, bladzijden zijn verdeeld in negen verticale kolommen: links en rechts bevindt zich een smalle kolom met een enkel jaartal; daar tussenin bevinden zich zeven kolommen met de verschillende levensterreinen: politieke geschiedenis; literatuur en theater; religie, filosofie en wetenschap; beeldende kunsten; muziek; natuurwetenschap en techniek; en tenslotte: dagelijks leven. Zoek je een jaartal op, dan kun je van links naar rechts lezend nagaan wat er toen op die gebieden gaande is geweest. Een uitermate verrassende bezigheid.

Bij het beroemde jaartal 1600 dat alle (alleen oudere?) Nederlanders kennen, staat inderdaad allereerst: Maurits van Nassau verslaat het leger van aartshertog Albert bij Nieuwpoort. Maar er gebeurde meer: een zekere William Adams werd de adviseur voor scheepsbouw van een Japans heerser, Shakespeare schreef Hamlet, Giordano Bruno werd als ketter in Rome verbrand, Rubens verbleef in Italië, de Italiaanse vioolmaker Amati stierf, Brahe en Kepler werkten samen in Praag, de Amsterdamse Bank werd gesticht; even bladerend blijkt dat Monteverdi toen volop bezig was met z'n madrigalen, dat Joost van den Vondel nog maar dertien was en dat Montaigne acht jaar daarvoor was overleden.

Wat een combinatie van feiten! En hoeveel vond niet plaats terwijl Marco Polo naar China reisde en in dienst stond van Kublai Khan (1271-1295): in die tijd stierf Thomas Aquinas, verscheen het joodse, mystieke werk *Zohar*, verbleef de geleerde Roger Bacon in de gevangenis, werd de Santa Maria Novella in Florence gebouwd, schreef Dante z'n *La Vita Nuova*, terwijl toen ook de dichter Jacob van Maerlant en de schilder Cimabue werkzaam waren. Nooit zou ik hebben bedacht dat deze belangwekkende feiten wat de tijd betreft in elkaars nabijheid zijn voorgevallen.

Zo blijf je al bladerend je verwonderen over wat er gelijktijdig in de wereldgeschiedenis heeft plaatsgevonden. Het is waar, in dit boek blijft de vraag onbeantwoord wat de samenhang is van die gebeurtenissen. Het is toch niet toevallig dat in een afgebakende periode zowel het een als het ander voorviel. De Europese zijde-industrie bijv. kon pas ontstaan nadat eerst de zijderups in 552 door smokkelende missionarissen uit Azië was meegenomen. Meestal zijn de verbanden minder duidelijk: een bepaalde wetenschappelijke vondst blijkt bijv. in de ene tijd nog onmogelijk terwijl die in een latere tijd als het ware voor het grijpen ligt. Waarom eigenlijk? Historisch onderzoek probeert dat te verhelderen door de stand van de wetenschap op een bepaald moment te analyseren en dan ook de invloed van het ene op het andere gegeven.

Intussen blijft het voor ons onmogelijk ooit een totaálloverzicht te krijgen van de relaties tussen de feiten: dat is aan God voorbehouden. Wij moeten ons daarom telkens tevredenstellen met een simpele constatering dat gebeurtenissen elkaars jaartal delen. Zoals gezegd is dat boeiend genoeg. Aan deze activiteit zit ook iets pijnlijks: aldoor merk je hoe weinig je weet van wat en deze wereld gespeeld heeft. Toch treur ik daar amper over. Die pijnlijke ervaring betekent immers meteen dat er een onoverzienbaar terrein voor me ligt, waaraan m'n nieuwsgierigheid zich nog jarenlang te goed kan doen. Wat wil een leergierig mens nog meer!

Verzamelde werken

Als ik ergens nieuw of antiquarisch het complete werk van een schrijver zie staan, oefent dat sterke aantrekkingskracht op me uit. Zo'n uitgave bevat immers de vrucht van iemands jarenlange zwoegen. Wie wil daarover niet beschikken? Ongeremd aanschaffen is financieel niet te doen, terwijl de tijd ontbreekt al die bladzijden grondig te lezen. Daarom onderdruk ik m'n drang tot kopen. Toch kan ik het niet laten zo'n editie in handen te nemen om er even vluchtig in te zien. Op de een of andere manier heb je altijd wel titels van die auteur in je hoofd. En jawel, al bladerend kom je, wellicht voor het eerst, die titels in levende lijve tegen. Daar gaat voor mij een grote bekoering van uit.

Gelukkig bestaan er heel wat Nederlandstalige uitgaven van verzamelde werken. Op literair gebied denk ik aan een volksgenoot als Multatuli en aan een vertaalde auteur als Dostojewski. Ook van andersoortige schrijvers is het oeuvre volledig te krijgen: van de historicus Gerretson, de theoloog Noordmans, de psycholoog Jung. Prachtig dat dit mogelijk is binnen ons beperkte taalgebied. Vaak wreekt zich dat beperkte. Zo is zelfs van talloze Nederlandse scribenten geen verzameld werk (meer) te krijgen. En dan te bedenken dat dit voor een belangrijk deel een kwestie van geld is, én dat dit geld in wezen wél aanwezig is. Een bewijs voor dit laatste? Om te proberen de Olympische Spelen van 1992 in Nederland te krijgen, waren in 1986 diverse instanties, bedrijven en particulieren in staat en bereid meer dan 20 miljoen gulden op tafel te leggen. De betrokkenen wisten dat ze het risico liepen het beoogde doel niet te bereiken. Toch hebben ze het aangedurfd die miljoenen in te zetten - en te vergokken, zoals algauw is gebleken. Stel dat dit geld was besteed aan het uitgeven van de produkten van auteurs uit onze cultuurgeschiedenis: wat was dan niet mogelijk geweest! Helaas, de Nederlandse samenleving loopt niet over van cultureel besef. Daarom is er weinig bereidheid te investeren in blijvende papieren monumenten zoals de genoemde edities toch zijn.

Overigens zou het onjuist zijn alleen kritisch te kijken naar onze volksgemeenschap. Ook de gereformeerde gemeenschap (in de brede zin van het woord) is allerminst voorbeeldig. Toegegeven, de schrijvers van de Nadere Reformatie zijn meestal wel verkrijgbaar. Maar voor de rest geldt dat gereformeerden er allerminst op gespist zijn om belangrijk theologisch werk uit het verleden beschikbaar te houden. Ik begrijp best dat een geannoteerde dundruk-editie van bijv. Augustinus in een klein land als Nederland (haast?) ondenkbaar is. Daarom beperk ik me tot wat binnen de mogelijkheden ligt: het heruitgeven van klassieke gereformeerde theologen uit Nederland. Toch gebeurt ook dat amper. Wie kennis wil nemen van het oeuvre van voormalige groten (zoals J. van Andel, H. Bavinck, A. Janse, S.G. de Graaf, K. Sietsma), moet alleen al in het verzamelen daarvan veel tijd investeren. Een wel erg pijnlijk manco is het verzamelde werk van K. Schilder. Met de uitgave daarvan is zo'n goed begin gemaakt: in 1954-1965 verschenen negen delen. Sindsdien is er niets meer uitgekomen, al was dat wel de bedoeling van de toenmalige redactie. De serie is zelfs in 1990 niet voortgezet, toen herdacht werd dat Schilder honderd jaar daarvoor was geboren.

Deze stand van zaken betreur ik. Wellicht moet er een instantie komen die telkens inventariseert waar in het aanbod van de theologische klassieken leemtes bestaan. Vervolgens zou die instantie actie moeten ondernemen om in die leemtes te voorzien. Ik besef best dat zo'n project tijd en geld kost. Maar het is toch mogelijk sponsors te zoeken en een samensteller in te huren? Al ons dankbaar herdenken van een theoloog wordt inhoudsloos, als we het intussen laten geworden dat de uitgave van zijn oeuvre een torso blijft of zelfs ontbreekt.

Nu kan tegengeworpen worden: de beschikbaarheid van zulke edities is een zaak van vraag en aanbod. Mijn uitgangspunt is juist dat die beschikbaarheid een vanzelfsprekend feit moet zijn, onafhankelijk van de markt. Of er nu veel vraag naar is of niet, sommige produkten horen er gewoon te zijn, bijv. om hun culturele waarde. In het geval van belangrijke theologische schrijvers komt daar nog wat bij: ze wijzen ons wegen die we in ons denken en handelen kunnen volgen. Natuurlijk, soms zullen we die wegen niet inslaan omdat ze ons onbedoeld laten vastlopen; intussen heeft de confrontatie daarmee dan toch haar betekenis gehad. Vaak kunnen we theologische klassieken terdege bijvallen omdat we de koers waarop zij ons attenderen, herkennen als de koers die God ons wijst. Daarom mogen we hun artikelen en boeken niet ongelezen laten vergelen op zolders en in antiquariaten. We dienen toch te voldoen aan Gods opdracht uit Hebrëen 13:7 om onze leiders niet te vergeten?

Snuf

Het vaderschap heeft vele kanten. Treffend vind ik dat bij allerlei gelegenheden je jeugd herleeft. Op een gegeven ogenblik zie je bijvoorbeeld je jongens met plastic buizen lopen, waarmee ze pijltjes afschieten. Meteen komen herinneringen boven waarvan je niet eens wist dat ze nog aanwezig waren: hoe je zelf met zo'n buis en reepjes papier in de weer was. Boeiend is ook dat door je kinderen boeken uit je jonge jaren opnieuw onder je aandacht komen. Ik weet het, het herlezen van een jeugdboek brengt enig risico mee: je kunt teleurgesteld worden zodat je je verbaasd afvraagt hoe die uitgave vroeger zoveel indruk op je heeft kunnen maken. Toch hoeft de vrees voor een teleurstelling je niet tegen te houden een jeugdboek op te slaan. Want naar mijn ervaring vaagt zo'n herlezing niets uit je geheugen weg van de sfeer die indertijd van dat boek is uitgegaan, of van de gevoelens die het bij je heeft opgeroepen.

Daarom heb ik het zelfs aangedurfd enkele van de mooiste boeken uit m'n jongenstijd te herlezen: die over Snuf de hond. Ik ben niet ontnuchterd en begrijp nog altijd waarom nu al vele generaties tieners er enthousiast over zijn. Natuurlijk, als volwassene merk je de beperkingen van de reeks op: de karakters van Tom, Karel en Bertus zijn vlak getekend; gezien hun leeftijd staan ze wel erg afstandelijk tegenover de andere sekse; wat ze allemaal aan avonturen beleven, is niet reëel; boeven zijn nagenoeg altijd door hun uiterlijk als zodanig herkenbaar. En dan Snuf: het komt me voor dat hem bovendienlijke vermogens worden toegekend. Er is door christenen wel eens kritisch gesproken over de messiaanse trekken van Grote Smurf, maar Snuf doet voor hem niet onder: zoals hij telkens als de vurig verbeide hulp komt opdagen, krijgt hij voor mij verheven, haast religieuze trekken. Vertederend vind ik de gevarieerde manier waarop Snuf ten tonele gevoerd wordt: de hond, onze trouwe makker, het schrandere dier, onze viervoeter. Allemaal elementen die mij als kind niet zijn opgevallen.

Het bovenstaande neemt niet weg dat deze boeken van Piet Prins evengoed op mij als volwassene aantrekkingskracht uitoefenen. Wat de verklaring hiervan is? Deze schrijver verstond de kunst een spannend verhaal te leveren. Hoe ik de afgelopen decennia ook mag zijn gevormd en mogelijk misvormd, ik sta onverminderd open voor een avontuurlijke vertelling. Hier komt nog wat bij: de serie over Snuf heeft iets paradijselijks. Voor mij bepaalt vooral dat de charme van de reeks. Het platteland ligt er nog in z'n volle glorie bij, ongeschonden door mechanisatie en onvervuild door mestoverschotten. De helden van het verhaal worden niet geplaagd door psychische defecten of fundamentele twijfels. Het kwaad is wel aanwezig maar is duidelijk aanwijsbaar, terwijl het aan het slot altijd uit de eigen wereld verwijderd is. Wat mij aantrekt in Snuf kan ik daarom met één woord typeren: geborgenheid. Hetzelfde recept waardoor W.G. van der Hulst sr. tientallen jaren kinderen heeft geboid: na een angstige belevenis in de boze wereld buiten, keert de hoofdpersoon tenslotte terug in de veilige haven thuis.

Hiermee komen we dicht bij een ander genre: het sprookje. Het is waar, daarin komen als extra element tovenaars voor en sprekende dieren. Maar ook in het sprookje wordt het kwaad steeds overwonnen door het goede, zodat geëindigd kan worden met die overbekende zinsnede over een lang en gelukkig leven. Op dit punt hebben de boeken over Snuf iets sprookjesachtigs: de hoofdpersonen mogen door benauwende avonturen meegesleept worden, telkens weer komen ze uit in de koestering van de eigen vertrouwde leefsfeer. In ons huidige bestaan helaas irreëel, want het kwaad zit in ieder van ons en bevuilt daardoor onvermijdelijk evengoed ons éigen nest. Juist daarom is het zo aantrekkelijk even te verpozen in een omgeving waarin het goede en boze niet verstrengeld zijn en waarin het warme thuis uiteindelijk onaantastbaar is.

Maar er valt meer te zeggen: in een bepaald opzicht is de hoofdlijn van de genoemde verhalen toch realistisch, namelijk als je denkt aan onze totale levensgeschiedenis: wat voor moeiten een christen ook mag ondervinden, alles komt terecht. Mee om die reden vind ik de serie over Snuf maar eveneens de boekjes van Van der Hulst en sprookjes zo vertroostend. Al doe je daarmee waarschijnlijk geen recht aan hun opzettelijke bedoeling, je kunt ze lezen als een gefantaseerde uitbeelding ervan waarop ons aardse bestaan als christen uitloopt: de tijd waarin de duisternis het moet afleggen tegen het licht en waarin van ons gezegd kan worden: "Ze leven nog lang en gelukkig."

Taal

Nederlands is onze moedertaal. Daarin hebben We het spreken geleerd. Maar nooit raken we uitgeleerd, zodat We de taal meester zijn: ons leven lang blijven We gezet. Neem nu de spelling. Het is algemeen bekend dat maar weinig Nederlanders zonder hulp van een woordenboek foutloos kunnen schrijven. En geen wonder, elk spellingsysteem gaat uit van regels die in feite strijdig zijn met elkaar. Allereerst is er de regel dat geprobeerd moet worden met de 26 letters van het alfabet de klank weer te geven. Dat is lang niet altijd mogelijk: ons spreken kent meer klanknuanceringen dan ons alfabet aan letters rijk is. Een voorbeeld: hoe je de laatste lettergreep van het woord 'heerlijk' ook noteert (-lijk, -lek, -lik, -luk), de uitgesproken klank wordt nooit helemaal getroffen. Een gevolg van dit probleem is dat sommige letters dienst doen om verschillende klanken weer te geven. Denk aan de 'e' in 'de', 'dek', 'delen'. Met andere woorden, al schrijvend mogen we het nog zo nastreven recht te doen aan wat we horen, in de praktijk is de spelling niet meer dan een benadering van ons spreken.

Daar komt nog wat bij: vaak wordt bewust gekozen tegen de genoemde regel, in het voordeel van andere regels. Zo geldt dat eenzelfde woord of stam zo veel mogelijk gelijk geschreven moet worden. Qua klank horen we 'ik vint' en 'het paart', maar vanwege 'vinden' en 'paarden' schrijven we 'vind' en 'paard'. Daarnaast bestaat de regel dat gelijksoortig gevormde woorden als het kan hetzelfde genoteerd moeten worden. De schrijfwijze 'de hoogte' veroorzaakt bijv. de notatie 'de grootte' i.p.v. 'de grote'.

Tenslotte noem ik nog de regel dat in het geval van twee schrijfmogelijkheden bezien moet worden hoe een woord er vroeger uitzag. Vandaar het verschillende gebruik van 'ei' en 'ij'. Ook woorden die aan het buitenland zijn ontleend, vallen onder deze regel. Alleen wordt aanvaard dat dergelijke woorden in de loop van de tijd een zekere vernederlandsing ondergaan. Dat verklaart waarom tegenwoordig vaak twee vormen naast elkaar bestaan, bijv. het meer Latijns ogende 'consequent' en het meer inheemse 'konsekwent'.

Wie de paar genoemde regels (met hun uitzonderingen!) op zich laat inwerken, begrijpt dat onze spelling het resultaat is van zinnig nadenken. Eveneens kan duidelijk zijn: aan welke regel je bij een spellingverandering ook de voorrang geeft, nooit kom je tot een sluitend systeem. Het is immers vaak onmogelijk of ongewenst te schrijven wat je hoort. Daarom blijft elk systeem een ingewikkeld geheel van afspraken, met als onvermijdelijk gevolg dat spellen altijd problemen oplevert. Iets om moedeloos van te worden? Sinds corrigerende leerkrachten uit m'n leven zijn verdwenen, ben ik het als een uitdaging gaan zien de spelling de baas te blijven. Om nederlagen te voorkomen sla ik daarom graag het woordenboek op.

Nog meer facetten van de taal zijn boeiend. Laat ik me beperken tot het onderwerp synoniemen. Wie welbewust met de taal omgaat, zal het vermijden voor eenzelfde zaak steeds hetzelfde woord te gebruiken. Hij zal zo veel mogelijk proberen wisselende termen te hanteren. Maar hoe kun je weten welke woorden in betekenis samenvallen of in elk geval dicht bij elkaar liggen? Vaak helpen de omschrijvingen uit een gewoon woordenboek je verder. Voor dit deel van onze taaltuin zijn ook aparte gidsen beschikbaar, in het bijzonder Brouwers (L.Brouwers, *Het juiste woord*; bewerkt door F. Claes, Antwerpen 1988⁶). Verrukkelijk om je aan zijn hand te vermeien in de verscheidenheid van onze taal. Alleen, je bent niet klaar met wat zo'n gids biedt aan opsommingen van woorden met (bijna) dezelfde betekenis. Als taalgebruiker houd je de taak te proeven in hoeverre verwante woorden in gevoelswaarde met elkaar overeenkomen. Vertel je een sprookje over een verdrietige koning, dan kun je hem laten weklagen, wenen, steunen, zuchten: min of meer verheven taal, passend bij een koning. Eventueel kun je hem ook laten schreien, huilen, jammeren: meer alledaags maar nog beschaafd genoeg. Je onluistert je verdrietige koning als je hem laat janken of grienen, want zo platvloers dien je toch niet met je vorst om te gaan.

Net als spellen is het variëren van je woorden met behulp van synoniemen een spannende bezigheid voor een taalhanteerder. Daarbij valt het je elke keer op over hoeveel registers het Nederlands beschikt, elk met z'n eigen kleur. Dit stimuleert je om tijdens je schrijven of spreken telkens een ander register open te trekken. Woordenboeken zijn dus een kostbaar bezit: ze helpen je de taal, met o.a. haar spelling en synoniemen, al vaardiger te gebruiken. Natuurlijk, het kost moeite onze trefzekerheid met het Nederlands te vergroten. Maar onze taal verdient het en ons taalgevoel geniet ervan.

8 Kunst

Kunst = Franje?

Wat is de waarde van kunst? Vóór deze vraag beantwoord kan worden, moet duidelijk zijn waaraan ik denk. Er bestaat kunst die een allerindividueelste expressie is van een allerindividueelste visie. Artistieke produkten van die aard zijn alleen toegankelijk voor een kleine elite die in staat is de code van de kunstenaar te ontcijferen. Dergelijke kunst kun je een extra noemen dat aan het leven wordt toegevoegd. Als ik hier over kunst spreek, heb ik het werk van artiesten op het oog die zichzelf niet van hun omgeving isoleren, maar die op de een of andere manier de gemeenschap waarin ze leven van dienst willen zijn.

Daarmee wil ik niet zeggen dat zij als doelstelling hebben de smaak van de massa te volgen. Zijn ze hun naam waard, dan streven ze kwaliteit na, met als mogelijk gevolg dat hun werk zich niet altijd even makkelijk ontsluit voor de geïnteresseerde. Wel geldt van hun artistieke produkten dat die, met al hun niveau en weerbarstigheid, meer of minder te vatten zijn door een breder publiek. De vraag is nu: is ook die kunst slechts franje die zonder wezenlijke schade weggeknipt kan worden?

Voor deze benadering beroepen sommigen zich op woordkunstenaars als Huygens en Revius. Die zouden hun dichtwerk enkel gezien hebben als vrijetijdsbesteding, onbelangrijk in vergelijking met hun eigenlijke taken. Ook zou de gedachte aan een hoge roeping als kunstenaar bij hen ontbroken hebben; voor hen zou artistiek bezig zijn alleen maar een hobby zijn geweest, een zwakheid waar ze zich soms ook nog voor verontschuldigen. Hoe serieus hebben Huygens en Revius deze opstelling van hen bedoeld? Het kan in die tijd een kwestie van goede smaak zijn geweest om wat geringschattend te spreken over de eigen kunstzinnige activiteiten. Als Huygens en Revius hun gedichten werkelijk als bagatellen beschouwden, waarom hebben ze zich dan moeite gegeven ze te laten drukken? Daarom houd ik het erop dat de genoemde uitlatingen niets duidelijk maken over hun visie op de waarde van kunst; ze geven alleen aan hoe gezond relativerend ze naar hun eigen bezigheden keken.

De stelling dat kunst niet meer dan een kleurrijke toets zet op het palet van het leven, wordt ook wel met een praktisch argument verdedigd. Beweerd wordt dat artistieke produkten desnoods gemist kunnen worden: wie moet vechten voor z'n directe levensonderhoud of wie in een principiële strijd verwikkeld is, taalt niet naar kunst. Inderdaad zijn er omstandigheden denkbaar dat we door onze prioriteiten weinig ruimte hebben ons opzettelijk met kunst in te laten. Maar wat wordt hiermee bewezen? Beslist niet dat kunst uiteindelijk niet wezenlijk voor ons mens-zijn is, maar alleen dat er in het geheel van waarden een zekere rangorde bestaat.

Hier komt nog wat bij: opzettelijke bemoeienis met kunst kan soms onmogelijk zijn, daarmee is kunst nog niet uit ons leven verdwenen. Zelfs als het extreme geval zich voordoet dat een christen ter wille van z'n geloof alles heeft moeten prijsgeven, blijft het kunstzinnige binnen z'n gezichtsveld: in de Bijbel waarmee hij werkt, wordt de boodschap vaak literair verwoord, terwijl hij zingend met muziek bezig is. Nu kan nog worden tegengeworpen: "Christenen zijn hier toch pelgrim, op doorreis naar een grootse toekomst. Dan kunnen ze er niet onderuit kunst naar de zijlijn te verwijzen." Hierin zit een zweem van waarheid: we kunnen ons onmogelijk verslingeren aan deze wereld. We zien te veel wat afbreuk doet aan de glorie van God en de gaafheid van de mens; ook weten we al te goed dat het schone van nu ver overtroffen zal worden door wat komen gaat. In dat opzicht spreekt het vanzelf dat we uitzien naar de toekomst. Maar dit alles geeft ons nog niet het recht ons van deze wereld af te keren. Daarin is God te overtuigend aanwezig als degene die de wereld gemaakt heeft en in stand houdt. Wie dat opmerkt, loopt alleen hierom al warm voor allerlei aardse zaken, en dan ook voor artistieke vormgeving. Kunst slechts een toegift bij het leven? Naar m'n stellige overtuiging kan dit niet hardgemaakt worden. Tegelijk is waar, dat we nooit zover mogen gaan dat we kunst als het eigenlijke leven vereren. Deze uitspraak is niet overbodig. Nog al te vaak zetten mensen de artiest op een voetstuk en kennen ze zijn produkten een haast religieuze waarde toe. Een christen kan daarin niet meegaan. Hij weet van meerdere taken en van de aanstaande grote verandering. Daarom heeft hij oog voor de beperkte betekenis van wat ieder mens op zijn plaats tot stand brengt. Maar we hebben geen gegronde redenen in dit relateren zo ver te gaan dat we kunst als iets secundairs naar de achtergrond schuiven. Leven zonder enige vorm van kunst is ondenkbaar.

Het vanzelfsprekende van kunst

Behoort kunst slechts tot de marge die verwijderd kan worden zonder de kern van het leven te raken? Ik kies met hartstocht voor het omgekeerde: kunst is zo iets wezenlijks voor de mens dat een kunstloos bestaan een verschaald bestaan is - even ervan uitgaande dat zo'n bestaan denkbaar is. Het vanzelfsprekende van kunst kan op verschillende manieren worden duidelijk gemaakt.

Allereerst is het goed ons af te vragen hoe de mens komt aan z'n, ook artistieke, vindingrijkheid. Het is belangrijk te constateren dat die niet simpelweg voortvloeit uit de mogelijkheden die binnen z'n hersenpan besloten liggen. Volgens de Bijbel heeft de mens z'n praktisch inzicht alsook z'n technisch en artistiek kunnen uiteindelijk te danken aan de invloed van God met zijn Geest (zie Exodus 30:1-5 en Jesaja 28:23-29). Dat mensen in staat zijn tot kunstzinnige produktie, moeten we daarom karakteriseren als een goddelijke gave. Helaas is het niet overbodig dit met zoveel woorden te zeggen. Nog altijd komt het voor dat kunst als minderwaardig wordt beschouwd in vergelijking met bijv. techniek. Wie voor een artistiek vak kiest, kan dan ook zomaar te horen krijgen of hij niet beter iets zinnigs kan gaan doen. Schilderijen maken of gedichten schrijven is blijkbaar geen serieuze bezigheid. Een dergelijke opstelling tegenover het artistieke betekent een miskennis van wat God aan gaven heeft verleend. Bijbels gezien hebben we daarom geen ruimte negatief te doen over kunstzinnige activiteiten. Integendeel, door die bezigheden wordt in feite God geëerd om wat Hij heeft gegeven.

Deze oorsprong van de artistieke aanleg verklaart meteen waarom echte kunstenaars bezig zijn uit innerlijke noodzaak. Deze realiteit wordt boeiend beschreven in *Mijn naam is Asjer Lev* van de Amerikaanse rabbi, filosoof en publicist Chaim Potok. Zodra het kind Asjer een potlood kon vasthouden, hield hij zich bezig met tekenen. Dat bleef hij volhouden, ondanks de tegenkanting die hij in z'n chassidisch milieu ondervond. Zo typeerde z'n door hem vereerde vader het tekenen als malligheid, terwijl hij telkens de hoop uitsprak dat z'n zoon zich met belangrijke zaken zou gaan bezighouden. Later kreeg Asjer van z'n medeleerlingen de schampere stelling te horen dat er geen enkele joodse beeldende kunstenaar bestond die orthodox was (gebleven). Maar hij kon niet anders dan doorgaan met tekenen. Potok, die zelf ook schildert, laat prachtig uitkomen hoe visueel Asjer ingesteld was, en dat hij zich bij allerlei gelegenheden bezon op de vraag hoe hij het geziene en gevoelde in beeldende vormen kon weergeven. Wie deze overtuigende roman gelezen heeft, begrijpt dat kunst in elk geval voor artistiek begaafde mensen een kwestie is van zijn of niet zijn. Als het goed is, zal dit een christen niet bevreemden: verleent God iemand een uitgesproken gave, dan is het te verwachten dat die gave zich aan de desbetreffende persoon opdringt om gebruikt te worden.

Het vanzelfsprekende van kunst kan nog op een andere manier worden aangetoond. Wat is namelijk de reden dat God mensen artistieke gaven verleent? Het antwoord hierop kan niet moeilijk zijn voor iemand die de eerste hoofdstukken van de Bijbel als gezaghebbend aanvaardt: van meet aan is het Gods bedoeling geweest dat de mens vormgevend zou omgaan met wat Hij geschapen heeft. Natuurlijk, zoals alles oorspronkelijk uit Gods hand is voortgekomen, kon God het als 'zeer goed' typeren. Maar dat betekende niet dat het geschapene af was: meteen werd de mens aan het werk gezet om het aardse verder tot ontplooiing te brengen. Vandaar wetenschap, techniek en kunst. Een ets vervaardigen, een sonnet samenstellen of een fuga van Bach spelen kan daarom niet afgedaan worden als hobbyïsme. Ook kunst is een goddelijke opdracht. De waarde van kunst wordt nog eens vergroot door de betekenis die ze voor de praktijk van het leven heeft. Door ambachtelijke kunst kunnen gebruiksvoorwerpen zo'n vormgeving krijgen dat het alleen daarom al plezierig is ermee om te gaan. De toon-, beeldende of literaire kunst kan - respectievelijk door haar klanken, lijnen, kleuren en/of woorden - emoties bij ons oproepen, ons aan het denken zetten, ons laten genieten, ons leren kijken en luisteren.

Welke benadering we ook kiezen, steeds is het naar mijn overtuiging onmogelijk het artistieke als iets marginaals te zien. We hebben daarom niet het recht hierover geringschattend te doen. Uitgerekend christenen moeten elkaar erin stimuleren om eventueel aanwezige talenten op dit gebied uit te buiten; ook moeten juist zij een dankbaar gebruik maken van het kunstzinnige dat voorhanden is. Zo erkennen ze metterdaad het vanzelfsprekende van kunst.

Gereformeerde ideeënromans

Hoe beleeft een gereformeerde z'n gelovig zijn? Wat voor twijfel en angst, vreugde en geborgenheid gaan daarmee gepaard? Hoe functioneert z'n binding aan God, als hij getuige is van iets afschuwelijks of zelf moeite ondervindt? Wat voor betekenis heeft z'n christen-zijn voor z'n ervaren van de natuur en van vindingen als de computer?

Dit soort probleemstellingen zijn het waard in ideeënromans verwoord te worden. Maar wie uit de gereformeerde kring houdt zich daarmee bezig? Zelfs het kleinnood *Elíberis of het ene spoor* van Sybe Bakker uit 1982 is nog altijd een eenling. Waar blijven de auteurs die via de figuren van een roman centrale vragen aan de orde stellen? Schrijvers genoeg die aspecten van de gereformeerde leer uiteenzetten. De betekenis daarvan sla ik hoog aan. Maar wat voor invloed zou er niet kunnen uitgaan van ideeënromans waarin de moeite en zin van het geloven door levensechte gereformeerden vertolkt worden!

Om alle misverstand te vermijden: ik beoog beslist geen verhalende tegenhanger van de poëzie die wel getypeerd is als 'preken op rijm'. De ideeënromans die ik graag zie verschijnen, moeten ambachtelijk goed in elkaar zitten. Ook moet daarin niet zomaar naar standaard-antwoorden gegrepen worden: de aangesneden probleemstelling moet zelfstandig en grondig worden doordacht.

Een goed voorbeeld van wat ik bedoel, is het werk van de Vlaamse schrijfster Maria Rosseels en dat van haar Duitse collega Luise Rinser: de hoofdpersonen van hun boeken houden zich intensief bezig met het geloof als dé zingeving van het leven. Toegegeven, de aangesneden thema's worden gerelateerd aan wat speelt binnen het moderniserend katholicisme. Daardoor kan ik veelal niet meegaan met de keuzes die de romanfiguren maken. Intussen raken ze mij als gelovige, doordat ze doorvragen tot op het fundament.

Waarom komen in gereformeerde kring schrijvers van dergelijke romans amper voor? Omdat de nazaten van Calvijn vijandig staan tegenover creatieve uitingen? Misschien moeten sommigen weinig hebben van scheppende fantasie; daardoor worden gereformeerden niet getypéerd. Maar al was dat zo, dan nog vormt dit geen afdoende verklaring voor het uitblijven van ideeënromans. Een auteur wil uiteraard gelézen worden. Toch is dat niet z'n eerste motief om te schrijven. Vóór alles zet hij iets op papier, omdat hij zich daartoe gedrongen voelt en daarin bevrediging vindt. Een echte auteur laat zich dan ook niet van schrijven afbrengen door een weinig-ontvankelijke omgeving.

Zijn gereformeerden soms niet tóegekomen aan creatieve productie? Wie midden in het kerkelijk leven staat, heeft het immers druk met allerlei activiteiten tot opbouw van zichzelf en anderen. Ook deze verklaring bevredigt niet. Hiervan gaat de suggestie uit dat schrijven alleen een aardige vrijetijdsbesteding is. Zonet is daarentegen gesteld dat veelal geschreven wordt uit innerlijke noodzaak. Verder is het niet waar dat de inzet op kerkelijk gebied per definitie ten koste gaat van creativiteit. Auteurs als Maria Rosseels en Luise Rinser zijn daarvan het levende bewijs. Zij hebben zich bepaald niet teruggetrokken om ruimte te krijgen voor hun auteurschap: in hun romanschrijverij zijn ze er juist door gestimuleerd dat ze metterdaad betrokken waren bij kerk en samenleving.

Er kan ook beweerd worden: ideeënromans komen onder gereformeerden nauwelijks voor, omdat zij geen stem willen geven aan de macht van het kwaad. Inderdaad lijkt het mij onmogelijk een volwaardige roman te schrijven over harmonische mensen in een harmonische wereld. Om te boeien kan een roman niet zonder disharmonie. Intussen spreekt het vanzelf dat onchristelijkheid strijdig is met wat de Bijbel ons leert over goed en kwaad. Daarom gaan gelovigen soms zover in het hooghouden van de normen dat ze normafwijkende feiten negeren met deze bezwering: "Wat er niet hóórt te zijn, is er ook niet." Deze opstelling spoort niet met de Bijbel: daarin worden negatieve realiteiten nooit verdoezeld. Hoe openhartig geven bijv. de Psalmen uiting aan moeite met Gods bestuur (zie Psalm 44:10-13, 24-25). Waarom zijn gereformeerden hier toch vaak huiverig voor? Naar hun idee uit principe, volgens mij uit angst: wie normafwijkende feiten uit z'n leefwereld onder ogen ziet, komt voor de persoonlijke en daarom bedreigende vraag te staan of de normen ook in z'n diepste innerlijk leven. Er is dan ook moed voor nodig, of beter: vertrouwen in de geldigheid van de bijbelse normen om disharmonie op het terrein van het geloof te analyseren. Zou een echt-gereformeerde auteur van gehalte daarvoor terugschrikken?

Het blijft zo onverklaarbaar waarom gereformeerde ideeënromans nog altijd zeldzaam zijn. Toch blijf ik daarop hopen.

Rouwmuziek

Hoe staan gereformeerden tegenover rouwmuziek? Op deze vraag heeft de musicoloog Casper Höweler een beslist antwoord gegeven: "Het is tekenend voor het Protestantisme, dat het de troost van de muziek in uren van rouw afwijst. Naast de talloze Requiem-komposities van Katholieke meesters staat 'Ein Deutsches Requiem' van Brahms als een merkwaardige uitzondering." (C.Höweler, *X-IJ-Z der muziek*, 1961¹⁵, kolom 137). Sinds ik meer dan twee decennia geleden deze dubbele bewering in een van Höweler's inspirerende boeken over muziek las, is die me bijgebleven: het stak me dat Höweler dit kon zeggen.

In m'n onwetendheid ging ik ervan uit dat hij met beide uitspraken gelijk had. Wat de tweede uitspraak betreft weet ik intussen dat er meer werken zijn te noemen. Zo heeft Schütz speciaal voor een rouwplechtigheid 'Musikalische Exequien' gecomponeerd, terwijl bovendien verschillende cantates van Bach goed bij een begrafenis zouden passen. De totale oogst aan protestantse rouwmuziek blijft ook dan nog uiterst schraal. Maar hoe bemoedigend zijn de bijbelse composities van Schütz (1585-1672), Bach (1685-1750) en Brahms (1833-1897) niet. Qua inhoud krijgt een meelevend christen niets nieuws te horen: de componisten hebben voor het grootste deel met bekende bijbelteksten gewerkt. Maar door de manier waarop die teksten muzikaal vertolkt worden, dringt het troostende ervan zich met grote zeggingskracht op aan de luisteraar.

Dit maakt de vraag extra dringend: waarom is het bij deze enkele werken gebleven? Moet ter verklaring hiervan inderdaad op Höwelters eerste uitspraak gewezen worden, dat protestanten afwijzend staan tegenover rouwmuziek?

Jaren terug had ik geen verweer tegenover deze vraagstelling. Toen kon ik alleen maar met spijt constateren dat wij als protestanten op dit gebied blijkbaar arm zijn aan cultuur. Tegenwoordig kan ik het pijnlijke van dit feit voor mezelf verzachten, want door het persoonlijk bijwonen van begrafenissen ben ik tot de ontdekking gekomen: dat protestanten gebrek aan aparte rouwmuziek hebben, is in een bepaald opzicht een bewijs van hun rijkdom. Dit gebrek is namelijk vooral hieruit te verklaren dat zij de gelovige niet als leek zien, maar hem erkennen als Geestelijke, als iemand die dank zij Gods Geest in allerlei opzicht mondig is in de kerk. Als gevolg daarvan hechten protestanten in de kerkdienst aan het zingen van de gewone kerkleden en wijzen ze plaatsvervangend-zingende solisten en koren af. Hiermee gaat samen dat ze gecompliceerde composities laten liggen en zich beperken tot liederen in couplet-vorm die meteen voor ieder te zingen zijn. Het is waar, de luthersen zijn hierin nooit zo stringent geweest; dit blijkt alleen al uit de ruimte die zij in de kerkdienst aan cantates hebben geboden. Ook valt toe te geven dat het principe van de zingende gemeente de inschakeling van solisten en koren niet volledig hoeft uit te sluiten - als zij met hun plaatsvervangende zang maar niet zo overheersen dat ze de kerkleden wegdringen.

Dit alles neemt niet weg: protestanten, en zeker de gereformeerden onder hen, vertrouwen de zang in de kerkdienst voornamelijk toe aan de kerkgangers zelf, met alle beperkingen daarvan voor het repertoire. In de lijn hiervan ligt dat tijdens een rouwsamenkomst het zingen evenmin aan routiniers wordt overgelaten. Naar mijn inschatting heeft vooral deze omstandigheid het veroorzaakt dat protestantse componisten het nagelaten hebben rouwmuziek te vervaardigen: er bestond gewoon geen behoefte aan apart geschreven stukken die bij de eigenlijke begrafenisdienst konden doen.

Zo is meteen duidelijk waarom Höweler kon beweren dat het protestantisme in uren van rouw de troost van de muziek afwijst: hij is eraan voorbijgegaan hoe reformatische christenen in de praktijk van alle dag van hun psalmen en gezangen gebruik maken. Door z'n gereformeerde afkomst had hij beter kunnen weten. Toch is het kennelijk onvoldoende tot hem doorgedrongen dat de genoemde christenen muziek terdege een grote plaats geven bij het omgaan met verdriet, zeker in hun rouwsamenkomsten.

Hoe kan dat ook anders? Een gelovige als David is ons hierin immers voorgegaan. Oog in oog met zijn onvoorstelbaar lijden heeft ook Christus nog gezongen. En hoe groot was niet de betekenis van het lied in het aangevochten bestaan van mensen als Ambrosius en Luther.

Protestanten wijzen rouwmuziek af? Ze zouden de hele oudtestamentische kerk tegen zich krijgen en veel uit de nieuwtestamentische kerkgeschiedenis verloochenen. De waarde van het zingen in tijden van verdriet is te groot dan dat we onze mond kunnen houden: al zingend helpen we onszelf om in de chaos van onze emoties greep te krijgen op de realiteit van Gods vaderschap.

Landschapschilderkunst

Een van de boeiendste onderwerpen in de schilderkunst vind ik het landschap. Allereerst om het onderwerp zelf: door de weidsheid van de Chinese afbeeldingen met hun immense bergen en nietige mensjes ga je ruimer ademhalen; op de 17de eeuwse Nederlandse panorama's brengen de boomprijen met hun gecompliceerde structuur en het contrast tussen licht en donker je tot verrukking over zoveel schoonheid; en wat zijn de impressionistische werken vaak niet vol kleurige schittering!

Je bezighouden met landschappen is ook boeiend om de vragen die zich daarbij aan je voordoen, bijvoorbeeld: hoe komt het dat schilders uit dezelfde tijd de omgeving om hen heen toch verschillend weergeven? Je hoeft maar een beetje geoefend te zijn en je ziet of je te doen hebt met een werk van Van Gogh (1853-1890) of van Monet (1840-1926). En een landschap van Van Goyen (1596-1656) ziet er weer heel anders uit dan dat van z'n oudere tijdgenoot Rubens (1577-1640). Soms komt dit herkenbare verschil hierdoor dat een schilder binnen dit genre wat het thema betreft z'n eigen voorkeur heeft. Maar dat biedt lang niet altijd een afdoende verklaring: zelfs als kunstenaars uit een bepaalde periode zich binnen het landschapschilderen met hetzelfde thema bezighouden, dan nog komt er iets tevoorschijn wat karakteristiek is voor juist deze schilder. Hoe moeten we dat verklaren?

Wellicht kunnen we het zo zeggen: kijken naar je omgeving, verf mengen op je palet en verf aanbrengen op je papier of doek zijn geen objectieve handelingen die buiten het subject omgaan. Daarin komt terdege de eigen persoonlijkheid mee. En omdat de genoemde kunstenaars uiteraard verschillende persoonlijkheden zijn, hebben ze buiten in het landschap en binnen in het atelier ook een verschillende opstelling. Vandaar dat Van Gogh anders heeft waargenomen dan Monet, en dat Van Goyen heel eigen toetsen aanbrengt in vergelijking met Rubens. Wonderlijk is overigens dat de gemiddelde amateur dat kenmerkende vrij trefzeker opmerkt, maar dat het hem moeilijk valt dit onder woorden te brengen. Het technisch analyseren komt kennelijk ná het intuïtieve zien.

Kijkend naar landschapschilderijen valt nog een andere vraag te stellen: waardoor worden Van Gogh en Monet met al hun grote verschillen toch aangevoeld als kunstenaars uit dezelfde tijd, zoveel eeuwen na Van Goyen en Rubens? En waarom verwarren we Chinese landschappen niet gauw met Westeuropese? Blijkbaar bewegen schilders uit een bepaalde periode en een bepaalde cultuurkring zich in hun techniek en stijl binnen zekere grenzen.

Hoe die moeten worden aangegeven, is in elk geval voor niet-deskundigen problematisch, maar die grenzen zijn er. Als gevolg daarvan hebben de desbetreffende kunstenaars, ondanks het eigene van hen, zoveel gemeenschappelijks dat we ze als tijdgenoten uit één geografische omgeving herkennen. Zonder dit zou de geschiedschrijving van de kunst opgaan in het vermelden van individuele artiesten. Het tijd- en plaatsgebundene van hun kunstwerken maakt het mogelijk relaties en ontwikkelingen te beschrijven.

Fascinerend is tenslotte de kwestie welk verband er bestaat tussen ons kijken naar een heus landschap en ons kijken naar een schilderkunstig landschap. In eerste instantie zijn we geneigd te zeggen: het waarnemen van onze natuurlijke omgeving is het primaire. Bewonderen we schilderijen met een landschap, dan doen we dit omdat we echte landschappen in ons geheugen hebben en elementen daarvan zo treffend op het papier of doek zien weergegeven. Het is de vraag of het verband zo ligt. Op z'n minst is er een wisselwerking tussen beide. Als we buiten zijn, ménen we wel dat we onze ogen onbevangen gebruiken. In werkelijkheid heeft de manier waarop schilders ons in de loop van de tijd het landschap hebben getoond, mee invloed op de manier waarop wij buiten waarnemen. Ik acht het zelfs niet uitgesloten dat we voor sommige aspecten van het landschap pas oog hebben gekregen omdat schilders ons dat geleerd hebben. Onder de indruk van onze omgeving gebruiken we niet voor niets de typering 'schilderachtig', wat allereerst als betekenis heeft: 'net een schilderij.' Nemen we dit woordgebruik serieus, dan wordt daarmee in feite gezegd (ik gebruik nu een wat raar beeld): de vele landschapschilderijen uit onze cultuurgeschiedenis vormen de bril waar wij bij ons observeren van de buitenwereld doorheen kijken. Mogelijk is dit te sterk uitgedrukt. Vast staat dat het ons mee door schilders is bijgebracht vol verwondering naar het landschap te zien. Een motief temeer om landschappen op papier of doek geboeid binnen te stappen. Op het moment zelf worden we verrijkt, en terug in onze eigen wereld kijken we rond met gescherpte blik.

9 Beperkingen

Contactlenzen

M'n één jaar jongere overbuurman vindt mij te oud om nog te veranderen. Toch ga ik ermee door mezelf te wennen aan het dragen van contactlenzen. Wat m'n beweegreden daarvoor is? Beslist niet de esthetica, want m'n vrouw heeft me er fijntjes op geattendeerd dat sommige gevolgen van m'n leeftijd door m'n bril werden gecamoufleerd. Maar waarom zou ik het verdoezelen dat ik de dwaasheid van de jeugd voorgoed achter me heb? Ik laat me ook niet leiden door gemakzucht. Wie voor contactlenzen kiest, is verplicht dagelijks een uitgebreid ritueel uit te voeren. M'n huidige merk laat mij vooral 's avonds actief zijn. Je begint ermee de lenshouder, het zogeheten korfje, samen met het bekertje schoon te spoelen. Dan vul je het bekertje met vloeistof 1, je wast je handen en haalt de beide lensjes behoedzaam van je oogballen. Vervolgens leg je de lenzen in het korfje, je draait dit in het bekertje vast, waarna je het korfje een halve minuut in het bekertje heen en weer draait. Na zo'n tien minuten herhaal je het ronddraaien van het korfje; je verwijdert vloeistof 1 uit het bekertje, dat dan gevuld wordt met vloeistof 2; weer draai je het korfje dertig seconden rond, waarop je de vloeistof uit het bekertje vervangt door nieuwe vloeistof 2, dat je tenslotte nog even met behulp van het korfje in beweging brengt. Pas na deze reeks handelingen heb je de vrijheid je moede leden op je bed neer te vlijen. 's Morgens kun je volstaan met het plaatsen van de lenzen.

Sommigen verwonderen zich erover hoe een mens dat alles kan opbrengen. Maar zij poetsen hun tanden toch ook zonder mopperen, en hoeveel handelingen verrichten ze dan niet: borstel pakken, dop van de tube af, in de tube knijpen, dop er weer op, borstel onder de kraan, met de borstel bovenop en langs je tanden manoeuvreren, borstel schoonspoelen, beker vullen, drinken en spoelen. Niettemin is het waar: het manipuleren met vloeistof 1 en 2 vergt veel van een mens. Dat ik kies voor contactlenzen heeft daarom maar één reden: ze verschaffen me veel draagcomfort, om het jargon van het instructieboekje te gebruiken. Een bril tergt z'n drager er vaak mee achter de oren of op de neus te knellen. En zeker als het warm is, wil die nog al eens gehoorzamen aan de wet van de zwaartekracht: irriterend, ook nog griezelig wanneer je vanaf een hoogte naar beneden kijkt. Tenslotte, hoe beschamend is het niet, als je in gezelschap door je gesticuleren jezelf de bril van de neus slaat. Nee, dan contactlenzen: ze mogen een heel ritueel vereisen, eenmaal geplaatst zijn ze een deel van je ogen.

Of de overstap moeilijk is geweest? In de begintijd ben ik door een reeks van tegenspoeden geteisterd. Toen ik voor het eerst zelf de lenzen moest aanbrengen, kon ik onmogelijk bepalen of ik de beide halve bollen goed op m'n vingertoppen had of binnenstebuiten. Officieel zou dat aan de vorm van de rand te zien zijn, maar zelfs het onverzwakte oog van m'n vrouw vermocht geen verschil op te merken. De eerste tegenspoed. Gokken dus maar. Alleen, wat nam ik in de rand van een van de lenzen waar? Een inkeping. Kennelijk was die rand bekneld geraakt, toen ik de avond tevoren het dekseltje van het korfje had gesloten: de tweede tegenspoed. Na vervanging van de lens een nieuwe start. Algauw kwam het me voor dat een van de twee niet sterk genoeg was. Of droeg ik die soms binnenstebuiten? Even proberen; merkwaardig genoeg kreeg ik de lens niet van m'n oog af. De hele familie aan het turen, met de eindconclusie: "De oogbal is lensloos." Nader onderzoek bracht aan het licht dat ik de lens tijdens de plaatsingsceremonie op het open korfje had laten vallen. Bij het sluiten daarvan had ik het kleinood in m'n argeloosheid onherstelbaar verkreukeld. De derde tegenspoed. Een miniem probleempje deed zich op een zondagmorgen voor: ik verwisselde de lenzen, met als resultaat dat de wereld zich in mist hulde. Dit bleef toen ik in m'n auto naar de kerk reed. De vierde tegenspoed, die overigens snel te bestrijden bleek toen die geanalyseerd werd. Maanden later botste ik eens onverhoeds met m'n rechteroog tegen de waslijn. Ik zag iets al glinsterend wegspringen en besefte huiverend: een lens. De vijfde tegenspoed. Alle aanwezigen gingen door de knieën. Het zoeken in het gras leverde aanvankelijk alleen steentjes op. Toen vertwijfeling bij ons opkwam, werd onze moeite alsnog beloond.

Ik moet eerlijk bekennen dat deze gang van zaken niet heeft bijgedragen aan m'n vrolijkheid. Nu de beginperiode voorbij is, klamp ik me aan de hoop vast: alles wat verkeerd gedaan kon worden, heb ik nu definitief achter de rug. Wat resteert is alleen het plezier van het dragen. "Je kunt altijd nog twee lenzen op één oog zetten", heeft m'n vrouw opgewekt geopperd. Nou ja.

Plakplastic

In het rijke Westen wordt zelfs de gewone man 'opgestoten in de vaart der volken', om journalistenretoriek te gebruiken. Hij staat immers niet slechts ademloos toe te kijken naar wat geniale uitvinders voor anderen ontwerpen; hij maakt er ook zelf dankbaar gebruik van. Beweerd wordt daarom wel dat de westerse mens uit het laatste kwart van de twintigste eeuw eindelijk de primitiviteit achter zich heeft gelaten: met z'n technische apparatuur beschikt hij over het vermogen de uitdagingen van z'n omgeving manmoedig het hoofd te bieden.

Ferme taal, die een onzeker iemand in staat stelt de rug te rechten. Alleen, hoe voorziet deze weerbare mens, aan gene zijde van de barbaarsheid, een boek van plakplastic? Laat ik hiervan een, grotendeels autobiografische, schildering geven. Vooraf een waarschuwing: er zal niets te merken zijn van een 'opgestoten' worden naar een verre horizon. Want hoe gaat het toe, als een doorsnee persoon werkt met plakplastic?

Ik begon vol goede moed. Het papier op de plakzijde van het plastic was gesierd met een patroon van vierkanten. Daardoor kon ik zonder priegelig meten en lijntjes trekken het juiste formaat van de rol afknippen. Vanaf dat moment begon de materie al haar geniepigheden tegen mij in het veld te brengen. Om de papieren bovenlaag te kunnen lostrekken van het plastic, is het noodzakelijk eerst een begin te krijgen. Op geen enkele manier kreeg ik dat gedaan. Peuten met m'n nagel, wriemelen met de punt van de schaar: het papier en het plastic stonden me niet toe tussen hen in te komen. Ten einde raad maakte ik een wrikkende beweging, in de verwachting dat het papier daardoor zou scheuren en het plastic heel zou blijven. In deze verwachting werd ik niet beschaamd; wel bleek het plastic op het aangevallen punt danig gerekt te zijn. Maar goed, er was nu een begin, zodat ik de twee elementen ook verder van elkaar kon scheiden.

Toen deed zich een nieuw vraagstuk voor: hoe moest het plastic om het boek gedrapeerd worden? Na enig aarzelen vlijde ik het gesloten boek met z'n achterkaft op de rechterhelft van het plastic. Het hele boek kiepen om zo het voorkaft op de linkerhelft van het plastic te laten neerkomen, was me te riskant: het plastic moest er strak omheen sluiten. Daarom pakte ik dit met beide handen om het over het liggende boek te vouwen. Ik kwam een hand te kort: het boek verschoof, met als gevolg dat het plastic te snel contact maakte met het boek. Voorzichtig lostrekken dus. Dat leek goed te gaan, maar al gauw werden kleine deeltjes van het kleurige voorkaft meegetrokken. Noodgedwongen moest ik het plastic laten zakken. Dit tegen een hoge prijs: vlak bij de rug was het plastic jasje te ruim, zodat bij het vastwrijven luchtbobbels en plooiën ontstonden. Voor ik het onesthetische hiervan kon verwerken, werd ik een ander probleem gewaar. Ik had ervoor gezorgd dat het plastic breder was dan het boek; het kon zo om het voor- en achterkaft heengeslagen worden. Nu bleken de randen plastic die over het voorkaft uitstaken, her en der vastgeplakt te zijn aan de onderliggende randen. Het lukte me het ene paar randen los te scheuren. Toen ik me aan het volgende paar wijdde, plakte prompt het eerste weer vast. Na enige vergeefse worstelingen kwam ik op het idee het losgetrokken papier als buffer te nemen tussen het plastic boven en onder. Het werkte. Eén hindernis deed zich op het eind nog voor: ik wilde de randen wat bijknippen, maar geen enkele schaar in huis bleek dit kleverige karwei afdoende aan te kunnen. Het knippen moest daarom met wat handenarbeid aangevuld worden.

Wat het eindresultaat was van m'n huisvlijt? Om nog enig gevoel van zelfrespect over te houden, wil ik daar liever niet over uitweiden. Laat dit genoeg zijn: telkens als ik het door mij behandelde boek onder ogen krijg, wordt voor mijn besef het beeld van de glorieuze mens die greep heeft op de dingen, van z'n sokkel gestoten.

Heb ik hiermee alleen een verhaal verteld vol zelfironie? Zo kan het gelezen worden. Ik zie daaraan een diepere dimensie: al m'n gehannes is voor mij een illustratie ervan hoe vergaand de uitwerking is van Gods vervloeking, vermeld in Genesis 3: de 'doorns en distels' kunnen zich zelfs laten gelden op een onnozel terrein als dit. Dat maakt bescheiden. Wie voorbijziet aan de praktijk van alledag, kan gemakkelijk hoog opgeven van het technisch kunnen van de mens. Mij is dat vaak onmogelijk: wat zegt al die techniek, als 'de vaart der volken' kan worden gestuit door zo iets simpels als plakkerig plastic?

Orde

De vaat doen heeft voor mij iets fascinerends. Waarom? Omdat bij mij een zucht naar orde bestaat. En uitgerekend de afwas is een geschikt middel om de genoemde drang uit te leven. Je begint met een complete chaos: links en rechts van de gootsteen vuile spullen. Daarin breng je de eerste schikking aan door alles af te spoelen en op de ene kant van het aanrecht te stapelen. Al afwassend en afdrogend werk je de spullen via het afdruipek droog naar de andere kant. Daarna de afsluiting: het opbergen. Wat doet zich dan op het lege aanrecht een oase aan je voor.

Ik moet toegeven, het is mij te gortig om op deze manier jaar in jaar uit een paar maal daags bezig te zijn. Daarom probeer ik me telkens bescheiden terug te trekken naar de plaats waar m'n hang naar orde me nooit tegenstaat: m'n werkkamer. Om misverstanden te voorkomen: ik doe daar meer dan opruimen. Hierdoor ontbreekt mij vaak de gelegenheid me aan herschikken te wijden. Trouwens, onder het schrijven acht ik het ook geoorloofd mezelf te omringen met een baaiert van hulpmiddelen. Voor de rest laat ik me haast ongeremd gaan in het beredderen van m'n boeken en paperassen. Zie ik hoe anderen daarmee omspringen, dan moet ik telkens tot m'n verwondering constateren dat ordelievend zijn geen algemeen-menselijke kwaliteit is. Er zijn werkkamers waar tafels, stoelen en grond constant bezaaid zijn met van alles. Ik kies uit innerlijke noodzaak voor een ander leefmilieu.

Hoe orde te bereiken is? De meest effectieve methode zou zijn je bezit tot het minimum te beperken:

waar objecten ontbreken, kan geen wanorde ontstaan. Op het gebied van boeken kan ik het niet opbrengen aan ingrijpende bezitsbeperking te doen. Telkens bezwijk ik voor de verleiding iets nieuws aan het aanwezige toe te voegen. Ik beseef het: recht evenredig daarmee groeit de mogelijkheid van wanorde. Hierdoor wordt de kwestie nijpend, hoe in deze situatie ordening kan worden nagestreefd. Een probate methode is je verworven spullen zo nu en dan kritisch door te lichten. Daarbij zal blijken dat boeken die jaren geleden gretig ingekocht zijn, het toch niet verdienen in je boekenkast te huizen. Waarom zou je ze dan nog langer dat voorrecht gunnen? Wat het meest opruimt is: binnengekomen bladen aan de recycling te laten deelnemen. Een ingrijpende maatregel, dat geef ik toe. Maar wat moet je anders als je je papieren bezit in de hand wilt houden? Stel dat een blad 50 keer per jaar verschijnt en elk nummer 5 artikelen bevat; dan beschik je na een periode van 20 jaar over een geheel van 5000 artikelen van allerlei aard: een chaotisch pakhuis, waarin je alleen ten koste van immens veel tijd de weg kunt vinden - als je al de moed kunt opbrengen er binnen te gaan. En dat betreft nog maar één blad. 'Weggooien' is daarom mijn parool. Sneu voor de auteurs? Laten we nuchter zijn: de meeste artikelen hebben hun functie gehad, als ze eenmaal aandachtig gelezen zijn. Mocht soms toch iets voor bewaring in aanmerking komen, dan kan het altijd uitgeknipt worden. Maar verder: uit m'n ogen! Wie telkens op deze manier z'n bezit snoeit, bevrijdt zich jaarlijks van vele kilo's papier.

Als je orde hoog in het vaandel hebt, zorg je er uiteraard ook voor dat alles z'n vaste plaats ontvangt. Daarbij moet je met logica te werk gaan: wat bij elkaar hoort, moet bij elkaar bewaard worden. Planken, laden en mappen zijn hierbij onmisbaar. Met behulp daarvan kun je bijv. je uitgeknipte artikelen opbergen. Overigens zal een ervaren iemand ervoor oppassen veel extra ruimte ter beschikking te hebben, Want naar hij weet trekken lege plaatsen spullen aan: een mechanisme dat je vastberaden de voet dwars dient te zetten.

Nu moet niemand denken dat dit uit zijn op orde voor mij een vreugdeloos moeten is. Integendeel, het nastreven ervan en het bereikte resultaat stemmen me behaaglijk. Mogelijk vormt materiële harmonie voor mij een onmisbaar tegenwicht tegen de disharmonie waarmee ik elders in aanraking kom. Hoe dit ook zij: het stemt me tevreden, als ik met één gericht handgebaar het verlangde boek of document kan pakken. Ook voel ik me er prettig bij, als ik na een verricht karwei de rommeligheid op m'n bureau kan omzetten in evenwichtige leegte.

Helaas, de laatste tijd begint m'n greep op de dingen ongewild te verslappen. De ene keer gaat m'n hand vergeefs naar de la met schaar en plakband. De volgende keer blijkt het schone bureau bezaaid met snippers, terwijl het vloeiblad her en der kleeft. Voor m'n zoons telt de drang van hun vader niet, alleen hun persoonlijke doelstelling. Nog blijven ze af van m'n geordende papieren. Maar ik maak me geen illusies: eens zullen ze hun schendende handen ook daarnaar uitstrekken. Wat moet ik dan met m'n zucht naar orde?

Alzijdig

Als er iemand alzijdig is geweest, is dat Leonardo (1452-1519), het renaissance-genie uit Vinci bij Florence. We zijn over hem uit de eerste hand geïnformeerd: Leonardo was gewoon alles wat hem interesseerde in de vorm van beschouwingen, schetsen of berekeningen te noteren. Gelukkig zijn duizenden bladzijden van z'n aantekenboeken bewaard gebleven. Die laten zien hoe Leonardo zich intensief heeft beziggehouden met haast elk terrein van de wetenschap, de techniek en de kunst. Hij heeft het vliegen van vogels bestudeerd, de plantenwereld, de geluidslere en het ontstaan van aardlagen met hun fossielen, terwijl hij vele lijken heeft ontleed. Als bouwkundige heeft hij zich aan stedenbouw gewijd, waarbij hij zelfs aandacht gaf aan het afvalprobleem. Op waterbouwkundig gebied ontwierp hij sluizen en dammen. Als werktuigkundige bedacht hij apparaten voor alledaags gebruik en voor de oorlogvoering. En dan zijn er nog z'n artistieke vermogens: hij kon tekenen, schilderen, beeldhouwen, decoreren, alsook edelstenen en edelmetalen bewerken; hij was geliefd als zanger en kon zichzelf bij het zingen op de lier begeleiden. Tenslotte was hij een meester in het organiseren van feesten, waarbij hij haast alles voor z'n rekening nam: het ontwerpen en maken van decors en kostuums, het verzorgen van trucages en de eindregie. Een indrukwekkende lijst, die nog niet eens compleet is: z'n weetgierigheid en vaardigheden kenden nagenoeg geen perken.

Het is waar, bij Leonardo's alzijdigheid zijn kanttekeningen te plaatsen. Allereerst lijkt hij, naar kenners zeggen, vaak meer geboeid te zijn door het zoeken dan door het vinden; in elk geval zijn veel kunstwerken van hem onvoltooid gebleven, terwijl hij nog al eens heeft nagelaten ideeën uit te werken. Betsurenswaard is verder dat hij er nooit toe gekomen is te publiceren; daardoor heeft hij met al z'n vooruitstrevendheid geen enkele invloed uitgeoefend op de wetenschap en de techniek na hem. Willen we Leonardo's originaliteit evenwichtig beoordelen, dan moet worden bedacht dat hij herhaaldelijk heeft aangesloten bij voorgangers. Tenslotte is van belang dat de omvang van de toenmalige wetenschap en techniek klein was in vergelijking met die van onze tijd; daardoor was het toen makkelijker haalbaar veelzijdig te zijn.

Dit alles neemt niet weg: het weten en kunnen van Leonardo is volstrekt uniek; er bestond haast geen probleem of z'n hersens drongen erin door, z'n handen hadden er greep op en z'n artistieke vermogens gaven er vorm aan. Om dit universele van hem benijd ik Leonardo, want wat ben ik ver van zijn niveau verwijderd! M'n oudste hoeft me maar enkele opgaven van z'n schoolwiskunde voor te leggen, en ik moet m'n onwetendheid bekennen. Verklaar hoe een teevee werkt: zelfs zoets simpels ligt buiten m'n vermogen. Laatst heb ik midden in de nacht zo'n anderhalf uur werkeloos in m'n gestrande auto gezeten, waarna de Wegenwacht binnen een minuut constateerde dat alleen een stekertje was losgetrild. Als ik tijdens het lesgeven een tekening op het bord maak, roept die soms meer hilariteit op dan dat die m'n bedoeling illustreert. Kortom, er huist in mij zelfs geen Leonardo in het klein.

Waarom mij dat hindert? Dat heeft vast met ijdelheid te maken. Hoe mooi is de tijd dat je kinderen nog menen: "Pappa kan alles en weet alles." Maar wat is het beschamend hun misprijzen te voelen, als je weer eens genoodzaakt bent andermans hulp in te roepen.

Pijn over je beperkingen heeft volgens mij ook iets positiefs. Wie echt leeft, wordt geboeid door een veelheid van dingen en verschijnselen. Dan kan het onmogelijk bevredigen, dat je vaak moet volstaan met een omgang die maar één kant van iets betreft. Wat krijgt je beleving niet een extra dimensie, als je een apparaat niet alleen gebruikt maar dit ook aan de hand van een schema kunt bouwen, en als je genieten van een schilderij ermee gepaard gaat dat je zelf de kwast kunt hanteren.

Ik ga nog een stap verder: door je beperktheid kom je, in zekere zin en onbedoeld, God te na in zijn eer als Schepper. Je mag geïmponeerd zijn door wat Hij in het geschapene aan schoonheid en mogelijkheden heeft gelegd, door je gebrek aan kennis en vaardigheid betreft je reactie eigenlijk alleen de oppervlakte. Natuurlijk, het kinderlijk beleven heeft z'n waarde: dat je met onbevangen vreugde tegemoet treedt wat zich aan je voordoet, onafhankelijk ervan of je dit kunt verklaren of kunt hanteren.

Toch acht ik een zekere onvrede over onze begrensdeheid een goede zaak. Hunkeren naar alzijdigheid kan in dit verband namelijk uitgelegd worden als een reikhalzen naar de toekomst: de tijd dat we in onze bewondering voor Gods daden niet meer gehinderd worden door onze beperkingen. Dan is het geschapene voor ons een open boek. Daardoor zal het onophoudelijk voor ons leven, dat in Gods wereld niets vanzelfsprekend is.